

בעזחשי"ת

שירת התורה

ליל הסדר – הגדה של פסח

שביעי של פסח – תשפ"ד

שנה ד' גליון 190

נדבת ידידי הרב דוב דוד קליין שליט"א

לזכות ולרפואת אביו

הר"ר יהודה בן פערל רייזל שליט"א

תוכן העניינים

ה	גודל קדושת הלילה
ו	מנין המצות
ז	רמזי ג' מצות
ז	על איזה מצה מברך
ט	מאיזה מצה אוכל
ט	זמן שבירת המצה
י	האם יש מצוה בשבירת המצה
י	האם הלעיסה חלק מן המצוה
יב	המרור
יב	האם יש הבדל בין מה שניקח למרור ומה שניקח לכורך
יב	הקערה
יג	זמן הבאת הקערה
יג	מה יש לתת בתוך הקערה
יד	סדר קערת הרמ"א
יד	חשיבות קפיידא בדין אי"מ עה"מ בליל הסדר
טו	סדר קערת הגר"א
טו	ביאור דברי הגר"א
טו	סדר קערת האריז"ל
טז	למה מניחים המצות תחת המינים
יז	האם יש להפסיק במפה בין מצה למצה
יז	מה שקרא אריז"ל רק למרור דכורך בשם חזרתיו
יח	האם יש להשתמש במה שנמצא בקערה
יח	מה שלא חשש אריז"ל לאי"מ על המצוות
יח	סדר הגדת מהר"ל
יט	ביאור סדר קערת אריז"ל ע"פ דרך העבודה
כ	גם אדם פשוט צריך קערה של אריז"ל
כ	טעם לסדר "סימנים" בליל הסדר
כ	סדר הסימנים "שלנו"
כא	השינוי בין ורחץ לרחצה
כב	יש ענין לחז"ל ליטול פעמיים
כב	ביאור ההבדל בין "ורחץ" ל"רחצה" עפ"י הנ"ל
כב	הבדל בין ורחץ לרחצה עפ"י הגרי"ז
כב	שתי הנטילות בגדר "טהרה" ו"קדושה"
כג	ביאור ענין קדושה וטהרה

כג	המצה דוגמת לחמי תודה
כד	מצה הוא כקדשים
כד	המקום שאנו עורכים הסדר בבחינת ביהמ"ק
כד	מקום אכילה כא"י, וכחצר אוה"מ
כה	עיקר קרבן פסח הוא בביתו של יהודי
כה	הבדל בין פסח לראי"י
כה	דוקא לחגיגה עושין זכר לאכילות
כה	דומה לכהן גדול לפני ולפנים
כה	קצת מדיני ומנהגי פסח שחל בשבת
כו	מטרת סיפור יצ"מ ויליל הסדר
כו	השרשת האמונה
כז	הכרת הטוב
כז	הסיפור מתוך רגשי הכרת הטוב הוא חלק ממצות והגדת לבנך
כח	העיקר הוא לבוא לעבודות ולקבלת עומ"ש
כח	יציאה ממערכת הטבע
כט	עבודת ציפוי למשיח
ל	הגדה ש"פ נכלל בו דברים הרבה
ל	אריכות הגדה לפני אכילה
לא	עניני ארבע כוסות
לא	ביאור ד' לשונות של גאולה
לב	ד' כוסות כנגד ד' לשונות של גאולה
לב	מה שתיקנו על היין דוקא
לג	הקשר לד' לשונות גאולה דוקא
לד	זכירה הוא תמיד על יין דוקא
לד	בדעת הבבלי בביאור ענין ד' כוסות
לד	ביאור מח' רבא ורב חנן בר רבא
לד	מח' ראשונים אי עיקר ד' כוסות הם השבחים או השתי"י
לה	האם אפשר לעשות קידוש על הפת בליל הסדר
לה	ביאור ד' הגמ' כל חדא וחדא מצוה באפי נפשה
לו	ביאור שי' הרי"ף דעל כל כוס מברך בפה"ג
לו	מקור איסור מוסיף על הכוסות
לו	האיסור לשתות אחר כוס ד' וענין כוס חמישי
לח	טעם האיסור להוסיף על הכוסות
לח	המקומות בפוסקים שמבואר איסור להוסיף על ד' כוסות

שני תבשילין וענין הביצה לחיזוק בביאת המשיח
 נב
 בטעם גניבת אפיקומן נב
 כוונת שפוך חמתך נב
 כוס חמישי וכוס של אליהו נג
 קיום והבאתי בליל פסח נג
 ביאור ענין כוס חמישי נג
 ביאור ענין כוס של אליהו נד
 הרוצה לשתות כוס חמישי יתחזק בהלל הגדול נה
 לעתיד לבוא נשתה ששה כוסות נה
 הבאת קרבן תודה גם בחג המצות נה
 למה נקרא סדר נו
 לשנה הבאה בירושלים נו
 פיוט אדיר הוא "אלמעכטיגן גאט" נו
 אחד מי יודע נו
 מי יודע השורש בקדושה למספר זה נו
 כוונת הפיוט חד גדיא נו
 החד גדיא נשאר בסוף נח
 סיפור נפלא על כוחו של חד גדיא נח
שביעי של פסח נט
 קריעת ים סוף הוא הגאולה ממהלך מחשבה
 שבמצרים ס
 ריבוי הנסיונות בפרשת בשלח ס
 מה שנקרא פרשת בשלח סב
 עיקר התפלה בעת צרה הוא היכי תמצי להתקרב
 להקב"ה סג
 פלישתים קליפת ליצנות סג
 הקב"ה מחפש עצות טובות לכלל ישראל
 להנהיגם בדרך ישרה סד
 משה לקח עצמיותו ומהותו של יוסף סה
 כל הביאורים בתיבת וחמשים שייכים זל"ז סה
 הכח של חמשים מלווה אותנו במשך כל הגלות סו
 משה לקח הענין של ערב רב מיוסף הצדיק סו
 זמן הופעת ענני הכבוד וענין סוכות סז
 הנהגת הקב"ה הוא בהסתרה סז
 בעל צפון שמר האוצרות לכלל ישראל סח
 ביטוי "בן עמרם" הוא שבח או גנאי סח
 האם ידעו ישראל למה הם חוזרים סט

האם במוסיף על רמז נפסד הרמז לט
 הכוסות מורים על מדרגות בפנימיות מ
 מספר ארבע מורה על הגילוי בעולם הפירוד מ
 מה שלא נתפרש בגמ' כיון שזה טעם נפלא מא
 עיקר התקנה על השתיי, ודוקא רוב כוס, וכוסות
 מחולקות, מא
 מה שמהדרים שכל אחד מקדש לבד מא
 מקורות דקידוש ליל פסח דאורייתא מג
הגדה של פסח מד
 אכילת מצה בגדר לחם עוני מד
 השייכות בין הא לחמא עניא וכל דכפין ייתי
 ויכול מד
 כל דכפין למי שצריך מלה טובה מד
 ענין השינויים לתינוקות מד
 השאלות דמה נשתנה מה
 לכאורה לא שייכא כלל גדר שאלה ותמיה מה
 ביאור מבנה ההגדה מה
 שבע שאלות של התפארת ישראל לבירור כל ענין
 מו
 צריך להרגיש שנמצאים בגלות מז
 ענין האריכות בדרשות הפסוקים מז
 לא להרגיש כאזרח בגלות מח
 הסיפור על רבי בנימין זצ"ל מח
 כח מסירות נפש לדבר שבקדושה מח
 הצעקה בזכות אבותינו מח
 הבנים נקראים עמל מט
 יסוד דברי רבן גמליאל מט
 האם זה מדיני הגדה או מדיני המצה מט
 אמירת ההגדה בשבת הגדול מט
 האם בעי' מצה ומרור בפועל בשעת ההגדה מט
 ביאור הענין דבעי' מצה בפועל נ
 שם פסח ע"ש הפסיחה נ
 ביאור ולא יכלו להתמהמה נ
 האם היו אוכלים חמץ לולא החפזון נא
 הלל דליל הסדר מדין שירה על הנס נא
 הבקשה בברכת הגאולה נא
 למועדים ולרגלים אחרים נב

שירת

תוכן העניינים

התורה

הענן לא חזר אתם סט
יש לשמוע לרבי ולא למלאך ע
ביאור ענין שלשת ימים במדבר ע
חשיבות כח התפלה מתוך מצוקה וצרה עב
ארבע כתות על הים מסמלים ד' כתות אחר
השואה עג
בקיעת י"ס בזכות בקיעת עצי עולה עג
עומק ענין הסרת גלגלי מצרים עג
נכנסו לים ע"פ משה נגד דבר ה' עד
התאמצות מו"ז זצ"ל לכבוד יום אחרון של
פסח עד
מעלת שירת הים ושבת שירה עד
השירה הוא בשפה של הקב"ה עה
החיזוק מתחיית המתים בשעת השירה על הים עו
אמונת הנשים במצרים עו
האם מהפכים היוצרות באחרון ש"פ שחל בשבת
עו

הענין לכבוד את ר"ש הגדול בימים אחרונים ש"פ
עז
עניני שיר השירים ממו"ז הגה"צ ר' יעקב
סניידערס זצ"ל עז

לתגובות ולקבלת הגליון במייל

שמעון יצחק ראקאוו

0527614717

Syrakow79@gmail.com

שיעור שבועי (עברית) בביהמ"ד משובב נתיבות אור ליום
חמישי משעה 11 - 11:30 אפשר לשמוע בקול הלשון:

03-6171111-7-916717

בענגלאנד : 02 08-1917000-7-916717

או [בקו משובב נתיבות] 0733718341-7

גודל קדושת הלילה

לפני שאנו באים לבאר סדר ליל פסח וכל מה שנמצא בו יש להקדים, דבריו הנוראים של המהרי"ל בריש סדר ההגדה דרש מהר"י סג"ל כתיב "אשרי אדם מפחד תמיד" וכתיב "משמועה רעה לא יירא" קשיין קראי אהודי, אלא ר"ל מפחד תמיד על דבר מצוה לעשותה כתיקונה, כך יהא כל אדם חרד באימה לקיים מאמר חכמים שתקנו מצות הסדר וההגדה, ולא יהא הדבר קל בעיניו אף אם כמה דברים יש בסדר שנראה בעיני האדם שאין הקפדה בהן ישכיל בדעתו לקיים שאין שום דבר ריק מהן" עכ"ל. א"כ בוודאי עלינו להעמיק בכל פרט ופרט שאנו עושים בלילה הקדוש הזה.

וכדי להרגיש עד כמה גדולה עבודתנו בלילה הזה כדאי מאד להעתיק דבריו הנפלאים של התפארת שלמה ברמזי פסח, עה"פ בלילה ההוא נדרה שנת המלך ויאמר להביא את ספר הזכרונות כו'. דהנה כאשר נתבונן עניני מרדכי ואסתר בחכמתם להוציא דבר בקשתם מאת המלך יש להעיר ספק עצום על תהפוכות דבריהם, אשר בתחלה כאשר ידע מרדכי אשר נעשה צוה מהר להגיד לאסתר לבא אל המלך להתחנן לו והיא מיאנה בדבר באמרה כל אשר יבא אל המלך אשר לא יקרא אחת דתו להמית, ומרדכי צוה עלי' מיד להשיב לה את ובית אביך תאבדו למסור נפשה ואח"כ נתהפכו הדברים, כי צותה עליו אסתר למהר ולצום שלשה ימים לבטל הפסח כמבואר בגמ' ויעבור מרדכי שהעביר י"ט הראשון בתענית. למה באמת לא המתינה עוד יום אחד לצום בחוה"מ הלא זמן הי' להם כל השנה עד אדר הבא. אך הנה ידוע היות רצון הש"י בעבודת עושי רצונו ושומרי תורתו אשר כל העולמות קיימים אך ע"י הצדיקים ועליהם היתה כל הכוונה בבריאה מתחלה. והנה בחג הפסח הקדוש הזה לא יאומן כי יסופר מקהלות רבבות הסודות והיחודים אשר נעשים בעולמות העליונים ע"י ישראל בסדר ליל שמורים ואכילת מצה ומרור וסיפור יצי"מ בהגדה בלילה זאת. לכן אסתר הצדיקת כאשר ידעה היא כי כל קיום העולמות תלוי רק בבנ"י. התחכמה בזה לעורר אהבת הש"י על עמו לאמר כי בלעדם לא יתקיים העולם א"כ איך יאבדו חלילה והיא כאשר שמעה כי נגזרה הגזירה למעלה ג"כ צוותה שיבטל מרדכי וחביריו כל סדר ליל הפסח וכן כל העם אשר בשושן עמו התענו. ועי"כ כאשר בטלו מעבודתם לילה הזה נעשה רעש למעלה בכל העולמות מה זה ועל מה זה והיא שהמתינה אסתר שלא לגלות דבר בקשתה עד למחר יום א' של פסח כי ע"י שחסרו אז מעבודתם נעשה רעש למעלה כי אם יתבטלו ישראל חלילה יתבטלו כל העולמות ולכן בלילה ההוא נדרה שנת המלך זה מלכו של עולם. ויאמר להביא ספר הזכרונות של מצות מכבר וימצא כתוב אשר הגיד מרדכי

סדר הגדה בליל פסח בכוונה. על בגתנא ותרש. כמו שפוך חמתך ועי"כ נצמח ובא הישועה. ובאמת כן הוא הדבר כי כל המצות שהם בתחלת השנה כוללים כל המצות. כמו בר"ה בשמיעת קול השופר כל המצות הם בבחי' שמיעה והי' אם שמוע תשמעו. שמעו ותחי נפשכם. וכן בניסן התחלת השנה נאמר ושמרתם את המצות ובגמ' א"ת מצות אלא מצות שאם תבא לידך מצוה אל תחמיצנה ר"ל ע"י אכילת מצה תקיים כל המצות בשלימות ובלא פני' שלא תחמיצנה ביצה"ר. וזה תזכה ע"י אכילת מצה בכוונה עכ"ל הקדוש.

וע"ע בקדושת לוי פרשת משפטים עמש"כ שם ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים (כד, ג). דלרש"י הי' היה קודם מתן תורה, ושבע מצות שנצטוו בני נח ופרה אדומה ושבת כו'. והקשה הרמב"ן ז"ל, דל"ש סיפור רק על דבר חדש, ותי' בקדושת לוי, דבאמת בלא"ה ק' ל' סיפור דהול"ל מה ש"נצטוו" לזה פי' כי באמת אלו נצטוו במרה, וכן ז' מצות שנצטוו כבר, רק שמשנה רבינו עליו השלום היה מספר לעם גודל הפעולה שפעלו ישראל בקיום הז' מצות ובמצות שנצטוו במרה, והאיך שהקב"ה משתעשע בקיום המצות, ושכל העולמות והנשמות תלוין בהן, וסיפר משה גודל מעלות המצות שקיימו ישראל, דהיינו ז' מצות ומה שנצטוו במרה. ונמצא 'ויספר לעם' לא קאי אציווי מצות, שהרי כבר נצטוו, רק מלת 'ויספר לעם' הוא שמספר להם גודל המעלות והשעשועים שפעלו ישראל בקיום המצוות ההם, אז כיון ששמעו ישראל גודל השעשועים שמשעשע הקדוש ברוך הוא בקיום המצות, והשפע והששון והשמחה שמשפיעין ישראל בכל העולמות על [ידי] קיום מצות הבורא ברוך הוא, אז ענו ואמרו 'כל אשר דיבר ה' נעשה', כלומר שאנחנו רוצים עוד במצות, כדי שישעשע כביכול הקדוש ברוך הוא, ושישפיע הקדוש ברוך הוא עוד שפע רב וברכה וחיים בקיום המצות. וזהו 'כל אשר דיבר ה' נעשה', כלומר שאנחנו רוצים עוד במצות הבורא ברוך הוא. עכ"ד הקדושים. וא"כ בלילה הקדוש הזה שמלא מצוות כרימון, וכל פעולה ופעולה שאנו עושים פועל גדולות ונצורות בעולמות עליונים, בוודאי נקבל ונאמר בשמחה כל אשר דבר ה' נעשה, שנרצה לקיים עוד ועוד מצוות.

והנה במג"א סי' תעב סק"ב כתב דכל השנה טוב למעט בכלים נאים זכר לחורבן חוץ מליל פסח ירבה בכלים נאים¹ ומהרי"ל לא היה משתמש במשכונות של עכו"ם

¹ בביאור הגר"א כ' מקור לזה מגמ' קטז. דאמר ר"ע לדרו עבדי' עבדא דמפיק לי' מרי' לחירות ויהיב לי' כספא ודהבא מאי בעי למימר א"ל בעי לאדריי ולשבחי, מבואר דבלילה זו לא סגי להדגיש מה שיצאנו לחירות רק גם הא דיצאנו ברכוש גדול, וביאר מורינו הגה"צ ר' מתתיהו סלומון זצ"ל [מתנת חיים מועדים] דכיון דיסוד מצות זכירת וסיפור יצ"מ אינו

מצרים לא ישלוט בו כח הטומאה אע"פ שלא נטבלו, ולפ"ז מובן טעם מהרי"ל להשתמש בהם זכר למה ששאלו ממצרים באותה לילה כלי כסף וגו' שהרי בעצם יש סכנה שהכלים שלהם יכלו להשפיע עליהם לרעה [וכדמוכח ממה שיעקב רק כשלבש בגדי עשוי הי' מסוגל להגיד כעין שקר] וכדי שיוכל הקב"ה לקיים הבטחתו לאברהם אבינו שכ' ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לזה הוריד הקב"ה קדושה עצומה לבל ישפיע עליהם.

עכ"פ חזינן מכל זה גודל קדושת הלילה, ועד כמה כל פעולה שלנו פועל בעולמות העליונים וא"כ בוודאי עלינו להכין את עצמינו, ולהתעמק בכל פרט בליל הסדר לדעת מה אנו עושים.

ונתחיל במצוה דאורייתא היחידי שיש לנו באכילה בזמנינו שהוא מצות מצה וכדהעיר חת"ס, ושע"ז נקרא כל היו"ט חג המצות.

מנין המצות³

הנה כבר העיר באו"ז סי' רנ"ב דלא מצינו בש"ס מספר ג' מצות ואדרבה יש משמעות בירושלמי דבעי' רק ב' מצות, והנה כדי להבין השיטות במנין המצות יש להקדים את הדין הכללי שנתבאר בשבת קיז: דיש חיוב לבצוע על שתי ככרות בשבת שנא' שמות ט"ז כ"ה לקטו לחם משנה, היינו שבשבת לא ירד מן אלא בע"ש הי' יורד כפול, וכ"פ בשו"ע סי' רע"ד ס"א שצריך לאחוז שתי ככרות בידו כשמברך המוציא ולבצוע אחת מהם. וכמו שיש דין לח"מ בשבת ה"נ יש דין לח"מ ביו"ט וכמבואר ברי"ף פרק ערבי פסחים וכ"פ בשו"ע סי' תקכ"ט ס"א והטעם כדכ' במשנ"ב שם סק"י דגם ביו"ט לא ירד מן [ע"י בזה בתוס' ביצה ב: ד"ה והיה]. ולד' הט"ז סי' תרע"ח סק"ב דמצות לח"מ הוא דאורייתא וכן מבואר בשו"ת חתם סופר או"ח סי' מ"ו, ובשד"ח (מערכת לחם משנה) שיש מגדולי הפוסקים שס"ל שזוהי מצוה מה"ת. וכבר הביא השער הציון רע"א סקי"א דעת הפוסקים החולקים ע"ז.

והנה ד' רש"י שבת שם [ד"ה לבצוע] וכ"כ מאירי שם דעיקר קיום לחם משנה הוא באחיזה בשעת הברכה כמ"ש לקטו לחם משנה, אבל בביעה סגי בא' מהם וכ"כ רבינו מנוח על רמב"ם פ"ז דברכות ה"ד, וכה"ל השו"ע רע"ד ס"א, ומ"מ מפורש במ"ב סימן קס"ז ס"ק פ"ג ובשעה"צ שם בשם הגרש"ז, שצריך דוקא לאכול כמה שבצוע, ורק אז מקיים דין לחם משנה, ואם מקבל פרוסה גדולה שישפיק לו לכל הסעודה ואוכלו מקיים

כ"א בפסח וכן מ"כ בשם מהר"מ דהוי גניבת העכו"ם דשואל שלא מדעת גזלן הוי ע' בח"מ סי' שנ"ט, וקשה אטו בפסח מותר לגזול וי"ל כיון דאין משתמש בהם אלא פעם אחת בשנה לא מקפיד העכו"ם ועיין בט"ז בי"ד סי' ק"ך ס"ט עכ"ל מג"א² [וחת"ס כ' סמך לזה ממה שלבש יעקב בליל פסח בגדי עשוי שהי' ממושכן אצל רבקה] וי"א מצד זכר לרכוש גדול, וחת"ס [בדרשותיו ונה]. כתב דבעצם צ"ע איך השתמש בהם הרי כלי של גוי צריך טבילה, ותי' כי מחמת גודל התלהבות סיפור יציאת

הלילול גרידא רק להשתעבד להקב"ה, כמבואר ברמב"ם פ"ז מחו"מ ה"ו ובס' חרדים פ"א מ"ע סי' כ"ד, לא סגי בלהיות עבד ה' גרידא רק יש להיות באופן שיוכל הקב"ה לומר ישראל אשר כך אתפאר, וכל העולם יראו התפארת של עבד ה', כמבואר ברמב"ם דאחרי שכבר כ' בפ"ג מדעות שכל מעשיו יהי' לש"ש, הוסיף פרק חדש בפ"ה הנהגות של ת"ח שמי שעושה כן נאמר עליו ישראל אשר כך אתפאר, ואף דעיקר דברי הרמב"ם על הנהגה האצילית של ת"ח מ"מ מדרך התורה שיש יותר כבוד שמים אם נכסי הצדיק מצליחים כדי שגם אלו המחשיבים עוה"ז יכירו וידעו כי טוב ה' ואשר הגבר יחסה בו וזה גורם תפארת ופאר להקב"ה, וזה הי' הכבוד הגדול של כלל ישראל שלא יצאו ממצרים כעניים ודלים רק כעשירים גדולים נדיבי עם, וכ"כ ר' יצחק מאלצן בפתיחה להגדה שלו דאברהם אבינו שמח בהבטחת רכוש גדול, כי ידע מעצמו כי הצלחת פירסום הקב"ה בעולם הי' כמה שראו עמי הארץ הצלחתו בגשמיות, ולפ"ז מבואר היטב מצות סידור השלחן בכלים נאים שזה להזכיר לנו שלא רק יצאנו ממצרים רק זכינו לפאר ולרומם שמו ית', וכך יהי' צורת קבלת עומ"ש שלנו שיהי' בגדר ממלכת כהנים ודרך חשיבות, וכבר פי' הסבא מסלבודקא דברי מלאכי ג' י"ג חזקו עלי דבריכם וכו' ואמרתם מה נדברנו עליך אמרתם שוא עבוד אלקים וגו' דאם בן תורה הולך בשוק וניכר בהנהגתו שמרגיש עצמו כמסכן ושפל ואין צהלה בפניו רק עצבות הרי הוא כאילו מכריז שוא עבוד אלקים וזה חילול ה'. עכ"ד מורינו וצ"ל.

ולדבריו יתיישב מה שהעיר ידידי הגר"ר שלמה כהן שליט"א למה השתמש מהרי"ל דוקא במשכונות של נכרים וכ' בזה ט"ו מהלכים, [א' מהם ד' החת"ס שהבאנו בפנים] ולד' מורינו וצ"ל א"ש דכל עיקר כלים נאים הוא לבטא תפארתם של כלל ישראל שעבדי ה' מצליחים בגשמיות יותר מן הגוים, ומשכונות של ישראל הוא גנאי שמראה שיש מישראל שעניים הם.

² ועי' במהרי"ל בהל' פסח בהלכות הגעלה וז"ל "אך אין נכון להשתמש בשום כלי גוים הממושכנים בידו טרם נחלטו ביד הישראל, אם לא שיטול רשות מן הגוי, דסתמא מקפידין ואסור לגנוב אף דעת גוי. ואם הורשו לו מן הגוי מותרים אחר הגעלה בלא טבילה, דלא בעי טבילה רק כשהוחלטו לישראל דיוצאים מרשות הגוי ונחשבי' לישראל ככלים חדשים" משמע דגם בפסח הי' אוסר להשתמש בכלי של גוי, ולא אמרי' דפעם אחד בפסח אינו מקפיד, ואי נימא דבאמת סמך מהרי"ל שהגוי אינו מקפיד תו לא ק' קו' החת"ס דניבעי טבילה דהרי בכה"ג אמר מהרי"ל להדיא דא"צ טבילה, ובאמת כבר ציין המג"א כאן בסוף דבריו לדברי הט"ז ביו"ד סי' ק"כ סקי"א כתב בשם חמיו הב"ח שאסר להשתמש במשכונות של נכרים באין דעתו לשקועי' אצלו משום גניבת דעת, והוכיח כן מדברי מהרי"ל הנ"ל, אבל הט"ז האריך לחלוק ע"ז, והתיר מצד הפקעת הלוואתו, ומסיים וז"ל "וכן ראיתי בקהלות גדולות שבימי הסוכות משתמשים בבגדים המצויירים משכונות של עובדי כוכבים לנוי סוכה ומשאלין לאחרים רבים וכן שלימים וחלילה לומר דכולהו עבדי איסורא ובאמת גם במהרי"ל לא חתם מהרי"ל עצמו על זה אלא המעתיק אפשר ששמע וטעה כנלע"י". וכן מבואר בש"ך ובפר"ח שם, וכן דעת שולחן ערוך הרב (סי' תעב ס"ו) שמותר להשתמש במשכון של גוי, וכנה בשו"ת חת"ס (אעה"ז ח"ב סי' קל"ד ד"ה אמנם) דכבר נהגו העם כדעת הט"ז והש"ך ופר"ח דמותר להשתמש במשכונות של גוי. ועיין עוד בענין זה באריכות בספר טבילת כלים (פ"א הע' לג).

ובאמת מה דמבואר בדברי המג"א שלמד בדעת מהרי"ל שמותר להשתמש ממש בכלי הגוי הממושכנים אצלו פעם אחת בשנה, כבר העיר בחק יעקב סק"ד דבמנהגי מהרי"ל בסדר ההגדה, מובא שלא השתמש בהם כלל, אלא רק בפסח היה מנהגו להשים אותם על שולחן מיוחד לשמות בראיתם. וכן הביא המשנ"ב סי' תעב סק"ו.

³ הרבה מראי מקומות בענינים הבאים לקחתי מהגדה של פסח הנפלא מתיבתא עוז והדר.

הרא"ש [ערכי פסחים סי' ל'] ממה שאמרו הביאו לפניו "מצה" בלשון יחיד.

ולהלכה פסק בשו"ע תע"ג ס"ד דצריך ג' מצות, והגר"א שם אות י"א פסק כר"ף וכן מסודר הקערה שלו במעשה רב השלם סי' קצ"א וכן נהגו אחריו תלמידיו וכל ההולכים בעקבותיו אבל המשנ"ב סתם ולא הביאו. ובדמשק אליעזר סי' תע"ג סק"א הק' על הגר"א אשר כל רז לא אניס ל"י איך לא הביא דברי הזוה"ק הנ"ל. וכן בשו"ת מנחת אלעזר ח"ג סי' כ"ב האריך לתמוה על הגר"א בזה והביא שהגר"א בהגהותיו לתיקון שם לא שינה שם הגירסא. [ובטור הביא עוד שיטה דדוקא בפסח שחל בשבת צריך ג' מצות]

רמזי ג' מצות

ולבד ממה דדין ג' מצות מיוסד על דין לחם משנה גם רמזים יש בדבר, דבאו"ז שם ובמרדכי סדר ליל פסח לח. הביאו טעם דג' מצות זכר לג' סוגי מצה דלחמי תודה [חוק מחמץ] וברא"ש שם דמטעם זה נהגו לעשות הג' מצות מעשרון אחד זכר ללחמי תודה שאפו ג' מצות מעשרון אחד, והובא ברמ"א תע"ה ס"ז. ובדעת זקנים לבעה"ת שמות י"ב ח' כ' דזה זכר לג' סאין שאמר אברהם לשרה מהרי שלש סאין [בראשית י"ח ו'] ואז הי' פסח. או נגד ג' אבות אברהם יצחק ויעקב. ואריז"ל [בפרי עץ חיים קיח:] עליונה נגד כהן, אמצעית נגד לוי, תחתונה נגד ישראל, ובשער הכוונות פג. כ' שהם נגד ג' ספירות העליונות חכמה בינה ודעת.⁴

על איזה מצה מברך

והנה כשבאים לברך המוציא ועל אכילת מצה נחלקו הראשונים על מה מברכים, דד' רש"י ורשב"ם פסחים קטז. דמברך המוציא על שתי שלמות מדין לחם משנה, ועל אכילת מצה על הפרוסה, ויש לבצוע על השלימה כמו כל לחם משנה,⁵ וכ"כ התוס' ברכות לט: ד"ה הכל, ורא"ש פ"י סי' ל' ומרדכי כתבו דמברך המוציא על

המצוה מן המוכחר. אבל דעת הרשב"א שבת שם וברכות לט: שבוצע את שתייהם, וכן הביאו משל"ה ומהרש"ל שנהגו לבצוע שתייהן בלחם משנה, וכן דעת הב"ח וקרוב נתנאל (שבת פט"ז על הרא"ש ס"ה), וכן פסק הגר"א בשו"ע שם, וכמבואר במשנ"ב סק"ד, וא"כ לכאורה הי' ראוי למדקדק להחמיר כדבריהם ולבצוע על שתייהן, אולם בתשובות והנהגות ח"ה סי' פ"א דקדק מד' רשב"א גופי' דגם לרשב"א המצוה לבצוע את שתייהן היינו כשצריך לאכול משתייהן, אבל אם אינו עומד לאכול כלל אלא מחדא, אין מחובת לחם משנה לבצוע שתייהן, ויוצא אף שאינו אוכל אלא אחת. ומ"מ יש הידור מצוה לבצוע ולאכול משתייהן ולגר"א זה ענין י"ב חלות בשבת שבוצע על ב' חלות בכל סעודה שנעה ארבע וביחד כל הסעודות הם י"ב.

ובשו"ע שם מבואר שמצוה לבצוע פרוסה גדולה שתספיק לו לכל הסעודה, וביאר בתשוה"נ שם דאין הכוונה לו לעצמו בלבד, אלא לכל מי שמוציאו, והיינו שמצוה שיבצע בהמוציא מהלחם חתיכה גדולה כדי שיוכלו הוא והמסובין לאכול מבציעת הלחם משנה כל הסעודה, שנמצא שאוכלים פת דמצות לחם משנה כל הסעודה, אבל מה שבוצע אח"כ כבר אינו בציעה מלחם משנה, ועד"ז מבואר בשו"ע סי' קס"ז, במ"ב ס"ק י"ד לענין בציעת הפת עי"ש.

וכ"ז לענין שבת ויו"ט, אבל לענין פסח נחלקו הראשונים, דבגמ' פסחים קטו: דייקו מקרא דלחם עוני דמה דרכו של עני בפרוסה אף כאן בליל פסח צריך לאכול מצה פרוסה דהיינו מצה שבורה, ולא נתבאר איך יתקיים דין לח"מ עוד מבואר בברכות לט: שבפסח הכל מודים דמניח פרוסה בתוך שלימה ובוצע. ורש"י ורשב"ם ותוס' פסחים שם כ' דפשיטא דיש דין לח"מ בפסח דמ"ש משאר יו"ט, ובהכרח דבנוסף לפרוסה צריך עוד שתי שלימות ללחם משנה. ולפ"ז נמצא דיש לקחת ג' מצות. ומש"כ בברכות לט: פרוסה בתוך שלימה הכוונה לשתי שלימות. ורא"ש לשון "בתוך" דזה בין שני מצות. וכן מבואר להדיא בתיקוני זהר תיקון ס"ט קט: דיש לקחת ג' [וז"ל שם באמצע קטע "תקינו תלת מצות בפסח מצה דלעילא לברכא בה המוציא, תניינא לחם משנה, תליתאה לחם עוני בלא מלחא דהא אתמר על כל קרבנך תקריב מלח בגין דאיהי מצה פרוסה כגוונא דפריס פריסת מלכותך עד דתהא שלימה לא צריך לקרבא עלה מלח וכו']. אבל דעת הרי"ף פסחים קטז. ורמב"ם פ"ח מחו"מ ה"ו דזה גופא בא דין לחם עוני לגרוע מדין לחם משנה ולהעמידו על שלמה ופרוסה ובזה גופא מקיימים דין לחם משנה דאל"כ ל"ל עוד שלימה [שערי תשובה רכ"ה בשם רב שרירא גאון], ול' הגמ' ברכות כפשוטו, וכ"כ או"ז וראבי"ה והביאו כן בשם ירושלמי [ואצלינו ליתא] וכן דקדק

⁴ ובשעה"כ שם בהגהות אות ז' המתחילה א"מ [אמר מאיר היינו ר מאיר פאפירוש] כ' שגם האריז"ל הפריד בין סוד ב' עליונות לבין סוד הג' משום מח' ראשונים ורק שתי עליונות הם חובה, אבל למעשה מבואר דאריז"ל סידר ג' מצות, ובר' הגר"א י"א דהמצות ג"כ נגד ספירות עליונות רק לא מונים דעת, אבל הקערה שלו בלא"ה אינו מתאים עם ש"י אריז"ל וכמו שיבואר לקמן בענין הקערה, וכבר נחלקו הגר"א חבר ובעל הלשם אם הגר"א חולק באופן עקרוני על האריז"ל עי' ישורון אלול תש"ע מאמר ר"ד קמינצקי שליט"א.

⁵ ובשו"ת לרש"י סי' רצ"ט כתב "והשלש מצות שאמרנו, ר' אומר שמברך באחת המוציא, ובאחת על אכילת מצה ובציעה לאפיקומן, ואחת לכריכה כהילל. וכן [אמר] לו רבו ר' יעקב בר' יקר הזקן משום אביו, הואיל ושלשתן באו לשם מצוה, תיעשה מצוה בשלשתן. אבל שאר בני אדם מניחין השלישית שלימה. ולא נכון לעשות כן" וראשונים הביאו מהקדוש רבינו שלמה מדרייש שהי' מצניע השלישי ללחם משנה ביום.

ר"ה כט: דכיון דמברך עלי' על אכילת מצה צריך גם לברך עלי' המוציא, כמו קידוש שמברך ברכת הנהנין על היין שיוצא בה ידי קידוש, דהברכת הנהנין מכשירה את המצה לאכילה ולקיים בה את המצוה, וי"א הנוסח דכיון דעבידנא בה מצוה אחת המוציא, נעביד בה מצוה אחרית דעל אכילת מצה, [ספר המכתם בשם רבינו משה ב"ר יוסף] והמרדכי סדר ליל פסח לת. כתב שהרב יו"ט הי' מברך גם המוציא על הפרוסה והשלימות הי' רק משום היכר לחם משנה. ורי"ץ גאות הל' פסחים כתב אף על פי שכך קבלנו מחסידים ואנשי מעשה לבצוע על השלימה בלבד. אולם דעתנו נוטה לבצוע על הפרוסה בלבד דהיינו לחם עוני ומצוה תלויה בה. וכיון דנקיט לשלימה מפרוסה ובצוע מהפרוסה כאלו על השלימה הוא מברך ובצוע ואינו צריך לבצוע ולחזור ולבצוע. אף על פי שי"ל כי בזמן שבצוע מן השלימה כאלו מן הפרוסה בוצע אפילו [הכי] מן הפרוסה עדיף דלפיכך באה. ובס' תניא רבתי סי' מ"ח הביא ג' שיטות, דלרש"י ורבינו גרשום המוציא ובצוע על השלימה, ולרבינו חננאל ורבינו ישעי' המוציא על הפרוסה ועל אכילת מצה, ולבעל המאור מברך שתי הברכות על הפרוסה וסיים דמתוך שנהגו לתת בקערה שלש מצות לשמורים. רוצין לקיים מצוה בכל אחת ואחת. באחת מברכין המוציא. ובאחת על אכילת מצה. ובאחת כורכין מצה בחזרת לעשות זכר לפסח. ומבואר בראשונים דכך הי' אכן מנהג העולם שעשו המוציא על השלימה [בלי אכילה דא"כ וכי אחר שמילא כריסו וכו'] ועל אכילת מצה על הפרוסה כדי שלא יהיו מצוות חבילות ובצועים משניהם יחד. רק שהר"י [בתוס' ברכות לט: ד"ה הכל] הי' רוצה לצאת כל

בשם רבו רבינו יהודה [תוס' ריה"ח ברכות לט:]: "והר"ר מנחם מיוני היה מברך המוציא ועל אכילת מצה על הפרוסה ובשלימה לא היה נוגע כלל שאינו אלא משום לחם משנה" וכ"כ בספר האגור סי' תת"ח בשם רבינו יו"ט שהיה אומר דיש לברך הכל על הפרוסה דכל עיקר הבאת לחם משנה הוא רק להכירא, ובנימוקי יוסף ברכות לט: כתב "ותמה הרב ר' יום טוב ז"ל שהרי שתי כריכות בשתי מצות יחד לא מצינו בתלמוד בשום דוכתא לכך היה הרב ר' מנחם מיוני מברך שתי ברכות על הפרוסה, דהשלימה אינה באה אלא משום לחם משנה ולא היה נוגע בה כלל וכן נהגו מבני יוני" ועי' לקמן בשם תשובות והנהגות חידוש לדינא עפ"י בגדרי לחם משנה, אולם בספר האגור הנ"ל בהמשך דבריו כ' דס"ל לרבינו מנחם ורבינו יו"ט כשי' הרי"ף דא"צ כלל לחם משנה, ובמרדכי סדר של פסח רמז תריא כתב "והר"ר מנחם מיוני והר"ר יום טוב ורמב"ם (פ"ח מהל' חמץ ומצה ה"ו) כתבו דסגי בשני מצות ובצוע אחת לשתיים ושומר חציה לאפיקומן ומברך על הפרוסה המוציא ועל אכילת מצה והשלימה יעשה כריכה מצה ומרור, הרי דסברי כשי' הרי"ף והרמב"ם דא"צ לחם משנה כלל, ומברך הכל על הפרוסה, והשלימה משתמש לכורך וצ"ל דסבירא להו דשלימה ופרוסה הוי קיום דין לחם משנה, רק דנתחדש בפסח דזהו עיקר צורת לחם משנה דהרי עיקר לחם משנה הוא שיהי' כפול, ודין שלם הוא דין נוסף ובפסח אתי לחם עוני וגרעתא לאחד, והמצה השלימה צריך להיות שם רק להיכר בעלמא.

אולם עי' באו"ז סי' רנ"ו בשם ר"ש מפלייז"א מבואר דרבינו מנחם היה מברך על הבצועה המוציא ועל השלימה על אכילת מצה, ומפרש מה דרכו של עני לעשות המוציא על הפרוסה והר"ר יום טוב מיוני היה מברך שתי הברכות על הבצועה והשלימות כדן שאר שבתות ללחם משנה ובצוע משתייהן וכו' ובדברי התוס' י"ל ג"כ דכוונתם דשניהם עכ"פ הקפידו לברך המוציא על הפרוסה ג"כ.

השלימה העליונה, ועל אכילת מצה על הפרוסה לחוד, [ואולי לאו דוקא נקטו המוציא על העליונה דהרי לשיטתם בעינן לחם משנה] אבל תוס' פסחים שם [ועוד הרבה ראשונים] הוכיח מגמ' ברכות שם דגם המוציא יש לברך על הפרוסה דבברכות איירי בברכת המוציא של כל השנה וע"ז אמרי' שם דהכל מודים בפסח שמניח פרוסה בתוך השלימה ובצוע דלחם עוני כתיב, והביא דרבינו מנחם מיוני ורבינו יו"ט היו מקפידין לברך גם המוציא על הפרוסה עי"ש באריכות, ⁶ וכ"כ הריטב"א

⁶ ובברכות לט: בתו' כ' רבינו מנחם מווינא וכאן כתוב מיוני וכתוס' קידושין מה: תוד"ה בפירוש כ' רבינו מנחם מווינא שהי' לו מחלוקת עם ר"ת, גם רבינו יו"ט נקרא הקדוש רבינו יו"ט ב"ר יצחק מיוני תלמיד ר"ת שמוכר בהרבה מקומות בראשונים [תוס' עירובין צו:; מת. הקדוש ר' יו"ט, יבמות מד. כ' שם ב"ר יצחק, נו:; מנחות פח. כ' שם ב"ר יצחק, כריתות יד: הקדוש ר' יו"ט, ואולי ר' יו"ט סתם קידושין לח. זבחים טו:; כט. סד. חולין נא. פז. הוא רבינו, תלמידו מחזו' מצטט אותו קס"א הרב תיט"ב ובס' קנ"ה כ' קבלתי ממורי ר' יו"ט וחתום באות תי"ו וכן בראב"ה אלף כ"ו כ' והרב תיט"ב פ"י וזה ר"ת תוס' יו"ט הרי לן התוס' יו"ט הראשון לפני כאלף שנה] ובתוס' עירובין צו: ד"ה לא העתיק "רבינו יו"ט מווינא" ובאמת זה טעות דאין הכוונה לווינה שהיא עיר באוסטריה אלא לעיר יואני באנגלי', [ול' מהר"ם מרוטנבורג [בהל' ברכות בקו"ש קמאי פסחים שם] בענין זה, והרב ר' מנחם מיוני והר"י סברו דסגי בבי' מצות וכו' אבל מנהג שלנו ג' מצות וטעם משום לחמי תודה וכן שמעתי מפי הר"ר יצחק מווינא זצ"ל וכו' הרי חילק בין יואני לוינא] ורבינו מנחם היה בתחלה בצרפת ועבר אח"כ ליואני ומלך שם בזמן מלוך ר"ת ברומבורג והוא ור"ת ורשב"ם גזרו ביחד בנושא אשה ומתה בתוך שנתה של נישואין בלא ולד של קיימא שיחזור וישוב כלה הנהניא ותכשיטי האשה לנותי הנדניא [שור"ת מהר"ם מרוטנבורג ד"פ סי' אלף כב], וכן רבינו יו"ט תלמיד ר"ת עבר בסוף ימיו מצרפת ליואני באנגלי', [יתכן אחרי פטירת רבו ר"ת בשנת תתקל"א ובצרפת הי' הרבה גזירות ובאנגלי' הצילם המלך- ספר שמות חכמים עמ' קנ"א - גם ר"י מאורליינש תלמיד ר"ת עבר לאנגלי' ונעדה"ש שנה לפני רבינו יו"ט].

וכיון דאנו עוסקים כעת בתורתו וכעת בליל ח' ניסן הוא הארצייתי שלו שנעקד עקדה"ש ולזה נקרא "הקדוש", נזכיר מה שמספר רבינו אפרים מבונא בספר הזכירה שלו דבשנת ד' אלפים תתק"ג במסע הצלב השלישי באו הצלבנים על עם ה' בעיר אוברוואך שנקרא "יורק" York [קרוב לגייטסהעד וכמדומני ששמעתי מדו"ז הג"ר בצלאל זצ"ל ד"ל דלכן נעשה גייטסהעד למקום תורה שמסתמא עברו שם בעלי התוס' והי' זה בשבת הגדול ועת הנס נהפך לאונס ועונש ויברחו כולם אל מגדל המלך, ובליל ח' ניסן [ליל ש"ק, כנר' פסח חל בשבת ושבת הגדול הי' ח' ניסן] סיכבו הצלבנים את המבצר והיו עומדים לפרוץ פנימה ולאיים על מי שלא ישתמד יהרג, והיו שם רבתינו ר' יו"ט מיוני תלמיד ר"ת וגם רבי אליהו הקדוש מאביוורק, [כשראשונים כותבים הקדוש היינו שנהרג עקדה"ש] רבינו יו"ט פונה ליהודים ואומר להם כשהצלבנים יפרצו פנימה הרי ישאלו אתכם אם תרצו לחיות ולהשתמד, האם אתם בטוחים שתעמדו בנסיון להיות מוכן לההרג עקדה"ש ולא לפנות לע"ז גם לקצת זמן? היו אלה שגמגמו ולא היו בטוחים, רבי יו"ט הוציא סכין כולם בירכו ביחד על קידוש ה' וי"א שגם בירכו על השחיטה, והרגו אחד את השני, [הראשונים דנו בזה ור"ת התיר זה ובי"א סי' קנ"ז הביא השיטות בזה ונשאר להלכה דאסור] וכשהצלבנים פרצו פנימה מצאו ערימות של גופים ונהרות של דם, יהודי הסביבה באו אחרי כמה ימים ומצאו את הגופות והביאו אותם לקבורה, ומאז קיבלו על עצמם שלא לישן כלל לינת לילה ביורק, ומאותו טעם מקפיד מו"ר הג"ר אברהם גורביץ שליט"א כשנוסע דרך שם ברככת שיעירו אותו לפני זה. בערך בשנת תשמ"ד בא קבלן ורצה לבנות שם והתחיל לפנות את השטח בשביל בניית חניון, ולזרוק את העצמות, ובהשג"פ עבר שם יהודי יר"ש שהי' שם לרגל מסחרו, ונעשה רעש גדול מזה עד שחזרו וקברו העצמות בתוך החניון. - הרב ישראל גולדוואסר שליט"א. ובימים אלו שזה הארצייתי שלהם יש להזכיר זה, ובפרט יש לנו להעמיק בתורתו של רבינו יו"ט מיוני. ולכן נביא כאן סתירות בראשונים מה הי' שיטתו.

דהנה סתימת התוס' כאן מ' דגם ר' מנחם וגם רבינו יו"ט היו מברכים שני הברכות על הפרוסה וכ"כ בשלטי הגבורים בשם סמ"ג עשין מ"א

כולל לאכול ממה שבצע עליו א"כ צריך ליתן לכ"א מן המסובים לפחות משהו ממצה שלימה דלחם משנה דלא סגי במה שיצא ברכת הנהנין, אבל פעמים שלא רצה לשנות מן המנהג.

ולד' הרי"ף והרמב"ם דסגי במצה ופרוסה לא נתפרש על איזה יבצע אבל הטור סו"ס תע"ה כ' בשיטתו שיש לברך המוציא ואכ"מ על הפרוסה והשלמה יהי' לכורך, עוד כ' הטור שם די"א דמברך על הפרוסה המוציא ועל השלימה על אכ"מ ויבצע ביאר שיטה זו ע"פ ראבי"ה דדרכו של עני בפרוסה כל השנה ולכן יש לברך המוציא שהיא נגד מצה שכל השנה על פרוסה, וכדי שלא יעשה מצוות חבילות יברך על אכ"מ על השלימה. וכדי לצאת כל הדעות פסק הטור כד' המרדכי בשם ר"י שהי' נוטל בידו הפרוסה והשלימה ומברך על שתיהם המוציא ועל אכ"מ.

אולם בתשובות והנהגות שם כתב שחכ"א הוכיח משי' התוס' פסחים קטז. שהזכרנו לעיל דבליל הסדר מקיים לחם משנה בשלימות אף שאינו בוצע מהם כלל רק מן הפרוסה, דהרי ד' התוס' לברך גם המוציא על הפרוסה וכן עשו ר' מנחם מיוני ורבינו יו"ט דסברו דעיקר הבאת השלימות הי' רק להכירא לחם משנה ולא נגעו בהם כלל, [אולם למשנת בהג"ה שם דרבינו יו"ט ורבינו מנחם סברו דקיום דין לחם משנה הוא ע"י שלמה ופרוסה כשי' הרי"ף א"כ אין ראי' כלל דהרי הפרוסה הוא חלק מקיום דין לחם משנה אולם מסתימת דברי התוס' משמע דסברו דין לחם משנה בנוסף לפרוסה] וא"כ משמע דא"צ לברך ולבצוע על הלחם משנה רק דסגי שיהי' שם, ולכן פירסם חידוש במצות לחם משנה, שאם יש לפניו שתים שלמין, אפילו אינו אוכל מהם כלל, אלא אוכל מפרוסה אחרת שיש לפניו סגי בזה, וקיים מצות לחם משנה, וביותר שברמ"א (שו"ע סי' תפ"ב) כתב שאם אין לו לשני הלילות אלא ג' מצות, יברך בליל ראשון המוציא ועל אכילת מצה על הפרוסה, והשתים השלמים ישאיר ליום שני, הרי שמועיל בשלמים ללחם משנה כשמונחים לפניו אף שאינו אוכל, ויוצא חידוש פלא שאם יש לו לשבת רק שתים שלמין יוצא חובת לחם משנה ע"י שבכל סעודה מצרף פרוסה לשתיים שלמין ובוצע מהפרוסה.

ודחה בתשוה"נ שם שבאמת למצות ברכה על לחם משנה מספיק כשמברך על שתים אף שאינו אוכל מהם, רק יש עוד דין שמצותה לבצוע מהחשובה ופוטור שתיהם, ולכן צריך לבצוע משלימה, וכשלפניו פרוסה ושלימות ושינה ובצע מפרוסה לבד לא יצא, אבל התוס' ורמ"א מיירי דוקא בליל פסח שפרוסה חשובה מפני שכולם אוכלים אז לחם עוני, ולכן אם בצע מפרוסה לבד יוצא, ומ"מ לענין מצות ברכה על לח"מ לבד צריך תמיד שתים שלמין אפילו בליל פסח, ורק למצות בציעה מהחשובה מחלקינן, שתמיד לא מספיק כשאוכל רק מהפרוסה מפני שאינו חשוב, ובליל פסח שחשוב מספיק.

זמן שבירת המצה

הנה אחרי שידענו שלכו"ע צריך שיהי' לנו לפחות מצה אחד שבורה, יל"ע האם מספיק שיביא מצה שבורה לשלחן או שיש לו להביא שלימה ולחלקו, ואם יש לו לחלקו מתי יש לו לעשות כן, ובפשטות אין שום מקור בגמ' להביא מצה שלמה ולשבורו, אולם בתו"ט פ"י פסחים מ"ג הביא גירסא "הביאו לפניו מטבל בחזרת עד

מאיזה מצה אוכל

ובענין מאיזה מצה אוכל, ד' רש"י פסחים קטז. שיאכל מן השלמות, ולתוס' ברכות לט: בוצע רק על השלימה ויאכל משתיהם שיהא נר' שבצע מן הפרוסה, וכ"כ הרא"ש סי' ל' ובטור סי' תע"ה ע"פ ד' הט"ז סק"א יקח כל הג' מצות בידו בשביל לחם משנה, ויברך המוציא ויבצע העליונה ועדיין לא יאכל [דאז כבר יוצא חובת מצה בלי שבירך על אכ"מ – חק יעקב סק"ה] אח"כ יברך על הפרוסה על אכ"מ ויאכל משתיהם יחד שתי כזיתים, דאם יאכל של המוציא קודם כבר יצא יד"ח ואם יאכל של אכ"מ קודם יהי' הפסק בין ברכת המוציא לשלימה שעלי' הולך ברכת המוציא [ע"פ ב"ח ופרישה שם] ואם אינו יכול לאכלם יחד יאכל של המוציא קודם ול"ה הפסק כיון דזה לצורך ברכת המוציא שצריך גם בשביל הכזית מצה. ומכיון שיש מח' אם המוציא על הפרוסה או על השלימה לכתחלה יאחזו שתיהם בידו בשתי הברכות בלי בציעה כלל, ואח"כ יבצע משתיהן ויאכל משתיהם כאחת וכ"פ בשו"ע תע"ה ס"א שיאחזו כל הג' מצות [ע"פ מג"א בשם ב"ח רש"ל ושל"ה] ויברך המוציא [לרש"ל הובא בט"ז ישבור כעת קצת העליונה לקיים מצות בציעה בשלימה דעיקר ברכת המוציא על השלימה אולם משנ"ב סק"ב פסק שישבר שתי המצות ביחד רק אחרי שתי הברכות] וישמיט התחתונה [להיכר דרך לברכת המוציא הי' צריך לחם משנה] ויברך על אכ"מ ויאכל מכל אחד כזית. והנה הגם דבעלמא לברכת המוציא סגי בפחות מכזית מ"מ מכיון דכל אחת מן המצות בספק ברכת על אכילת מצה צריך לאכול מכ"א כזית. [פרישה שם סק"א וע"ע ביאור הלכה ד"ה כזית שנתקשה בזה]

והנה לענין שאר המסובים, למשנ"ת לעיל בתחלת דברינו בשם תשובות והנהגות, דקיום מצות לחם משנה

הווא לברך על יחץ קמ"ל דלא מברכין ומסתמא דס"ל דאיננו מצוה כלל דזה רק היכי תמציי שיהי מצה פרוסה. אבל באמת יש רמזים ופירושים אודות יחץ, דבדעת זקנים מבעה"ת שמות י"ב ח' כ' דזה זכר לקריעת ים סוף, ובאמרי נעם על מועדים ח"ג כ' לרמז דעיקר עבודת ה' צ"ל בהצנע ובהסתר ולכן רק החלק הקטן נשאר מגולה.

האם הלעיסה חלק מן המצוה

הנה קי"ל בסי' תע"ה ס"ו דבאכל כזית מצה תוך כדי אכילת פרס יצא. ויל"ע האם זמן אכ"פ מתחיל מן הלעיסה, או רק מזמן הבליעה, ויש בזה נפק"מ גדולה להלכה דהרי מי שרוצה להחמיר לבלוע שתי כזיתים או לכה"פ כזית כאחת וכד' המג"א בשם תרוה"ד, הוא בוודאי ילעוס הרבה זמן עד שיהי' קטן מאד ואז יצליח לבלוע, ואי נימא דאכ"פ מתחיל מהלעיסה יתכן שלא יצא יד"ח. מאידך אי אזלינן בתר בליעה, צריך להיות כזית בעת הבליעה ואם הכניס כזית מצומצם בפיו ורסקו היטב הרי בשעת הבליעה אין כאן כזית, דהרי מבואר במשנ"ב סי' תפ"ו סק"ג דא"א לחשב החלל וצריך למעכו, הרי דאזלינן בתר המעיכה. עוד נפק"מ בשח בין ברכת על אכילת מצה לבליעה, האם צריך לחזור ולברך.

ושורש השאלה יש כבר בהל' בציעת הפת סי' קס"ז ס"ו דכ' שם דאין לשיח בין ברכה לאכילה ואם שח חוזר ומברך, וכ' מג"א סקט"ז בשם של"ה הק' דיקפיד גם לבלוע, אבל בדיעבד בשח לפני הבליעה אינו חוזר ומברך, אבל השלה"ק מציין לסי' ר"י דלועס א"צ ברכה ומבואר דעיקר הברכה על הבליעה, ונשאר בצ"ע. ובאליה רבה שם⁹ הבין דדעת השל"ה נוטה יותר לחזור ולברך וכן מצא בספר ברכת אברהם שכתב בפשיטות שאין מברך אלא על תכלית הענין שהיא הבליעה אחר הלעיסה ע"כ, ומזה הק' על של"ה שם שהוא כמסתפק. ולהלכה פסק משנ"ב סקל"ה כד' מג"א דא"צ לחזור ולברך וביאר בשעה"צ ס"ק ל' דאף דבאליה רבה מצדד דחוזר ומברך, ממגן אברהם משמע דלא פשיטא ליה וכן מפרי מגדים ומהגר"ו וכן בבגדי ישע ומגן גבורים משמע דסבירא להו דבדיעבד אין צריך לחזור ולברך, כיון דמתכוון בלעיסה לשם אכילה, הלעיסה אתחלתא דאכילה היא, ומסיק דעל כל פנים לכתחלה בודאי יש ליהרר בזה מאד, נמצא דיש לנו מח' הפוסקים בזה דד' אלי' רבה דאין הלעיסה התחלת האכילה, וד' רוב

שמגיע לפרפר את הפת" [במקום לפרפרת הפת] ופי' בתפא"י ט"ז דר"ל שיאכל הכרפס לפני ששובר המצה האמצעית. ובזמן חלוקת המצה נחלקו הראשונים, לרמב"ם פ"ח מחו"מ ה"ו חוצים את המצה לפני ברכת המוציא, אבל הטור תע"ג כ' דמיד אחרי הכרפס חוצים את המצה, ונותן חצי לא' מן המסובים לשמרה לאפיקומן, וכ"פ בשו"ע שם ס"ו וכן מבואר בסימני הסדר שיחץ אחרי כרפס. ובטעם הדבר כ' הר"ן פסחים כה. מדפי הרי"ף דד' רב האי גאון דין לחם עוני הוא רק אם הביאו לפניו פרוסה ולא כשהביאו לפניו שלימה דאז אסור לפרוס, ולכן יש להקדים לפרוס הרבה לפני הסעודה, אבל בשו"ע הרב תע"ג סל"ו כתב הטעם כדי שיאמר ההגדה על מצה, שנא' לחם עוני ועונים עליו דברים הרבה וא"כ צריך שיהי' ראוי לצאת בו יד"ח דהיינו פרוסה. ובשו"ת משיב דבר סי' כ"א ביאר הטעם ע"פ מה שחידש שם דלחם שהובא לפניו פרוס נחשב שלם ומקיימים בו לח"מ, וא"כ לד' הרי"ף דיש רק ב' מצות וגם לשיטתו בעי' לחם משנה דאל"כ ל"ל עוד שלימה א"כ אם יפרסנו בשעת המוציא לא יהי' נחשב שלם.⁷

האם יש מצוה בשבירת המצה

ונחלקו הראשונים באיזה מצה לבצוע דד' הטור דבוצע האמצעי ונתנו בין שתי השלימות כדי שכשיבוא לברך המוציא יפגע בשלימה תחלה דמעיקר הדין המוציא הוא על השלימה [אף דבפועל בוצע על שניהם ביחד לצאת כל הדעות וכנ"ל] וכ"פ בשו"ע ס"ו, אבל הב"ח שם בשם הסמ"ג עשין מ"א והרוקח סי' רפ"ג כתבו דיש לבצוע על העליונה דאין מעבירין על המצוות, אבל המרדכי סדר של פסח לח. כ' דל"ש כלל בזה אי"מ על המצוה כי אין מצוה כלל בשבירת מצה לשנים. ולשון ראבי"ה סי' תקכ"ה דאין בה מצוה כ"כ מ' דיש איזה מצוה בזה, ו'במהרי"ל בסדר ההגדה שכ' דיש לשים הכרפס לפני המצה דאם ישים המצה לפני הכרפס יצטרך להעביר על המצוה לבצוע על המצה לאפיקומן מ' דיש איזה מצוה בשבירת המצה, והראני ידידי הרב ישראל וורשנר שליט"א מש"כ ביוצרות לשבת הגדול בפיוט אלקי הרוחות "וכד אכל יחצה אחת משלש מצות ואין ברכה עמה" ור"ל דאין מברכים על פעולת החיצוי היינו דהי'

⁷ יל"ע במי שמקפיד לא לאכול מצות מכונה וא' מסעודות יו"ט אין לו מספיק מצות יד שלימות ללחם משנה, האם עדיף שיצרף מצה מכונה, או לסמוך על הנצי"ב לקחת מצות יד שבורות שיש לו דין שלם.

⁸ ובספר הפרדס לרש"י הלי' פסח כ' "השלש מצות שאמרנו, רשאי אדם להתחיל המצוה באיזה מהן שירצה, מפני ששלשתן חשובות כאחד, כמו שמצינו [מגילה כ"א ע"ב] ראשון חשוב אצל תרומות הקופות, כך מצינו שני חשוב אצל העלאת הנירות, שמניח המזרחי שהוא ראשון ומדשן המערבי שהוא שני. ואף האחרונה נמי ראוייה היא להתחיל בה המצוה, שמעלין בקודש ולא מורדין. אבל אמרו חכמים, הנזהר בראשונה תבא עליו ברכה.

⁹ רבי אליהו בן בנימין וואלף שפירא מפראג תלמידו של המג"א וגיסו של החק יעקב והנשאל דוד, תוך כדי כתיבת ספרו אליה זוטא התפרסם ספרי מגן אברהם ולבוש ולכן הרחיב ספרו לאליה רבא, נפטר לפני 312 שנה, ח' ניסן תע"ב, ורק לאחרונה מצאו מקום קבורתו בפראג, ועל המצבה כתוב שבחים עצומים.

פוסקים דלפחות יש להסתפק אי לעיסה אתחלתא דאכילה.

אלא דיש לדון אי יש ראי' מהלכות ברכת הנהנין דאולי חלות הברכה הוא על התחלת עסק האכילה הגם דלשאר דיני תורה עדיין לא הותחל האכילה, ולאידך גיסא יתכן דלענין ברכת הנהנין בעי' הנאה שלימה דהוא בבליעה דוקא, אלא דבשורת ריב"ש סי' רפ"ח מדמי דין אכילה וטעימה דאיסורין לברכת הנהנין דמדפטרין מטעמת מברכה ה"נ אינו בכלל איסורי אכילה. ובמור וקציעה שם סי' קס"ז כ' דלענין ברכה פשיטא דל"ה הפסק כיון דעכ"פ התחיל עסק האכילה וא"א לבלוע בלי ללעוס וא"כ הגם דפולט א"צ ברכה מ"מ בוודאי ל"ה הפסק, והוסיף להוכיח דעצם הלעיסה מכלל האכילה ממשנה תרומות פ"ח מ"ב דעבד ואשה שאכלו תרומה בהיתר והכניסו תרומה לתוך פיהם ולפני הבליעה נודע להם שאסור להם מותרים לבלוע ובירושלמי שם שאין הטעם מחמת התחיל בהיתר רק מצד דלעוס כבלוע, ועוד הוכיח מגמ' חולין קג: לענין אבר מן החי שחלקו מבחוץ. ולשון חק יעקב סימן תעה ס"ק כב לענין כזית מצה "א"כ יש בין לעיסה ראשונה עד לעיסה אחרונה הפסק כדי אכילת פרס" מבואר דנקט גבי אכילת מצה דהכל תליא בלעיסה.

וכבר דן בזה בשורת חלקת יואב [מהדו"ק יו"ד סי' ט] וכתב שם דאף דפשוט דבבליעה לחוד קיים המצוה דהרי קי"ל בלע מצה יצא, מ"מ היכא שלועס אז החיוב בא רק מכח שניהם הלעיסה והבליעה מטעם דהא דחייב בבליעה הוא מטעם אחשבי', אבל אם לועס באמת אז גם הלעיסה מן האכילה. וכ' דכן מוכח קצת מדברי המג"א שהבאנו לעיל דבשח אחרי הלעיסה הגם דלא בלע ל"ה הפסק, [וצ"ע דמג"א ושל"ה הסתפקו בזה ורק לענין ברכה כתבו שאין לחזור ולברך עוד הוכיח מאוכל תרומה בשוגג לאבא שאול דסובר בפסחים לב: דצריך שיהי' בו שו"פ, וא"כ איך יתחייב נימא דעל הלעיסה אינו חייב ואח"כ אינו שו"פ כמש"כ תוס' כתובות ל: ד"ה לא, אע"כ דכל שלועס החיוב מתחיל בשעת הלעיסה, וכש"ס דחולין קב: זה לפי מחשבתו וזה לפי מחשבתו. ובוזה מיושב קושיית המקור"ח [הלי פסח סי' תני"ד סק"א] במצה גזולה דלמה אינו יוצא והרי קנה בשינוי ע"י הלעיסה קודם המצוה, אבל אי נימא דגם הלעיסה מן המצוה א"ש, ואין להקשות ע"ז דא"כ מאי מקשה הש"ס כתובות שם מדלעיסה קניי' והרי החיוב מתחיל בלעיסה והוי כעקירה צורך הנחה דאמרי' קלב"מ, די"ל דקו' הש"ס קאי ללישנא דלא מצי לאהדורי עיי"ש ל"א ע"א תוס' ד"ה הכא נמי דחולקין על הרא"ה שהובא בפנ"י שם וה"נ שייך חיוב בבליעה בלא לעיסה ושוב ל"ש קלב"מ.

ועיי"ש בהג"ה שגם הוכיח מגמ' כתובות כדבריו. עכ"ד החלקת יואב.

ויש להעיר על דבריו ממש"כ הריטב"א סוכה לה: דהא דלא הוזכר בש"ס בבלי פסול דמצה גזולה [רק בירושלמי] משום דלא משכחת לה, דסברי לה כדאמרין בכתובות ל: דמכי לעסיה בפומיה קנייה דלאו בר אהדורי הוא ואין לנגזל אלא דמים, ותו ליכא בשעת הנאת גרונו ומעיו דעביד מצוה לא משום לכם ולא משום מצוה הבאה בעבירה וכדפי' שם לעיל, הרי דמה שהק' מקור"ח על הירושלמי כס"ל באמת לבבלי, אלא דלכ' כיון דקי"ל כירושלמי לענין פסול דמצה גזולה א"כ יהי' מוכח דקי"ל דהלעיסה מן המצוה.

והג"ר שמואל אליעזר שטרן שליט"א כתב בענין זה בכמה מקומות [קובץ נזר התורה ניסן תשס"ה ובעו"מ] וכתב דזה ספק עצום שאין לזה הכרעה ברורה, ושטח השאלה קמי' מרן הגריש"א זצ"ל שהשיב לו דתלוי בלעיסה, ומרן הגר"ח זצ"ל ענה לו דתלוי בבליעה, ורבו בעל שבת הלוי זצ"ל חילק בין תחלת הלעיסה וגמרה, ובתשובותיו ח"ט קי"ט ג' מ' דס"ל כחק יעקב הנ"ל דתלוי בלעיסה. והכריע הגרש"א שטרן שליט"א דבדאורייתא כגון אכילת מצה וסוכה יש להחמיר לחשב אכ"פ משעת הלעיסה, אבל בדרבנן יש להקל. והג"ר עמרם אופמן שליט"א מו"ץ בעדה החרדית [בקובץ הנ"ל סיון תשס"ג] כתב לאחד שרצה להחמיר כמג"א לבלוע ב' כזיתים כאחת ולכן לעס הכל ביחד להרבה זמן ואח"כ בלעו וכ' לו דפשיטא דשיעור אכ"פ מתחיל בלעיסה וא"כ לא יצא יד"ח, אי לא דנימא דאם עכ"פ בלע כזית כאחת תו א"צ לצירוף כלל, וכתב שחיפש בענין זה ולא מצא מי שידבר מזה בהדיא עד שאחד שלח לו קונטרס שלם בענין זה מהג"ר יהושע ישראל קליין ממטרסדורף שהכריח דהכל תלוי בלעיסה, וכ' לדחות ההוכחות ומסיק דיתכן דביעבד יוצא ומ"מ יש להחמיר לחשב מתחלת הלעיסה. ובקובץ בית אהרן וישראל שנה כ"א ד' האריך בזה הרב אלעזר רייכמן שליט"א ותלאו במח' ראשונים, ומסיק דבוודאי להלכה אזלינן בתר הבליעה. והג"ר יצחק שלמה אלבוים שליט"א [בקובץ אור ישראל] העמיד השאלה דיש ד' אפשריות א: עצם ההכנסה לפה ב: התחלת הלעיסה ג: בין החניכיים ד: הבליעה, והביא ד' הגמ' חולין קג: ופסק הרמב"ם פי"ד ממאכ"א ה"ג דאי אזלינן בתר הנאת גרונו אפשר לצרף לכזית גם בין החניכיים, וא"כ לפ"מ שכ' אחרונים דלענין מצה לכו"ע העיקר הנאת גרונו, ואפשר לצרף בין החניכיים, בהכרח ששם מתחיל מעשה האכילה, אולם בשורת מהר"ם שיק רנ"ז כ' דבמצה אפשר לצאת גם בהנאת מעיו לחוד, ואפשר לצרף כדי אכ"פ מעת הבליעה לחוד, אלא דזה רק בדיעבד כיון דבלע מצה רק בדיעבד יצא, והוכיח

רידב"ז כ' דאצלינו אין החסא מר וכתב אולי אצל החכ"צ הי' מר ושמעתי מפי הג"ר בנציון קוק שליט"א שכשגדל אצל אביו שגר בירושלים נהג מנהג ירושלים להשתמש בחסא אח"כ התחתן עם א' מבני ברק וחמיו הלך בדרכו של החזו"א והקפיד לאכול רק חריין, וכיון שאכל שם נהג ג"כ כן, שוב כשהתחיל לערוך סדר לבד שאל את רבו מרן הגריש"א זצ"ל האם יחזור לאכול חסא, ופסק לו שימשיך עם חריין דיש לחשוש לשי' החזו"א ומה שטען הג"ר אשר וייס שליט"א דחריין אינו מר רק חריף ביטל הגריש"א ואמר דאין בזה שום נפק"מ דהכל נקרא מר ולפי"ו יש להקפיד לאכול חריין לבד בלי חסא דעל הצד דאינו יוצא עם חסא, אתא רשות ומבטל מצוה.]

דהעיקר הוא הכנסה לפה מדכ' משנ"ב תע"ה סק"ט דיש להכניס לפה ב' הכזיתים כאחד וא"צ לבלוע כאחת וביאר בשעה"צ הטעם להכניס כאחת שלא יקדים לקיים מצות מצה בשלימה, דלכתחלה יש לצאת יד"ח עם הפרוסה, ואי קיום המצוה רק בבליעה מה הועיל בהכנסה לפה. עוד האריך שם בענין שי' תרומת הדשן לבלוע כאחת, ומסיק להלכה דבדיעבד יש לחשב משעת הבליעה אולם לכתחלה יש לחשב משעת הכנסה לפה, ויקפיד שיהי' יותר מכזית דאל"כ בהגיע לבליעה יהי' פחות מכזית.

המרור

האם יש הבדל בין מה שניקח למרור ומה

שניקח לכורך

והנה לכ' אין שום סברא לחלק במיני המרור בין מה שלוקחים לעיקר קיום מצות מרור או מה שלוקחים לכורך, דעיקר קיום כורך הוא לקחת מין המרור שבו יוצאים יד"ח ולאכלו עם מצה. אולם בט"ז ומג"א הביאו דהי' מנהג לשנות בזה, דהנה במשנה מבואר דיוצאין יד"ח בין בעלין בין בקלחין, והי' מנהג שעבור מצות מרור לקחו עלים ולכורך לקחו את הקלח, והט"ז תע"ג סק"ה כ' דאין למנהג זה לא טעם ולא ריח אלא תמיד יקח את העלים דמעלים אפשר בקלות לאכול כזית דאינו מצער כ"כ כמו הקלח, שכוחו רב ומר יותר, אבל המג"א סק"ב ניסה להצדיק מנהג העולם דכיון דבמשנה כ' ד"יוצאים בקלח שלהם" משמע רק בדיעבד ולכן לעיקר המצוה העדיפו לקחת את העלין, וכיון דאין העלים רבים העדיפו להשתמש בעלים לעיקר המצוה ועבור הכורך לקחו הקלחים וא"ר חולק דמ"ש ויוצאים בקלח שלהם בא לחדש דבקלח יוצאים אפי' יבשים. ועי' משנ"ב סקל"ח דראה אנשים חלושים שדוחקים עצמם לקיים מצות מרור בקלח דוקא, ולא אדע למה לא יקחו העלין למצוה ואולי מפני שמצוי בהם יבשין וכבושין אבל בלחין אין להחמיר בזה כלל וכלל ולשי' החזו"א הנ"ל יתכן דחששו שהעלים אינם כ"כ מר. ועי' לקמן בסדר קערה של אריז"ל בעוד מנהגים בהבדל מרור וכורך.

הקערה

הנה במשנה פסחים קיד. דאחרי קידוש "הביאו לפנינו מטבל בחזרת [אם אין שם ירק אחר - מטבל החזרת ולא בחרוסת שעדיין אינו לפניו אלא בחומץ ומי מלת] עד שמגיע לפרפרת הפת [-קודם שיגיע לאותה חזרת שהוא אוכל אחר מצה שהוא מברך על אכילת מרור, ונקרא פרפרת שממשכת המאכל כמו פרפראות לחכמה (אבות פ"ג מ"ח) שהירקות ממשיכות הלב למאכל, וטיבול ראשון זה כדי שיכיר תינוק וישאל לפי שאין בני אדם רגילין לאכול ירק קודם סעודה- רשב"ם] הביאו לפניו [אחר אותה טיבול] מצה וחזרת וחרוסת ושני

הנה המשנה פסחים לט. מבואר דיש ה' מינים שאפשר לצאת בו יד"ח מרור, חזרת, תמכא חרחבינא עולשין מרור, ומבואר בגמ' דחזרת זה חסא, ומוסכם בפוסקים דזה מה שאנו קוראין חסא, דזה עלי הסאלאט, ויש בזה רמז דחס רחמנא עלן, וכן מה מרור תחלתה רך וסופה קשה כן מצריים כן, ולכן מצוה בחזרת יותר מכל המינים, וכ"פ בשו"ע תע"ג ס"ה דרק באין לו חזרת יקח משאר המינים. וכ' הב"י והפר"ח והלבוש ושו"ע הרב דמצוה בחזרת אף שיש בה מתיקות ואינה מרה כ"כ, וכמבואר בירושלמי פ"ב דפסחים ה"ה דפריך הרי חזרת מתוק ומשני דכל עצמן אין תלוי אלא בחזרת שתחלתה מתוק וסופה מר ה"נ ישראל במצרים מתחלה הטיבו מצרים את ישראל ואח"כ מררו את חייהם, ולכן יש לחזר על חזרת גם בדמי' יקרים כמו כל הידור מצוה עד שלישי. והרמב"ם השמיט הא דמצוה בחזרת וכ' ב"י דאולי פי' הרמב"ם בגמ' דרבנותא קמ"ל דאפשר גם לצאת בחזרת הגם שאינו מר כ"כ. אולם החזו"א או"ח קכ"ד לפסחים לט. הוכיח מגמ' דעיקר מצוה מן המוכרח שיהי' מר בפועל ועי"ש מש"כ בד' הירושלמי. וכן מקפידים תלמידי חזו"א.

והנה מהרבה פוסקים מבואר דהמנהג הי' לקחת תמכא למרור מה שאנו קוראין "חריין" ובתשו' חכם צבי סי' קי"ט מחה ע"ז וכ' דכ"ז הי' מפני שלא הי' מצוי להם החסא, או שלא היו בקיאים בשמות הירקות, ויש בזה מכשול דכיון דחריף מאד אין אוכלים כזית, ואם אוכלים כזית מסתכנים בו, ואין בו מצוה, ולכן הירא את דבר ה' יקנה חסא אפי' בדמים מרובים, אבל בשו"ת חת"ס או"ח קל"ב כ' דהגם דדברי חכ"צ אמת, מ"מ כיון דמצויים בו תולעים אז מי שאין לו אנשים מיוחדים יראים שיבדקו וינקו בשבילו את החזרת עדיף שיקח את התמכא דחלילה להכשיל בלאוין הרבה דאורייתא עבור הידור וגם בתמכא אפשר למצוא רמז "תמיד מספרים כבוד אל". ולפי"ו בזמנינו דשכיח לקנות חזרת בדוק מתולעים בוודאי לנו"ע יהדר בחזרת. [חזן משי' החזו"א הנ"ל וגם

סמוך להתחלת הסעודה, אבל באבודרהם ומטה משה וחי אדם כלל קל סק"א כתוב דיש להכין הקערה מבעוד יום, ומנהג צדיקים לסדר הקערה בלבישת הקיטל בעמידה ויש מקפידין דוקא להסתכל בתוך ההגדה ולסדרו ע"פ מש"כ שם וכן נהג מרן הגריש"א]

אבל בהרכה ראשונים מוזכר ענין הקערה או הסל, וכ' רשב"ם קטו: ד"ה ואין עוקרין דמ"ש בגמ' שלחן, ה"מ לדידהו דהוי להו שלחן קטן לפני מי שאומר הגדה לבדו וכן לכל אחד אבל אנו מסלקין את הקערה שבה מצה ומרור ושני תבשילין לסוף השלחן ודי לנו בכך וכו'. אבל עוקרין הקערה לגמרי ויניחנה בקרן זוית כאילו כבר אכלו כדי שיכיר התינוק וישאל דדמי לעקירת שלחן" וכ"כ עוד הרבה ראשונים. וכ"פ הטור וש"ע סי' תע"ג דמביאין לפני הבעה"ב קערה שבה ג' מצות וכו'.

ויש להעיר דכיון דהקערה שלנו דוגמת השלחן שלהם ובוה מקיימים דין עקירת השלחן א"כ יש להקפיד שהכל יהי' בתוך הקערה גם המצות וכ"כ מהרי"ל להדיא בסדר ההגדה וז"ל "אמר מהר"י סג"ל הג' מצות והתבשילין וירקות וחרוסת כולן יהיו מונחין בקערה, לאפוקי מאותן אשר מניחין מקצתם ע"ג השלחן חוץ לקערה. דאין תחשב אז עקירת הקערה במקום עקירת שלחן אם נשאר דברים שם. והיאך ישאל התינוק. ומטעם זה נמי אין לשום שום מצה יותר על השלחן עד אחר הסדר כשסועדין" וכ"כ במטה משה סי' תרי"ג, וכ"ה לעושים הקערה ע"פ אריז"ל אז המצות מונחים תחת הקערה, ואם לוקח הקערה ממילא לוקח גם המצות אבל מי שיש לו שתי קערות נפרדות אינו לוקח גם המצות, וכן לא מקיים סוד אריז"ל דיהי' קערה אחת שכולל הכל וצ"ע. [וכבר העירו בזה תלמידי חכמים, גם שמעתי שאכן הג"ר חיים קלופט שליט"א מקפיד מאד שהכל גם כל המצות שישתמש למסובין יהי' תוך הקערה ואז יוכל לעשות סילוק הקערה על הכל ולוקחו למטבח שיהי' ממש ניכר שכאלו סיים הסעודה, וכן שמעתי מפי הג"ר בנציון קוק שליט"א שמקפיד מאד ע"ז והזמין קערה ענק כדי שיוכל לשים הכל על אותה הקערה, וע"ע לקמן בענין קערת אריז"ל מה שאמר בשם הגריש"א]

מה יש לתת בתוך הקערה

והנה במשנה כ' רק מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין, אבל בטור הוסיף גם את הכרפס, [וכדכ' לעיל בד' הרמב"ם] וגם שלש מצות, ורמ"א הוסיף לשים חומץ או מלח בשביל טיבול הכרפס. ומה שהטור והשו"ע לא הזכירו י"ל כיון דגם במשנה לא הזכירו רק שכ' מטבל בחזרת הרי שאין בזה דין הבאה כלל, דעיקר ההיכר מתייחס למה שאוכל ירק לפני הסעודה בפרט לשי' רש"י ורשב"ם דעיקר ההיכר הוא מה שאוכל ירק לפני סעודה רק כיון דרוב אכילתם בטיבול כ' "מטבל". אבל גם לר"ן שמבואר דבעי' שני טיבולים דוקא להיכר, מ"מ אין המי

תבשילין אע"פ שאין חרוסת מצוה ראב"ש אומר מצוה ובמקדש היו מביאין לפניו גופו של פסח" מבואר שהי' כאן שני הבאות נפרדות, והנה ההבאה הראשונה הוא הירק לצורך כרפס, אבל הבאה השני' שהוא מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין לא נצרך רק אחרי ההגדה כשבא לקיים מצוות אלו, וא"כ למה מביאין הכל עכשיו, ובתוס' מבואר דמה שכ' בתחלה הביאו לפניו לא קאי על הירק רק על השלחן שעליה מונח הירק, ואח"כ עקרו את השלחן כדי שישאלו התינוקות למה עקרו את השלחן ועדיין לא אכלנו וכמבואר בגמ' קטו:, ואביו עונה לו עדיין יביאו שלחן לעשות טיבול שני, והבן ישאל למה אנו מטבילין שתי פעמים, ומיד כשעוקרין מחזירין לפניו "והמצה והמרור עליו שהרי צריך לומר בהגדה מצה זו מרור זה וכדאמר לחם עוני שעונין עליו דברים הרבה." הרי דבעינן שיהי' על השלחן המצה והמרור כדי שיוכלו לומר מצה זה מרור זה, ולפ"ז לא הי' צריך להיות עליו בתחלה, וגם הי' אפשר כבר לסלק הכרפס ומי מלח, וכ"פ במג"א תע"ג סק"ה וכן א"צ שיהי' עליו כעת השני תבשילין וחרוסת, ותי' בשו"ע הרב שם ס"כ דכיון דחרוסת זכר לטיט או לתפוח צריך להיות שם בשעת ההגדה, וכיון דבזמן הבית הביאו לפניו גם גופו של פסח [אולי כדי לומר פסח זה] א"כ עכשיו דב' תבשילים הם זכר לפסח וחגיגה צריכים להיות לפניו בשעת ההגדה. אולם בר"ן (על הרי"ף) פי' דעצם הבאת מצה וחזרת וחרוסת ואף על פי שאין אוכל מהן עד לאחר הגדה הוא כדי שיראו התינוקות וישאלו. עוד מבואר שם דס"ל דגם טיבול הראשון הוא בחרוסת דהרי לחזרת בעי' חרוסת משום קפה, ומש"כ מטבל בחזרת היינו לומר דמטבל במה שנהגו שהיינו בחרוסת, אבל הבאה דסיפא שאינו צריך לה עכשיו עד לאחר ההגדה ואעפ"כ מביאין לפניו משום הכירא דתינוקות בדידה קתני הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת, ועוד דאצטרך ליה למנקט חרוסת בסיפא למתני אף על פי שאין חרוסת מצוה ופולגתא דרבי אלעזר בר צדוק.

זמן הבאת הקערה

עכ"פ בעצם אין הכרח בגמ' שיבאו מתחלה הכל על השלחן ובב"ח סי' תפ"ו כ' דעדיף להביאו רק אחרי הכרפס דהרי עיקר היכר הכרפס לתינוקות הוא מה שאוכלים אותו לפני הסעודה ואם המצה כבר לפניו הוי כהתחלת הסעודה, אבל עכ"פ אחר הכרפס צריך להחזיר את השלחן ועליו מצה וחזרת וחרוסת וב' תבשילין אבל בגמ' אין זכר לקערה, וכ"פ הרמב"ם פ"ח מחור"מ ה"א דמביאין שלחן ערוך ועליו מרור וירק אחר ומצה וחרוסת וכו' נקט רק שלחן וכן נקט דכבר מתחלה הביאו את הכל [וכן מבואר בטור וש"ע סי' תע"ג ס"ד דכבר מיד אחרי קידוש מביאים הכל, ופי' בשו"ע הרב סק"ה כדי שיהי' הקידוש

המלח כדבר בפני עצמו, אבל החרוסת יש בו זכר לטיט לעצמו גם בלי הטיבול, ולכן יש להביאו בשעת ההגדה.

סדר קערת הרמ"א

והנה עדיין לא נאמר סדר מסויים איך להכין הקערה, ובפרט הראשונים שכתבו "סל" במקום קערה וודאי אל הי' בזה שום סדר, ורמ"א שם [ובדרכי משה סי' תפ"ו א'] הביא בשם מהרי"ל שצריך לסדר הקערה באופן שלא יעבור על המצוה, דהיינו שהכרפס יהי' למעלה מן הכל [סמוך לו] והחומץ או מי מלח סמוך לו יותר מן המצה, והמצות מן המרור והחרוסת, והם יהיו יותר קרובים אליו מן הבשר והביצה. וזה מה שנקרא מנהג הרמ"א. וכ"ה בסידור יעב"ץ, [וכ"כ הלבוש שם סי' ושל"ה הקדוש ריש מס' פסחים ויוסף אומץ סי' תשמ"ו ונוהג כצאן יוסף עמ' רי"ט ותפארת ישראל סוף פסחים] וכן נהג הג"ר משה פיינשטיין זצ"ל. וכן נהג בעל התעוררות תשובה בלילה הראשון [דבליל ב' נהג כאריז"ל כמבואר בס' נטעי גבריאל], וכן הוא במנהגי מהרי"ץ דינר זצ"ל וכן הי' המנהג בהרבה מקומות, וכן העיר הג"ר אליקים שלזינגר שליט"א ר"י הרמה שכך הי' הי' המנהג מאז ומקדם במקומות שלו, וכעס על שכיום לא מדפיסים בהגדות רק סדר האריז"ל והגר"א.¹⁰

ובהגדה לליל פסח שהוציא לאור אא"ז הרבני רבי בער פרענק זצ"ל ממקורבי מרן החת"ס שנתחבר במיוחד להמון עם ומרן החת"ס מביא הגדה זו בשו"ת או"ח סי' קי"ג בזה"ל "ואני תיקנתי השטר [מכירת חמץ] בלשון אשכנז ובדפוס ע"י ר' בער פרענק בסדר הגדה בוועין" ובהגדה נ"ל נמצאו הרבה דינים והלכות בהלכות פסח הלשון אידיש דייטש ישן, ובהגדה זו נדפס הקערה כעין שי' הרמ"א הנ"ל וכדלהלן "מימין סמוך לו הפערעזיליע [כרפס], מעט יותר למעלה מימין המרור, ויותר למעלה הזרוע, ומצד שמאל מלמטה המי מלח, למעלה ממנו החרוסת, ולמעלה ממנו הביצה" ומשמע שמנהג בני פרשבורג הי' כן. [סופרי המלך על מרן החת"ס לאאמו"ר שליט"א עמ' ר"ט] ואמר לי אאמו"ר שליט"א שאין מקורות ברורים איך נהג החת"ס בזה ובפשטות נהג כסתם המנהג דשם, אולם יתכן דכיון דהי' תלמיד ר' נתן אדלר נהג בזה ע"פ קבלה. שוב העיד הג"ר יוסף שישא שליט"א מו"ץ בלונדון ששמע מא' מנכדי החת"ס שיש להם בקבלה במשפחה שהחת"ס נהג כמנהג הרמ"א, אף שלא מוזכר בשום מקום.

והנה מעיון בדברי מהרי"ל נראה שלא אמר כל מש"כ ברמ"א וז"ל בסדר ההגדה "אמר מהרי" סג"ל שנראה בעינינו נכון להניח ירק האיפך [היינו של הכרפס] בקערה

שיהא סמוך אליו יותר מן המצות, דאי המצות סמוכין לו טרם שהיה מעביר על המצוה היה צריך לבצוע אפיקומן בראשונה". [ואמרתי לפניו שמא לא הי' חשוב מעבירים אך כשמעביר המצוה שבידו ותופס אחרת כמו שאמרינן גבי תפילין. והשיב לי דחשיב נמי מעבירין אף אם מונח במקומו, וראיה גבי נר מערבי פ"ק דשבת דחשביה מעבירי אף על גב דמונח במקומו במנורה.] הרי דעיקר דאגתו היה ההעברה על המצה, וגם לא דאג שיתחייב לאכול מצה, רק שיצטרך לבצוע אפיקומן והיינו שיצטרך לעשות יחץ לפני כרפס. וי"ל כיון שלא הגיע זמן שאר המצוות עד אחרי ההגדה ומבואר במשנ"ב סי' כ"ה סק"ג שאם אין ברצונו עדיין לעשות אותה מצוה אין חשש אי"מ עה"מ. אלא שי"ל דס"ל לרמ"א דאם כשיגיע הזמן לאכול את המצה יפגוש את המרור קודם ויצטרך להעביר על המצוה לכן יש לדאוג כבר כעת שגם המצה יהי' לפני המרור והחרוסת, ועל דרך שי' התוס' יומא לג': בשם ר"ת לענין תפילין ש"ר וש"י דיש להקפיד לא לשים אותה בכיס באופן שיצרך אח"כ לעבור על המצוה וכ"פ בשו"ע שם. ועיקר ההערה על הרמ"א כתב בחק יעקב סקט"ז דמה שהוסף הרמ"א שגם שני תבשילין וחרוסת צריך לזהר שיהי' רק באחרונה לא הוזכר במהרי"ל והטעם דכיון דאין מברכין עליהם, רק לזכר בעלמא מביאין אותם על השלחן לא שייך גבייהו כלל אין מעבירין על המצות, והרי י"א דגם חרוסת אינו מצוה ודוקא גבי מצה הקפיד מהרי"ל דהוא מצוה שמברכין עליה וצונו, וגם הוא מוקדם לברכה, [היינו שברכת המוציא הוא לפני בורא פרי האדמה] על כן יש להקפיד לקרב אליו הירקות יותר מהמצה. ואפילו המרור לא הוזכר כלל במהרי"ל לרחק או לקרב, אף על גב שמברכין עליה וצונו, ואפשר דכיון שאינו חביב על אדם ואין לו דין קדימה בברכה [כי ברכתו האדמה כמו הכרפס] לכן לא הקפיד מהרי"ל על המרור. עכ"ד החק יעקב, ור"ל כי אם היו המצות קרובים יותר מן הכרפס ולא הי' אוכל מהן תחלה הי' עבור על המצוות וגם מזלזל בברכת המוציא שהיא חשובה, אבל אם המרור קרוב יותר אין כאן זילזול מצד הברכה כי הלא מברך האדמה על הכרפס וגם שהמרור אינו חביבה עליו והי' אפשר לדחות אכילתו מצד ברכת הנהנין. ולא נתבאר היטב סברתו בענין מרור הרי סו"ס מצוה היא ואין מעבירין על המצוות ומה איכפ"ל דלענין ברכת הנהנין לא חביב עליו.

חשיבות קפידא בדין אי"מ עה"מ בליל הסדר

[ויש להעיר דחשוב ביותר לשים לב על ענין אין מעבירין על המצוות בלילה הזה דהרי לדי' רש"י מגילה ו': ד"ה אי"מ יומא לג. ד"ה אי"מ ילפינן לי' ממש"כ ושמרתם את המצות [שמות י"ב י"ז] מצוה הבאה לידיך על תחמיצנה שהובא ברש"י עה"ת שם בשם מכילתא, ובפשטות הוא דין דאורייתא, [עוד מקור יש ממו"ק ט. דארח חיים פן תפלוס עי"ש ברש"י בחי' הר"ן] וכן הוכיח בחי

¹⁰ שמעתי מאחי הרב יעקב שליט"א.

ברכת אשר גאלנו, ואחר נטילת ידים מברך המוציא ועל אכילת מצה על הפרוסה, ובוצע שניהם ע"ש עור.

ביאור דברי הגר"א

ונבאר דבריו ע"פ המפרשים **במעשה רב החדש**, הנה מה שהביא הקערה אחרי כרפס זה כמדוייק במשנה וכנ"ל ולכן גם אין הכרפס על הקערה, דעיקר הבאת הקערה אחרי הכרפס, וכיון שגם אין מביא המצה עד אז אין סבה שיהי' מכוסה דעיקר סיבת הכיסוי שלא יראה הפת בושתי בשעת הקידוש, וגר"א לשיטתי' דתמיד אין להביא הפת רק אחרי קידוש. ובעת ההגדה יש גם ענין שיהי' מגולה דוקא כדי שיתקיים היטב מה שעונים עליו דברים הרבה. ומה שלקח רק שתי מצות לשיטתו **בביאור הגר"א סי' תע"ג י"א** שהכריע כהרי"ף והרמב"ם וכבר הבאנו הקושיא במה שלא התחשב עם הזוה"ק בזה. ומה שהניח מרור וחרוסת למעלה ולא נהג כרמ"א להסמיך מה שמקיים בהם מצוה ראשון כדי לא יעביר על המצוות, דאדרבה מחמת חשיבותם ראוי שיהיו למעלה, דזה מראה על חשיבות אבל מה שיותר למטה הגם שסמוך לו מראה דחשוב פחות. ולשיטתו ליכא חשש מעבירין על המצוות דהרי לפני הגבהת הקערה מכסה השני תבשילין במצה וא"כ כשיקח מצה ומרור אינו עובר על השני תבשילין כיון שהם תחת המצה. והטעם שכיסה אותם, כיון דיש מח' ראשונים אי יש לסלק התבשילין מן הקערה באמירת הא לחמא עניא מפני הרואים שלא יאמרו מקדיש קדשים בחוץ א"כ כשמכסה אותם יצא לכל הדעות. ומה שהחזיר הקערה רק במצה זו כנר' ס"ל דמתקיים עונים עליו דברים הרבה בהא לחמא עניא ומצה זו לחוד. ומה שבירך המוציא וגם על אכ"מ על הפרוסה ס"ל לגר"א דנתגלה דבפסח עיקר דין לחם משנה מתקיים בפרוסה דוקא וס"ל דאין בזה משום חבילות וע"כ מברך על העליונה דזה הפרוסה אבל בוצע על שניהם וכנ"ל בתחלת דברינו ע"פ הגר"א דמעיקר דין לחם משנה לבצוע ולאכול משתיהם.

סדר קערת האריז"ל

והנה האריז"ל חידש סדר חדש בקערה ע"פ סוד וכתב **דיש להקפיד שלא לשנות מסדר זה ואשרי המכוון להרמזים שבו**, ונבארם ע"פ מש"כ בהגהות פיתוחי חותם על ספר אבני שהם להגר"א אביש ציינווירט שליט"א סי' תע"ג ש'כ' **בפרי עץ חיים שער חג המצות פ"ו דף קיח**: דבקערה יש רמז לכל העשר ספירות דהיינו דג' מצות הם נגד חכמה **בינה דעת, דהיינו ג' מוחין**, [וחיד"א במורה באצבע כ' ע"פ סוד כתר חכמה בינה ואינו מונה את הדעת] **ועליהם מניחים את שאר הדברים הרומזים למדות, שהם חסד** [זרוע ימין] **גבורה** [זרוע שמאל] **תפארת** [עיקר הגוף] **נצח** [רגל ימין] **הוד** [רגל שמאל] **יסוד** [אות ברית קודש] **ומלכות**. ולכן

אדם כלל ס"ח ובנשמת אדם י"ג ב' מתוס' מגילה ו: ד"ה מסתבר **וזבחים נא. ד"ה אשר דהק' ל"ל קרא דשיירי הדם נשפכים על יסוד מערבי תיפול מצד אי"מ וזה דלא כרדב"ז ח"א סי' תקכ"ט ולכן חשש חיי אדם בכלל י"ג להחמיר כשי' הלבוש והט"ז דאפי' בתפילין בכיס שייך אי"מ הגם דמג"א מיקל בזה אבל כיון דזה איסור דאורייתא יש להחמיר, וכן חשש בביאור הלכה ריש סי' כ"ה ד"ה שלא ינחו ולכן אין להקל גם במקום כבוד הבריות, ויש לדעת דגם במצוה קלה דרבנן נאמר אי"מ עה"מ כמבואר בתוס' **יומא לג**: ד"ה עבורי בשם רבינו אליהו דיש להקפיד למשמש בתפילין יד לפני תש"ר וכל ענין מימשוש הוא רק היכי תמצי שלא יסיח דעת, ולענין לעבור על מצוה דרבנן לקיים מצוה דאורייתא או מצוה קלה למצוה חמורה ונפק"מ ביכול לצאת מבית האסורין ליום אחד, ד' רדב"ז שו"ת ח"ד סי' י"ג דלעולם אי"מ וכן הוכיח **טורי אבן מגילה ו**: **משי' רש"י יומא לג**: **והכ"צ ח"א סי' ק"ו ס"ל** דדוקא בשווין, **וחיי אדם כלל ס"ח א' ס"ל** דביכול לקיים רק אחת ל"ש כללא דאי"מ ויבחר החמור יותר, וכדמוכח **משבת כג**: דנר ביתו לפני קידוש היום רק מצד שלום בית ולא מצד קדימה **ובמג"א רע"א א' דביו"ט** הסמוך לשבת ואין לו רק כוס אחד ישתמש בו לשבת דקי' שבת דאורייתא ויל"ע אי ס"ל כהכ"צ או כחיי אדם] **ואין לך לילה שעשיר עם כ"כ הרבה מצוות כמו ליל הסדר שיש לפחות שישים מצוות** ואם זה ליל דשני דפסח זה שייך לקצירת העומר שקוצרין מן הקרוב לירושלים מצד אי"מ עה"מ כמבואר **במנחות סד**: **ע"ש בתוס' ושפ"א וחי' הגר"ז בגדר הדברים**^[1]**

סדר קערת הגר"א

מנהג הגר"א בכל זה מבואר היטב **במעשה רב**, דרק אחרי כרפס מביאין הקערה עם שתי מצות מגולין מסודרת שני מצות באמצע, ולמעלה מרור וחרוסת ולמטה [קרוב יותר לבעה"ב] זרוע וביצה. ועושה יחץ ונשאר פרוסה ושלמה פרוסה מלמעלה. ומניח הזרוע והביצה תחת השלימה והמצה מחפה אותם ומרור וחרוסת מלמעלה, ומגביה הקערה להא לחמא עניא, ואח"כ מסלקין הקערה מעל השלחן ומחזירים הקערה רק בשעה שאומר מצה זו ונשאר הקערה מגולה עד

¹¹ מכיון שבלייל שני של פסח הוא זמן קצירת העומר יש להעמיק קצת בזה מצד ענינא דיומא. הנה שם בגמ' כ' ב' טעמים למה תיקנו לקצור מן הקרוב לירושלים, א: מצד כרמל [לח] ב: מצד אי"מ עה"מ, ואמר **הגר"ז סולובייצקי זצ"ל** דיש בזה כמה נפק"מ: א: אם המקום הרחוק יותר כרמל, ב: אם הקוצרים נמצאים במקום היותר רחוק ג: כדיעבד אם עברו על המקום הקרוב, למה דנסתפק **הטו"א מגילה ו**: **ד"ה טעמא** דיש לעשות השני, [וכס"ל להלכה **במשנב סי' כ"ה סק"ה ובשעה"צ** דפשוט היא, **וחזו"א זבחים סי' ט"ז א' חולק**], **והרמב"ם** קבע שני הדינים **בפי"ו תו"מ ה"ה כ'** דצריך שיהי' מן הקרוב, **ובפי"ו תו"מ ה"ה כ'** דיהי' כרמל, עוד אמר הגר"ז דטעם אי"מ הי' רק למה קבעו מקום קרוב, ולא דיש בפועל דין דאי"מ דהרי כשהלכו לקצור לא הי' עדיין לילה עי' סה: וא"כ הרי יכלו אז ללכת למקום הרחוק וכשנמצא שם כבר ל"ש אי"מ, ובהכרח דלהכי תיקנו כן מעיקרא, וכן טעם דכרמל הי' טעם לתקנה דקרוב, וא"ש מה שנתחדש שם במשנה דבליכא קרוב יביאו מן הרחוק, וזה פשיטא דאינו עובר כלל על המצוה, וגם ליכא יותר לח, ואי כבר תיקנו קביעו"מ א"ש. וכשאמר זה **להגר"ז** אמר לו דלפי"ו מובן קו' **השטמ"ק** שם על תוס' שיד דלקבוע מקום במצוה אחת ל"ש אי"מ כגון שפיכת שיריים, והק' שטמ"ק מעומר, ובפשוטו צ"ב דאי"ז קביעות מקום כלל, ולגר"ז א"ש.

הזרוע הרומז לחסד [דזה נגד קרבן פסח ע"ש חג הפסח שהוציאנו ממצרים במדת החסד] מניחים בצד ימין, והביצה הרומזת לגבורה [דביצה לשון "בעא" דהקב"ה "בעי" למיפרקנא ביד חזקה ובגבורה] הוציאנו במדת הגבורה בצד שמאל, ומרור הרומז לתפארת [דמרור תחלתו רך - חסד - וסופו קשה - גבורה - שהוא בחי' רחמים מיזוג חסד ודין] באמצע בין זרוע וביצה תחתיהם ונמצא כעין סגול, וחרוסת הרומז לנצח [כי הנצח משפיע שפע התפארת וממתיק אותו שיהי' ראוי אל מדת היסוד] בצד ימין תחת הזרוע והכרפס הרומז להוד [שהוא דין ועתיד להתבטל ולקבל אפיסה ולכן נקרא כרפ"ס אותיות פ"ס או שזה בחינת קטנות ראשון] תחת הביצה, וחרזת לכריכה הרומז ליסוד [דכוורך הוא יסוד המקשר שני דברים להתאחד] תחת המרור נמצא דג"ז כעין סגול והקערה הכוללת כולם היא רומזת לספירת המלכות שכוללת כל המדות העליונות. [והובא סדר זה בבאר היטב תע"ג סק"ח וחי' אדם סי' ק"ל וקש"ע סי' קי"ח ס"ח וערוך השלחן תע"ג סי"א דכן המנהג ושו"ע הרב שם סכ"ו וכן הוא מנהג רוב העולם וכדכ' בקובץ מבית לוי וכן מנהג מו"ז הגרבי"צ זצ"ל והג"ר יעקב סניידערס זצ"ל ובמשנה ברורה רק ציין לעיין בפוסקים סדר זה]

הנה לאריז"ל המי מלח לא נמצא בקערה כלל, וכ"כ בחיי אדם ק"ל א' וערוה"ש סי' תע"ג סי"א כשכתבו המנהג לעשות כאריז"ל כ' דמי מלח על השלחן, וכ"כ בכה"ח סקנ"ח דאין לשים מי מלח בקערה, ונתבאר לעיל דזה חידוש של הרמ"א, אבל בשו"ע לא כתוב, וכן משמע במשנה, וכש"כ להגר"א דלא הביא הקערה רק אחרי כרפס. [אבל לד' מהר"ל לקמן מי מלח בקערה תחת החזרת].

למה מניחים המצות תחת המינים

עוד מבואר בדברי אריז"ל ששמים שש מינים על גבי המצות, וזה קשה דלכ' המצות שהם נגד חב"ד הם למעלה מן הכל, ונתקשה בזה טובא הג"ר ר' ישעי' אשר זעליג מרגליות זצ"ל ובספרו כוחו דרשב"י [תחת הכותרת שו"ת מעוניינת מאד בסידור הקערה בליל פסח] כתב שהעלה שאלה זו לפני כל חכמי המקובלים בירושלים עיה"ק והג"ר חיים שאול דויק הכהן זצ"ל בעל השד"ה אמר לו שעיקר הכוונה הנ"ל הוא מהחברים ולא מובא בשער הכוונות, וכבר הזהיר הרח"ו והרש"ש שלא ללמוד ולעיין בדברי החברים, ואכן חכמי המקובלים והספרדים כולם מסדרים הקערה באורך וביושר, דהיינו בראש הקערה ג' מצות ואחריהם ר"ל למטה אחרי הג' מצות שתי הסגולים זה תחת זה. [וכ"ה בסידור הרש"ש] ודיבר עם עוד חכם נסתר מחכמי האשכנזים שאמר לו שאכן עושה כמו הספרדים והוסיף עוד טעם כדי שיוכל לגלות המצות היטב, ודיבר עם הרבה ת"ח וזקנים ונבונים ויודעי ח"ן מאשכנזים החסידים, וכולם הסכימו שיש

כאן הערה גדולה, אבל אמרו שיען שכל רבותינו תלמידי בעשה"ט ותלמידי תלמידיהון נהגו כן ולא שמענו מאחד מהם לשנות בזה, לכן א"א לשנות דמחמת חוסר הבנה א"א לשנות כי בסודם אל תבוא נפשינו, עוד הציע בד' אריז"ל דכוונתו לא הי' על גבי רק על בסמוך וכמו ועליו מטה מנשה והביא הרבה דוגמאות לזה, [וכן באמת כ' בכף החיים] שוב מצא למהרצ"ה מזידיטשוב זי"ע בספרו פרי קודש הלולים שיישב ע"פ סוד דג' מצות רומזים לג' טיפי הזרעה שעליהם צומחים הרמזים הנפלאים האלה, שוב שלח שאלה לזו לבעל מנחת אלעזר ממונקאטש שהשיב לו שגם הסכים דקבלה מאבותינו ורבותינו תלמידי בעש"ט כן ומ' דזה הי' כוונת ר' שבתי בסידורו ובאורם נראה אור עד שיבוא מלך המשיח וממילא מוכרחים ליישב זה, ומקודם הסכים לד' מהרצ"ה, אח"כ כ' ליישב כיון דכללות כוונת ליל זה שהי' נס ופלא שעי"ז אין אנו יראים עוד מהדינים של קטנות ראשון, כיון שכבר באו בעת הקידוש הגדלות שני וממילא גדלות א' מקודם, ע"כ באים מוחי חב"ד מקודם מניחים למטה היפך מכל עבודתינו וכוונתינו בכל השנה ורומז למעלת לילה זו, עוד תי' שם תי' אחר ע"פ סוד, והועתק תשובתו בספרו שו"ת מנחת אלעזר ח"ו סי' י"ג וע"ע ח"ה סי' ט"ז והובא חלק מזה בספרו נימוקי או"ח, ובס' ויגד משה הערות עמ' רפ"ה ששמע מאחד מחשובי החסידים שהי' הרבה שנים אצל הגה"ק מהר"א מבעלזא זי"ע שראה בבירור גמור שהי' מסדר הג' מצות למעלה ע"ג המינים. אולם עיקר המנהג לשים המצות למטה ויש ששמים קערה מיוחדת עם כמה קומות, או שמניחים על המצות את המינים בלי קערות ובזהירות שלא ישברו המצות [כן נהג הג"ר דוד בהר"ן - ארח דוד אות רי"ג - הגרש"ז אויערבך - הליכות שלמה פסח עמ' ט"ו, ויש שמניחים את כל המינים ליד המצות ולכ' זה ע"פ מנהג רש"ש וספרדים, וא"כ יש לשים המינים בסמוך לו והמצות רחוק יותר, אבל אם שמים המצות קרוב אליו אינו לא ע"פ סוד ולא ע"פ הלכה דהרי א"כ עוברין על המצוות בכרפס ומרור, וגם לפ"ז יש לשים הכל בקערה אחת גדולה משום מדת המלכות הכולל הכל, ועי' בסוף ספר נטעי גבריאל שהביא הרבה ציורים בחילוקי מנהגים אצל החסידים בסדר הקערה והמצות ע"פ אריז"ל, ושמעתי מפי הג"ר בנציון קוק שליט"א שמרן הגריש"א זצ"ל הקפיד מאד בענין זה ואמר דהעולם טועים ושמים המינים על המצה וזה טעות וכמו שאמר החיי אדם לענין הפסק בין מצה למצה דהוי מנהג בורות ה"נ בזה, וכוונת אריז"ל לא הי' "על גבי" רק בסמוך דהיינו שהמצות הי' באמצע המינים, ולכ' היה כוונתו כמו הספרדים לאפוקי מחסידים וכמ"ל לעיל, אולם בפועל כך עשה מרן, שכל המינים היו בקערות קטנות על השלחן עצמו סביב הקערה של המצות במעגל סביב וסידר רק מין אחד של מרור, הקלח עם העלים של המין שהשתמש בו למרור, וצ"ע הרי לפי אריז"ל צריך שני סגולים, ופעמיים מרור, ואי המצות באמצע אין כאן מרור מול מדת התפארת, וכן צ"ע הרי אריז"ל הקפיד שיהי' הכל בקערה אחת מצד מדת המלכות ולא בקערות נפרדות ואולי סמך על השלחן

שכולל הכל, או אולי הי' לו מהלך אחר ע"פ מה שקיבל מזקינו
בעל הלשון]

האם יש להפסיק במפה בין מצה למצה

עוד מבואר בטעמי המנהגים אות תק"כ בשם סידור אריז"ל דבין כל מצה ומצה יהי' הפסק במפה יפה לא כמו בשבת כיון דכל אחד מצוה בפני עצמה וכל אחד רומז לכוונה מיוחדת וגם יהי' מפה עליהם לכסות את כולם, אולם בחיי אדם כלל ק"ל כתב לכסות רק בפה אחד, ומה שנוהגין לכרוך המצות ומניחין המטפחות בין מצה למצה, הוא מנהג בורות, ע"כ. וכ' בהערות לטעמי המנהגים שם דלא ראיתי לנהוג כן וגם שאלתי הרבה גדולים יראים ושלמים, וכולם פה אחד שהמנהג לכרוך המצות, ומניחין המטפחות בין מצה למצה. והעיר ידידי הרב פרץ ריין שליט"א דבעושים הפסק בין מצה למצה מרוויחין שלא יהי' חשש מעבירין על המצוות כשלוקח מצה אמצעית ליחץ, והרי כ' הב"ח סי' תע"ג בשם הסמ"ג ורוקח סי' רפ"ג שיש לבצוע העליונה מטעם אי"מ על המצוות [אבל לדידן סבירא לן דיחץ לא נחשב מצוה כ"כ עי' מש"כ בענין יחץ] וראיתי למרן הג"ר משה שטרנבוך שליט"א שהציע לשים מפה רק בין אמצעי לתחתונה לצאת שי' הגר"א די לקחת רק שתי מצות.

מה שקרא אריז"ל רק למרור זכורך בשם חזרת

והנה בקצרת האריז"ל יש פעמיים מרור א' לקיום המצוה וזה נגד תפארת וא' לכריכה נגד מדת היסוד וצ"ב למה בראשון קראו מרור ולשני קראו חזרת, ויש שהבינו [חזון עובדי' פסח מהדו"ב סי' ל"ה] דס"ל לאריז"ל דא"צ להדר אחר חזרת רק בכריכה, ולא בכזית מרור הראשון, ולזה הקשו דזה נגד דינא דגמ' דמצוה בחזרת, ואם ס"ל כרמב"ם דחזרת רבותא קמ"ל א"כ כש"כ בכריכה א"צ להדר בחזרת, ואם יש לאריז"ל פירושים אחרים בגמ' יש ללכת אחר הנגלה, וכן מרומז פירוש זה בחיי אדם שכי' בכלל ק"ל סי"ט "ודע שאין חילוק בין המרור שמברך עליו או זה שלוקח בכריכה, דלא כמו ששמעתי ממקצת בני אדם בשם כתבי האר"י שהם ב' מינים, והם אינם יודעים בין ימינם לשמאלם, שהרי ה' מיני ירק שיוצאין בהם מצטרפין זה לזה אפי' לקט מכולן כזית יצא, אלא דהעולם נוהגים ליקח העלין של חריין לברך עליו, שהוא נוח יותר לאכול וגם שהם הידור מצוה" היינו דפשיטא לי' שאין האריז"ל בא לחלוק על הגמ' אבל עדיין לא הסביר מה אכן כוונת אריז"ל. ובסידור כוונת הרש"ש אהבת שלום הגש"פ נדפס סדר הקערה כמו האריז"ל עם ביאור הכוונות, וסיים שמנהג הרש"ש הי' לא להניח חזרת ובמקומו הי' מניח חומץ

לצורך טיבול ראשון דחומ"ץ במס' קטן גי' ט' נגד יסוד שהוא ט' לספירות.

והנה בשו"ע הרב סכ"ו ובערוה"ש וחיי אדם העתיקו סדר קצרת האריז"ל וכתבו במקום "חזרת" שיתן מרור לכריכה, הרי שהי' פשוט להם שאין שום נפק"מ, וזה אותו סוג מרור רק לאחד משתמשים למצות מרור וא' לכורך, ובהגהות פיתוחי חותם על ס' אבן השהם בסי' תע"ג סק"כ תי' דלעיל מיירי אריז"ל במרור שאוכל לשם מצוה קוראו בשם הכללי "מרור" אבל כאן מיירי במרור שאוכל עם המצה לכן קוראו עם השם הפרטי שלו וכה"ל הגמ' פסחים קטו. מברך על אכילת מרור ואכיל והדר אכיל מצה וחסא בהדי הדדי בלא ברכה זכר למקדש כהלל. ובפרי קודש הלולים להר"ר הערשלע זידיטשויבער זי"ע בהגהותיו לפע"ח כ' דחזרת הוא בסוד יתן ויחזור ויתן בסוד אור ישר ואור חוזר, וא"כ מה שקראו אריז"ל חזרת אינו משום מין מיוחד השונה ממין הקודם רק דיש סוד כמה שנקרא כעת חזרת. [וע"ע בתו"ד הגר"ש פינקוס לקמן שכתבנו עוד ביאור כמה שקראו אריז"ל לכורך בשם חזרת]

ועי' במאמר הרב משה קוטקס שליט"א [בקובץ אור ישראל ניסן תשע"ג] שהאריך בכ"ז וליקט שם הרבה מנהגים בזה, דיש שמשתמשים בשניהם חסא, ובזה גופא יש כמה מנהגים האם אין חילוק כלל או במרור חסא ובכורך הקלח, או למרור חסא בשקית שלא לשם שימוש ובחזרת עלי חסא פרודים, או בשניהם חסא עם חריין, או בשניהם רק חריין, ויש שלמרור עלי חסא ולחזרת חריין, [ונהגו ע"פ מנהג אבותיהם עוד מאירופא להניח ב' מינים שונים למרור וחזרת, וא"כ מה שמניחים בחזרת חריין אי"ז מחמת שנקרא כן בא"י, דזה משיבושי העברית- וכבר צווח ע"ז בשו"ת פאת שדך ח"א סי' נ' דאנשים טועים לקחת חריין מחמת זה] וכבר הבאנו מט"ז ומג"א שכבר הי' מנהג לחלק בין מרור לכורך, וא"כ עצם השינוי כבר הי' לפני האריז"ל. וא"כ לא ברור היטב בכל מנהג האם מקורו מחמת האריז"ל או גם בלי זה. ובמאמר הנ"ל פ"י אותם שנהגו לצרף חזרת וחריין דבתו"ל הי' החסא יקר מאד לכן קנו רק מעט, וצירפו לחריין דשי' הרא"ש דעיקר חיוב כזית רק מחמת הברכה, ועד"ז מובן הנוהגים לעיקר מצות מרור חסא דזהו עיקר הדין ולכורך חריין כיון דחזרת הי' יקר, ולפ"ז כיום שכבר מצוי בזול חזרת אין סבה לחלק. ויש שלא משתמשים במה שמונח בקערה כלל ובפועל אוכלים בשניהם חסא, ובקערה משאירים כפי מה שנהגו אבותיהם, אבל בלשון אריז"ל מבואר להדיא דהי' משתמש במה שנמצא בקערה. [וטעם למנהג דלכורך שמים חריין י"ל דחריין הוא חריף מאד ולכן אכלו זה רק עם המצה, או י"ל דאלו המקפידין בשרוי' לא רצו להשתמש בחסה שבדרך כלל רטוב, לכורך שהוא עם המצה]

האם יש להשתמש במה שנמצא בקערה

והנה האריז"ל לא חשש כלל להא דאין מעבירין על המצוות, ויש שסברו דלד' אריז"ל אין משתמשין במה שמונח בקערה וא"כ אין חשש אי"מ עה"מ וכן באמת הרבה נוהגים כן, אבל אי"ז נכון דמפורש בדברי אריז"ל שישתמש בו וז"ל "ואח"כ תקח חזרת ותניח למטה מן המרור בקו אמצעי שהוא כנגד היסוד והוא כדי לעשות אח"כ כריכה עם החזרת" הרי מפורש דמשתמש בחזרת זו לכרוך, והכי מסתבר דכל עיקרו של הקערה הוא שמחזיק בתוכו מה שנצרך לסעודת מצוה של פסח, ואולי המנהג הגיע ממש"כ בכף החיים על מש"כ מג"א סי' תע"ג סק"ה דאחרי שאכל הכרפס אפשר לסלקו מן השלחן לזה כ' בכה"ח דכיון דאלו הדברים המונחים בקערה יש להם רמז לאורות עליונים א"כ יש להשאיר קצת כרפס בקערה אף אחר האכילה כדי שיהי' הסדר שלם עד לאחר אכילת מצה ומרור, וכ"כ בבן איש חי פ' צו, ובדרכי חיים ושלום אות תקפ"ו, אבל הכוונה בכל זה שגם אם משתמש בהם ישאיר חלק ממנו בקערה כמו הכרפס, אבל לא התכוונו שלא ישתמש בזה כלל, [ומרן הגריש"א [בהגדש"פ הגריש"א עמ' כ"ב] הוכיח דגם ברק נשאר חלק יש בזה קיום לסדר הקערה דהרי המצות לא נשארים שלמות ואוכלים מהם], וגם ממה שהקפידו מהרי"ל ורמ"א על אי"מ על המצוות מוכח שהשתמשו בו, [וכן ממש"כ משנ"ב תע"ו סק"א דאם ביצה נגד חגיגה יש לאכול דוקא מביצה ע"ג הקערה לא מביצה אחרת] וכן הפוסקים דלהלן שאמרו תי' אחרים על אריז"ל מוכח דפשיט"ל שמשתמשים בו, וא"כ שוב תק' למה לא חשש לאי"מ עה"מ.

מה שלא חשש אריז"ל לאי"מ על המצוות

ובשו"ע הרב תע"ג סכ"ו כתב דזה מטעם דברי החק יעקב שהבאנו לעיל דל"ש אי"מ על המצוות במה שהוא לזכר וגם במרור כיון דאינו חביב ל"ש אי"מ, ובס' חמדת ימים ח"ב פ"ה אות מ"ח כ' דנכון לעשות כסדר אריז"ל ולא לכלבל הדברים עליונים למטה ותחתונים למעלה ח"ו ובכה"ג אין חוששין לכללא דאי"מ עה"מ וכמבואר במגילה ו: גבי אדר שני דהגם דאי"מ על המצוות קבעו המצוות באדר שני כדי להסמיך גאולה לגאולה. [אולם בטורי אבן מגילה שם ד"ה מסתבר נקט דל"ש כלל אי"מ עה"מ רק בשתי מצוות בשתי זמנים או בשתי מקומות שעובר על מקום מצוה אחת למקום מצוה השני כקרנות מזבח הפנימי יומא נת., או דישון מנורה לעומת דישן מזבח הפנימי יומא לג., אבל במצוה אחת ואיחור זמנה לא, דזה שייך לכללא דזריזין מקדימין כהני דמגילה כ. דכל היום זמנה ויש להקדימם וכבדיקת חמץ פסחים ד. ומה שנקטו לישנא דאי"מ שיגרא דלישנא נקטו והכוונה לדין זריזין מקדימין ומצינו כה"ג בכ"מ בגמ' דהלשונות שוין והפי' מתחלפין וכדכ' בתשובה סי' ע"ז, וצ"ע על דבריו ממנחות סד: דקוצרים לעומר מן הקרוב מדין אי"מ ועי' תוס' שם ד"ה איבע שכו' יסוד כע"ז כדי ליישב למה בשפיכת שיריים צריך קרא זבחים

מז: ליסוד מערבי תיפ"ל דאי"מ עה"מ ותי' דאי"מ אינו יכול לקבוע מקום מסויים למצוה אחד, והק' בשטמ"ק שם אות י"א מקצירת העומר, ולטו"א י"ל דגם שם במנחות שיגרא דלישנא נקט, והגרי"ז תי' על קו' התוס' דדין שפיכת שיריים הוא בעצם הדם והמזבח הוא רק מקום הקיום, ובשני קרנות הגם דזה ג"כ דין בדם, אבל סו"ס צריך לעשותו פעמיים, אבל בעומר הדין הוא בעצם הקצירה, ולדבריו ק' ממגילה דעיקרו קיום מצוה אחד ואדר הוא רק הזמן וצ"ל כטו"א דשיגרא דלישנא נקט - עכ"פ אי זה רק מצד זריזין י"ל דזריזין הוי גדר מעלה ולזה ביטלוהו חז"ל משום מעלה יורת גדולה דמיסמך גאולה לגאולה אבל "אין מעבירין" חמירא טפי דהוי גדר איסור דאורייתא כלשון חיי אדם כלל ס"ח א', וע"ע בגליוני הש"ס יומא לג: דכיון דילפי' מושמרתם והשמר הוי לאו א"כ הוי גדר איסור וא"כ].

ובהגהות פיתוחי חותם על אבני השהם תע"ג סקכ"ד הביא מח' רש"י ור"ת ביומא לג: במה דאיתא שם עבורי דרעא אטוטפתא אסור, ולרש"י הפי' דאסור להניח תפילין ש"ר לפני תפילין ש"י דעובר על המצוה שזרוע שלו קרוב לו טפי, אבל תוס' הק' דבלא"ה צריך לעשות כן מקרא וקשרתם וגו' ואח"כ והיו וגו' ולכ"פ דקאי על הכיס שיש להזהר שניחם בצורה שלא יצטרך לעבור על התפילין של ראש להניח תפילין ש"י, וא"כ רק בדברי ר"ת נתחדש שמחוייב לדאוג מקודם שלא יגיע למצב להעביר על המצוה, אבל לרש"י א"צ לדאוג לזה קודם, ואח"כ בשעת קיום המצוות מותר לו לעבור על המצוה כדי לקיים כסדר שתיקנו חז"ל וכמו בתפילין של ראש אם פגע בו יש להעביר על המצוה כדי להקדים את של יד. [וצ"ע דהא קי"ל להלכה כר"ת בזה עי' שו"ע סי' כ"ה ס"א] עוד תי' דמיירי באופן שמכסה אותם במפה על גבם דהיינו שהמצוות שצריך להעביר עליהם [שהם החרוסת והחזרת לכורך והמצות] מכסה אותם כ"א במפה מיוחדת וכשי' מג"א סי' כ"ה סק"א. [אבל הט"ו חולק וכן חושש החיי אדם בכלל י"ג]. עוד י"ל ע"פ מש"כ המשנ"ב סי' כ"ה סק"ג בשם חיי אדם דל"ש אי"מ על המצוות כשעדיין אינו רוצה לקיים המצוה השני כמו בטלית ותפילין בביתו ואינו רוצה להניח הטלית רק בבית הכנסת מותר לו להניח תפילין כעת, וא"כ הרי עדיין לא הגיע זמן קיום מצוה ומרור וחרוסת. אבל לכ' זה אינו דהא קי"ל כר"ת הנ"ל דיש לדאוג לפני זה לא להגיע למצב דאין מעבירין, והרי כשיגיע לאכול המצוה יצטרך לעבור על המצוה.

סדר הגדת מהר"ל

והנה בהגדת מהר"ל בדברי נגידים מובא סדר אחר שמסדר המצוות על הקערה תחלה כהן אח"כ עליו לוי אח"כ עליו ישראל, [אולי רצה להרויח דלכ' המצוות צריך להיות על הקערה אבל אם הם בסדר זה למטה אז הספירות הולכים מלמטה למעלה] וע"ז טס שמניח עליו ששה דברים, זרוע וביצה א' מימין וא' משמאל ותחתיהן מרור בימין

שאר חלקי הקערה, ושני תבשילין ומרור נגד המצוות דאורייתא הם בחלק העליון של הגוף נגד ג' מדות חסד גבורה תפארת, וזה נגד השפעות שבאים מהקב"ה, דזרוע נגד קרבן פסח שהוא הקשר הרוחני להקב"ה והשפעה מהקב"ה יש בשתי אופנים או ע"י חסד שהוא בלי גבול ושיעור או ע"י גבורה שהוא העמדת גבולות בתוך החסד, ובדרך כלל השפעה רוחנית הוא בלי שיעור, ומתנה גשמית מוגבל, ולכן זרוע מימין מסמל ההשפעה הרוחנית של החב"ד אבל מצד שמאל הוא הביצה שמצד שהיא עגולה מסמל ההגבלה, וזה נגד קרבן חגיגה שבא בעיקרו לשם אכילת בשר לשם שובע, וכן הביצה מסמל התמציות של חיים גשמיים שלמים שהרי נוצר ממנו אפרוח שלם, ולרמז דגם הגשמיות יש לקשר להקב"ה [ע"ע משך חכמה פ' מצורע יד טו דהימין מכונה על החכמה והתורה אשר בהגבר המושכלות אצל האדם, והשמאל הוא על כוחות האנושיות הטבעי והמתאווה וההכרח. ולכן אמרו שמאל דוחה וימין מקרבת, שיקרב זה מצד הצורך בזה אל דרכי החכמה והתורה, לא מצד השמאל של האדם, שדבוק בזה בקשר בלתי מתפרד. וביהכ"פ שנגדר כח התאוה אז גם השמאל כשר לעבודה, וכן כהן כל השנה שהוא קדוש יוכל שמאלו להיות כשר לקבל שמן של מצורע] ויש להוסיף דלכן עיקר אבלות נרמז בביצה דשם זה הגבורות והדין וכן עיקר הגלות הוא בגשמיות.

במרכז הקערה הוא המרור נגד מדת התפארת שמסמל היופי במיזוג חסד וגבורה, דא' מהשפעותיו הטובות של האדם הוא מרירות החיים דהנסיונות והקושיים שמביא הקב"ה על האדם הוא זה שמקשר אותנו אליו, דאילו הי' משפיע עלינו הרבה טובה היינו בועטים בו שנא' וישמן ישורון ויבעט, ולכן זה מדת תפארת שהוא מדת הרחמים שמכח רצונו להטיב עם האדם עושה עמו דין. [ויש להוסיף דעיקר היופי וההתפארות שיש להקב"ה מן האדם הוא כשיש לו קושיים ונסיונות ונשאר מקושר עם הקב"ה]

אח"כ יש ג' ספירות תחתונות שהם דרבנן, דזה מגיע מן האדם עצמו, דחרוסת בא למתק את המרור דניתן רשות לאדם למתק הנסיונות והקושיים שמביא עליו הקב"ה ע"י תפלה והתקרבות להקב"ה כיון דאין ענין להקב"ה בעצם המרירות רק לקרב אותו אליו וכשנתקרב יוכל למתקו, והכרפס שבא בשביל התינוקות מרמז למוחין דקטנות היינו התפיסה הפשוטה שכל ילד יודע שנוגע לחיים הטבעיים הפשוטים, והטבע הוא שנחי' במושגים קטנים בשכל המוגבל שלנו, ולפני שמגיעים להשגות גדולות צריך לבנות ההבנות הפשוטות. [והעיר יידי הרב יעקב יוסף לרנר שליט"א דכל עיקר הסדר אנו מתעסקים עם התינוקות והרמז שעיקר עבודת ליל הסדר להמשיך המוחין בתוך הקטנות שלנו וכן לבנות את קומת האדם, ובלי המשכה לדרגות הקטנות א"א להגיע להשגות הגדולות].

וחרוסת בשמאל ותחתיהן כרפס בימין ומי מלח בשמאל ולא מניח כלל חזרת בקערה, וכ' דכן ראוי לעשות שלא יתנגד לדינא דאי"מ על המצוות, וכן ראוי תמיד ליהרר שהסוד לא יתנגד לדין. [והעתיק סדר זה בהל' חג בחג להגרמ"מ קרפ שליט"א אולם כבר יש פיקפוקים על אמינות הגדה הנ"ל כמו שכבר הוכיח הג"ר אברהם בנדיקט במאמרו הנפלא במוריה סיום תשמ"ה, וכן שמעתי בשם הגרי"א ווינטרויב זצ"ל, ועוד יש לציין דאריז"ל הוא שגילה סדר הקערה ומהר"ל לא ראה כלל דברי האריז"ל דפע"ח נדפס בשנת ת"י ומהר"ל נפטר שס"ט וא"כ מסתבר שזה לא ממחר"ל]¹²

ביאור סדר קערת אריז"ל ע"פ דרך העבודה

והנה הגה"צ ר' שמשון דוד פינקוס זצ"ל [בשיחותיו ובהגש"פ תפארת שמשון] היטב להסביר סדר הקערה של האריז"ל בדרך העבודה, דהנה יסוד חג הפסח הוא הלידה וההתחדשות של צורת היהודי, וכמו במצרים גם כשלא היו ראויים כלל לפני זה והיו נראים כגוי מקרב גוי, מ"מ הי' נס עצום שהתחדשו ונולדו מחדש כצורת בן ישראל בקשר להקב"ה, ה"נ כל שנה ושנה בכל ליל פסח מוטל על כל יהודי לבנות כל צורת הקומה שלו מחדש ולהתקשר להקב"ה, והנה בלידת כל דבר מופיע בתחלה בבת אחת באופן קטן התמצית של הרמ"ח אברים ושס"ה גידין וכל מה שיתגדל אח"כ כבר כלול עכשיו באותה תמצית [וכן בליל הסדר עוברים כל סדרי עולם באופן קצר ומתומצת עד סוף כל הדורות הגלות והגאולה] והקערה בנוי בשלש קבוצות של שלש שלש וזה נגד י' ספירות שברא בו ה' את העולם וכנגד מבנה גופו של האדם כמבואר בפתח אליהו, והעבודה שלנו בליל הסדר הוא לבנות את האדם מחדש ע"י אותם י' פרטים המסמלים את כל קומת האדם.

הנה ג' מצות מרמז לחלק הראש וההשגה והדעת של האדם, ולכן הוא לבן, דחכמה הוא עצם הידיעה בינה הוא הבנת המשמעות הפנימית של הדבר ודעת הוא לחבר אותה ההבנה לחיי יום יום, ועיקר חג הפסח הוא המצה, ונקרא מיכלא דמהימנותא ואין בו חמץ ושאר המרמז ליצה"ר, וע"י אכילת המצות אנו יכולים לטהר הלב והמחשבות שלנו מכל משחבת פסול ולהחזיר בתוכינו את המוחין היינו ההשגה האמיתית של יחוד ה' ושאין עוד מלבדו וההשגה והשכל באמונה ובטחון ולדעת את ה', וכ"ז יש להכניס לשאר חלקי הגוף ע"י

¹² בספר סדר היום מביא עוד סדר לקערה, ששמע ממקובל אחד ואף שנו' דברי נביאות ולא ראה לא' שינהוג כן מ"מ כתבו, והוא שיהי' הקערה מחולק ל"ב חלקים, ויקח י"ב מינים מכל אחד ו' פעמים, ביחד ע"ב, רמז לשם ע"ב שיצאו בזה ממצרים ואלו הם י"ב דברים, גפן תאנה ורימון, בשר ביצים דגים חזרת עולשין חרוסת מצה מלח כרפס, ומרמז לד' טורים דחושן, וכשאומר הא לחמא עניא יתן הקערה על ראשו והוא עומד ורגליו כמי שרוצה ללכת כדי שישאלו ואח"כ מחזיר הקערה על ראש כל המסובין. ע"ש.

ועפ"י א"ש מה אצל היעקעס היו מאחלים זה את זה אחרי התפלה במעריב בליל פסח "בויען זי גוט" -תבנה טוב] ובפשוטו קאי על בנין ביהמ"ק וכמו הפיוט אדיר הוא יבנה ביתו בקרוב והפיוט באידיש נון בוי דיין טעמפל שירה, אבל להנ"ל י"ל דקאי על בנין האדם עצמו, שכ"א בונה את הקומה שלו ובוודאי ע"י יבנה ביתו בקרוב דזה נובע ממה שכלל ישראל בונים את עצמם ועשים עצמם ראויים לשכינה.

טעם לסדר "סימנים" בליל הסדר

הנה רבותינו הראשונים תיקנו נוסח שמסודרים בו כל המעשים שיש לעשות בליל הסדר כפי סדרם - ובטעם הדבר שתיקנו כן נאמרה כמה ביאורים: הראשונים כתבו (ס' הפרדס הל' פסח עמ' נ"ה ומחזור ויטרי הל' פסח סי' צ"ה) שיש לסדר את סדר הלילה כדי שלא יטעה בעה"ב וישנה מן הסדר שקבעו רבותינו, ועל כן תיקנו עבורו מסורות או סימנים הכוללים את דיני ומנהגי ליל הסדר.

והנה בשו"ת מהרש"ל סי' פ"ח הביא ג"כ מה שחיבר הוא בעצמו סדר חרוזים לליל הסדר ורמז בו שמו, בר"ת, וכ' אח"כ שהמלות הללו צריכים ביאור ואל יאמר הקורא א"כ מעיקרא מה סבר שעשה רשומות אלו וצריך אומן להולמן, יאמר הדברים כצורתן כפי שצריך ואז יבינו כולם מה לעשות, ובשלמא מהר"ם ז"ל שעשה ג"כ סדר הפסח בחרוזה (הובא בהג"מ הל' חו"מ נוסח ההגדה אות ג') אין עליו טענה כי עשה כדי לקצר וסמך על המבינים, שהרי עשה אותו בלי ביאור, אבל כאן המחבר בעצמו מודה שצריך עדיין הרבה ביאור (כפי שמסביר באריכות אח"כ בתשובתו כל דבר) וא"כ מה התועלת כזה, וע"ז תי' שכבר מצאנו כן גדולי האחרונים התרומת הדשן שעשה חרוזות ארוכות בסדר הפסח ועשה ע"ז ביאור ארוך (הובא בלקט יושר ח"א עמ' פ"ו ענין ג') והביאור הוא שבדוקא עשו כן לעשות חרוזות ומליצות כעין שיר על דרך רוב חדוה ושמחה של אותו הלילה ולהשתעשע עד שיעבור השינה מעל פניו ולהיות עוסק ושומר רוב הלילה ליל שימורים, וג"כ כווננו ע"ד הפסוק השיר יהי' לכם כליל התקדש חג, דמשמע שהכל יהי' בשירות ובנעימות ולכן גם מהרש"ל עשה כן. עוד טעם כ' בס' ויגד משה סי' י"ד דכ"ד שבקדושה צריך הכנה והזמנה כדכ' מג"א ריש ס' קצ"ב.

סדר הסימנים "שלנו"

והנה בספרי הקדמונים ובכת"י נמצאים סדרים רבים (כפי שגם הוזכרו בראשונים פסחים קט"ו ע"ש בתוס' ד"ה כל בסופו) ע"ע אבודרהם שהביא ד' סימנים, ובהג"מ בשם מהר"ם מרוטנבורג, ותרומת הדשן ומהרש"ל שהבאנו לעיל, ועוד הרבה שהובאו בחלקם בהגש"פ

החזרת הוא הכורך שזה תוספת המגיע מצידנו דלא קאי על קושיים שמגיעים מהקב"ה רק נסיונות שמביא האדם על עצמו וע"י ההתגברות ע"ז הוא מקשר ומחבר שמים וארץ, ולדוגמא יוסף הצדיק שהי' במצב של נסיון עצום במצרים שהי' שיא הארציות והטומאה, ואעפ"כ התגבר והצליח להביא מהכסא הכבוד דמות דיוקנו של אביו וזה פיסגת מדרגת האדם להביא שכינה בתחתונים ע"י עבודת מדת היסוד. [ובנוס"א י"ל ע"פ מה ששמעתי בשם הגה"צ ר' אלימלך בידרמן שליט"א דכורך הוא אותם הנסיונות של המרור אבל כעת הוא כבר בצירוף עם המצה שמביא ההשגה והאמונה ובטחון בהקב"ה וממילא כבר הסתלק המרירות, ולפ"ז יתיישב למה בקערה של האריז"ל נשתנה שמו לחזרת והארכנו בזה לעיל, ולפ"ז א"ש דע"י המצה פקע כח המרירות וא"ש השיטה לא לטבול בחרוסת דכבר א"צ למתקו ועד"ז כבר כ' הראשונים [מרדכי וראב"ן ולבוש תע"ה ס"ב] דהמצה כבר ממיתה את הקפא.¹³]

החלק העשירי שהוא הקערה הוא החלק החשוב ביותר שזה הכח הכללי שמאחד כל הכוחות דלכל המדות אין ביטוי מעשי רק כשכולם מצורפים דאז יש לנו קומת האדם השלם. וזה העבודה בלילה זה לבנות צורת אדם לאחד את כל הכוחו הטומנים בתוכינו ולהגישו מנחה לפני הקב"ה. עכ"ד הגה"צ ר' שמשון פינקוס זצ"ל.

גם אדם פשוט צריך קערה של אריז"ל

עכ"פ לפי זה נבין גודל העבודה שמוטלת עלינו בלילה הזה וא"ש דכל אחד גם מי שאינו מבין בסודות התורה יש לו להיות לפניו קערה בסדר של האריז"ל דבלילה הזה כל אחד מתחדש בקומה שלימה שלו וא"כ על כל אחד מוטל לדעת היסודות של הקומה שלו, וא"ש דל"ש כלל לדון אין מעבירין על המצוות בסדר זה כיון דהכל בנוי בסדר מסויים שא"א כלל להתעסק באחד בלי השני ולא יעלה על הדעת לקחת המרור לפני המצה, גם שנמצא לפניו ממש דעדיין לא הגיע זמנו כלל, ולפ"ז נוכל לבאר לשון המשנה הביאו לפניו מטבל בחזרת עד שמגיע לפרפרת הפת, ופי' התוס' דמרור נקרא פרפרת שממשיך את המאכל, וי"ל שבא לרמז דעיקר פעולת המרור הוא להמשיך הדעת וההשגה לסדר החיים של האדם וע"י הנסיונות והקושיים שבאים על האדם וזה נטפל למצה.

¹³ ע"ז ראיתי מי שפי' מ"ש מרור דמרכז הקערה וחזרת של כורך שלא נקרא מרור, דמרור באמצע מבטא שיטת רבנן דסוכרים דצריך להיות רמז למרור לחוד, אבל חזרת דכורך מבטא שיטת הלל דסוכר דעיקר המצוה שיהיו כרוכים יחד ויתערב טעם מצה ומרור ביחד וא"כ אין כאן שם מרור ותוצאותי' לחוד.

רכבות אפרים (ח"ב) על מה שהאריך לדון בשאלה הנ"ל בח"א סי' ש', שאין בזה שום רמז ולא שום סוד דכולו הוא רק להתאים עם החרוזים.

ובאמת עד"ז שמעתי בשם הגרי"ז שדן בלשון הפייטן בזמירות שבת "הירהורים מותרים ולשדך הבנות" דוכי הבנים א"צ לשדך והרי בע"כ הם נכללים בבנות דאל"כ עם מי ישדך ואז למה נקט בנות, ובע"כ שזה יהי' חרוז עם "וגם לחשוב חשבונות" (אולם יל"ע דל' הגמ' הוא שבת קנ. משדכין על התינוקות ליארס בשבת ועל התינוק ללמדו ספר) וכן הוכיח מל' הפייטן בזמירות שבת בבוקר השומר שבת וכו' "כמנחה על מחבת" דלמה לא נקט שאר מנחות, אלא כדי שיהי' חרוז עם "הבן עם הבת" (וכבר נאמרו בזה הרבה פשטים ואכמ"ל). ועד"ז כ' תוס' יומא ח. ד"ה דכו"ע "דמנהגן הי' שלא להקפיד לכתוב כהלכתן" עיי' כמה דוגמאות לזה. וכן במש"כ ר"י טוב עלם בפיוט אלקי הרוחות "ומברך ענט"י לחודי" דמ' דרק מ' שעושה הסדר נוטל ידיו שני' והשיג עליו רבינו שמואל מפליזא באר"ז הל' פסחים סי' רנ"ו כי מי יאמר שאין היסח דעת רק לעושה הסדר רק "פש לו החרוזה" אולם ר' אלי' מלונדריש באמת דקדק מפיוט הנ"ל דהשומעים א"צ לחזור וליטול ידיהם. ולפ"ז ל"ש לדייק שום דבר מדקדוק המילים. ובפרט אי נחליט שר"ש מפליזא הוא זה שסידר סדר הסימנים הנ"ל א"כ א"ש לשיטתי' לעיל דאין לדייק מתרזות.

אולם מאידך גיסא, מצאנו לדוגמא בס' תהלה לדוד שדן בלשון הזמירות "המאחרים לצאת מן השבת וממהרים לבוא" דלמה הקדים יציאת השבת לביאה, וכ' דאין לומר דזה מפני החרוזים, דבוודאי הכל נתחבר עפ"י רוח"ק, בפרט שנתקבל בכל תפוצות ישראל, וא"כ ה"נ י"ל בזה, דבוודאי כיון דנתקבל בכל תפוצות ישראל, ונרמזו בהם רמזים גדולים, בוודאי יש מקום לדון להתבונן בשינוי מלותי'.

והנה באמת כבר הזכרנו שיש עוד סדרים, וכמה מהן נמנו בס' אבודרהם וגם שם יש לדייק בענין שתי הנטילות, דא' מהן הסי' הוא יקדש יטהר לכרפס וכו' ונוטל ללחם, וכאן אין פזמון כלל, ולמה בראשונה נקט ל' טהרה אח"כ נקט ל' נטילה. ובא' מן הסדרים שם השמיט לגמרי שני הנטילות וצ"ב, עוד יש לדייק הטעם שאומרים "ורחץ" בתוספת "ו" שלא מצינו כן בשאר הסימנים.

והנה כדי להבין התירושים שנאמרו בזה, ומה שנציע בזה בעז"ה צריכים אנו להקדים יסודות דיני נט"י בכלל, ובפרט לענין דבר שטיבולו במשקה.

"מתיבתא" אולם סדר הסימנים הידוע והמקובל ביותר בתפוצות ישראל לאורך הדורות, הוא הסדר שהובא במחזור ויטרי (הל' פסח סי' ס"ה) בשם רש"י (עי' לקמן אות כ"ו שכנר' שאינו מרש"י אלא לר' שמואל מפליזא מבעלי התוס' וכדכ' בס' אוצר התפלות בתיקון תפלה עמ' 964 שמצא כן בכתי"י ישן) והוא הסדר הידוע דקדש ורחץ, כרפס, וכו' (וחסר שם יחץ וכ' בויג"מ שכנר' חסר בטעות) עיי"ש שמפרש כל סימן. וכ' "שזהו הסדר הערוך שסידר רבינו שלמה בר יצחק זצ"ל" ועל פי סדר זה גם סידרו המקובלים את הרמזים עיי' פע"ח (שער חג המצות פ"ז) וסידור האר"ז ו בספר מגיד משרים פ' צו (מהדו"ק ד"ה אור ליום השלישי) סידר דרך עבודה לב"י עפ"י סדר זה וגם רמזים רבים נכתבו על הסדר המקובל הזה, לדוגמא באלשיך הקדוש (שמות י"ג י') כ' שבסימנים אלו רמזו הדרך לעבודת ה' שכן בתחילה יש לקדש עצמו במותר לו וזהו קדש ואח"כ ראוי שירחץ עצמו מכל אשמת דבר וזהו ורחץ וכן עד"ז כל הסדר ואחריו מצאנו כן בהרבה ספרי דרוש וחסידות כמו בחיד"א (שמחת הרגל לימוד ג') ובדרשות חת"ס לפסח (רנה: ועוד) ועוד הרבה ובס' מדרש הגדה לר' צמח הכהן יש נ"ה רמזים שחיבר במשך נ"ה שנים פי' לשנה. והנה בספר יסוד ושורש העבודה כ' סימנא מילתא היא דהני חמשה עשר מלות של הסדר קדש ורחץ כו' כי נרמזו בו סודות גדולים ונפלאים מאוד, וע"כ בעבודה זו יאמר גם סימני' בפה מלא קדש, וקודם הרחיצה הראשונה יאמר ורחץ וכן כל הסדר. ולפ"ז בוודאי יש מקום להתעמק ולהתבונן בעצם סדר הסימנים ובביאור מילותיו ובהבדל לשונותיו.

השינוי בין ורחץ לרחצה

והנה בסדר הסימנים הרחיצה קודם הכרפס נאמרה בלשון ציווי "ורחץ" אך ברחיצה שקודם אכילת המצה נאמר לשון "רחצה". וכבר דנו בזה כמה ספרים. ובס' כתר שם טוב לר' שם טוב גאגין כ' שנשאל בזה, מדוע בראשונה נקט ורחץ ובשני' רחצה, וכ' כי המחבר רשימה זו יסדה בדרך מליצה להחזיק הזכרון בדרך זה, קדש ורחץ, כרפס, יחץ, מגיד, רחצה, מוציא מצה, והביא מסידור ישן שגרס בשניהם "רחץ" במקום "ורחץ" ובמקום "רחצה". וכן נדפס גם בכמה מחזורים, ובמחזור רבא. וגם בס' תיקון תפלה הנספח עם ס' אוצר התפלות כ' שמצא מגיהים קדש ורחץ וגו' מגיד רחץ, שרצה שיהי' החרוז ג"פ "חץ" ורחץ יחץ רחץ, ואז מוציא מצה, ואז יתאים עם הלל נרצה, אבל מה שנתקבל אצל כל תפוצות ישראל הוא שרחצה מתאים עם מוציא מצה, ומוציא מצה הוא גם סוף שורה ראשונה כדי שיהי' חרוז עד סוף שורה אחרונה שהוא הלל "נרצה". עכ"פ התי' הוא שזה רק הכ"ת להחזיק הזכרון, וכ"כ א' לבעל

כאן הארכנו מאד בגדר נטילה לדבר שטיבולו במשקה ולא העתקנהו מחמת גודל האריכות והבאנו רק סוף דברינו.

יש ענין לחז"ל ליטול פעמיים

עכ"פ אחרי כל הנ"ל נתבאר, דשני הנטילות שאנו עושין בליל הסדר, מצד עיקר ההלכה הי' מקום להפטר לכה"פ מא' מהם, או מנטילה ראשונה כיון דסמכי' על שי' התוס' בזמנינו א"צ לכך, או דהוי פחות מכזית, או מנטילה שני' כיון דלא הסיח דעתו מנטילה ראשונה, רק דהי' לנו כמה טעמים למה אנו נוטלים, ראשונה מצד שינוי והיכר, או זכר, ובשני' מצד שי' התוס' דנטילה א' לא עולה לפת, וכדכ' ב"י דאין לכוון לבטל תקנ"ח שתיקנו ליטול פעמיים, ויש להוסיף ד' החיים שאל ח"ב סי' ל"ו בענין אי על פחות מכזית צריך ליטול בדבר לטבמ"ש דלעולם ס"ל לב"י דעל פחות מכזית א"צ נטילה אלא דמכיון דתיקנו חז"ל ליטול בליל הסדר בטיבול ראשון ומחמת מח' הפוסקים אם יברך בוי"נ אוכל פחות מכזית לא רצה בשו"ע לעקור הנטילה מטיבול כיון שהוקבעה בכל ישראל. מבו' דהי' ענין לחז"ל לעשות שתי נטילות בליל הסדר. והדבר צ"ב ויתבאר להלן עפ"י דרוש בעז"ה.

ביאור ההבדל בין "ורחץ" ל"רחצה" עפ"י הנ"ל

ועכשיו נבוא בס"ד להערה שהתחלנו בו בביאור ההבדל בין "ורחץ" ל"רחצה", ועפ"י הנ"ל יבוארו התירוצים שנאמרו בזה. דבליקוטי מהרי"ח (מנהגי ליל א' דפסח ד"ה רחצה) כ' שר"ל בנטילה ראשונה "ורחץ" בל' ציווי לפי שנטילה זו חובה אולם נטילה שני' אינה חובה שכן יכול לכוון בנטילה ראשונה לפטור את הנטילה לסעודה ולכן בנטילה שני' סידר ל' רחצה. אולם תי' זו לא יתאים לשי' התוס' דנטילה א' אינו עולה לנטילה דפת. ואי רש"י סידר סימנים אלו א"ש לרש"י לשיטתו. אבל כבר עורר ידידי הרה"ג ר' יחיאל שוורץ שליט"א דבמחז"ו הנדמ"ח לא מופיע כלל ונר' בעליל בדפוסים הישנים הוכנסו שם ע"י המעתיק, להקל על הקורא. וא"כ לראשונה זה מובא ע"י ר"ש מפליזא כדכ' בסידור אוצר התפלות (בתיקון תפלה עמ' 964) דמצא כן בכת"י קדום. ובאוצר כל מנהגי ישורון (עמ' 140) בשם באר יצחק תי' להיפך דנטילה ראשונה אין כ"כ חובה כמו השני' ולכן רק כשנוטלים לסעודה מוסיפים אות ה' להורות על 5 הכללים הנצרכים לנט"י לסעודה המובאים בחיי אדם (כלל ל"ו ס"ב). וזה מתאים עם שי' התוס'. ועד"ז בשו"ת רבבות אפרים ח"א סי' ש' דה' דרחצה מרמז על שם ה' ע"י ברכה דרק בשני' מברכין. והגרש"ז אויערבך זצ"ל (הובא בהליכות שלמה עמ' רנ"ג) תי' דנטילה ראשונה אינו נהוג כל השנה ובפרט לפחות

מכזית וצריך יותר זירוז לפיכך אמרו בל' ציווי וזירוז ועוד שלנטילה הראשונה יש לקרוא ורחץ בוי"ו החיבור להורות שהנטילה ראשונה קשורה לקדש, דמחמת קדו' הלילה אנו מחמירים בנט"י שכן בלילה הזה נתקדשנו ונטהרנו מגלות מצרים. ולכן ראוי לקדש עצמינו במותר לנו ולדקדק במצוות, וכ"כ ויגד משה, והאריך שם דכל עבירה שאדם עושה בחג הפסח פוגם יותר משאר הימים, אולם בחיד"א (בשמחת הרגל ד"ה ורחץ) פי' בטעם דורחץ יש תוספת וי"ו שהוא להורות שירחץ את ידיו בליל פסח משום חיוב דבר שטבמ"ש ואף יחזור ויטול ידיו במשך כל השנה ולא כאותם שעושים כן רק בליל פסח, וזה ע"ד דרשת חז"ל ויתן לך האלקים וכו' יתן ויחזור ויתן.

עוד הי' אפש"ל בעז"ה, דהנה יש נדון גדול בראשונים ובפוסקים האם ליטול לפני קידוש או אחר קידוש, דבהל' שבת (רע"א ס"ב) כ' רמ"א דיטול לפני קידוש, ומ"מ כ' בעצמו דליל פסח שאני וכ"פ הט"ז, אבל במהרש"ל ובב"ח כתבו שגם בפסח יש ליטול לפני קידוש, ולכן כ' מהרש"ל בחרוזיו סי' פ"ח "שיפשוף ליטול מקודם הקידוש" ובאמת כבר נתק' בזה מהרי"ל "פליאה נשגבה" למה נוטלין רק אחרי קידוש, וכבר האריכו בזה, וא"כ י"ל דזה בא לרמוז קדש "ורק אח"כ" רחץ ולא לפני זה. (וזה דלא כויגד משה סי' טז שפי' עפ"י להיפך).

הבדל בין ורחץ לרחצה עפ"י הגרי"ז

אבל לעיקר ההערה בהבדל בין ורחץ לרחצה, הי' נר' בעז"ה לפרש עפ"י דברי מרן הגרי"ז שהזכרנו שחילק בין הנטילות דנטילה א' לשם טהרה ונטילה שני' הוא גדר אחר שיהיו ידיו נטולות וזה גדר קדושה, והסברנו דד"ז יתכן לכל הראשונים, א"כ י"ל ד"רחץ" קאי על ה"מעשה" ויעשה מעשה טהרה, אבל "רחצה" בא לרמוז ללשון הפסוק אצל הכיור "וכנו נחושת לרחצה" וכן בסו"פ פקודי, שמות מ' ל' "וישם את הכיור וגו' ויתן שמה מים לרחצה", להורות דנטילה זה הוא ענין קדושה וכגדר קידוש ידים ורגלים. ובזה יוסבר הא דבסדר הסימנים של אבודרהם כ' הלשון יקדש "טהרה" ואח"כ ל' "ונוטל" דנטילה א' הוא גדר טהרה, (ואגב יוסבר הסדר שהביא אבודרהם שהשמיט ענין נטילה לגמרי ועפ"י הנ"ל א"ש דעפ"י ההלכה אין צורך לשניהם כלל).

שתי הנטילות בגדר "טהרה" ו"קדושה"

ואם באנו כבר לזה לחלק בין הנטילות אם זה גדר טהרה או גדר קדושה אז נוכל כבר בעז"ה לפרש בפנימיות הדברים למה חז"ל רצו באמת שתי הנטילות בדוקא כפי שכבר הבאנו מדברי הב"י. ויש להקדים, דבריו הנוראים

"טהרה" כדי לקבל ה"קדושה" אח"כ. (וקרא והתקדשתם הוא הפסוק על נט"י דפת שהבאנו בריש דברינו).

המצה דוגמת לחמי תודה

ובאמת יש מקום להרחיב דדוקא בלילה הזה אנו צריכין להטהר ולהתקדש יותר. חוץ מענין הכללי של יציאת מצרים שכתבנו לעיל, יש כאן דבר נוסף והוא ענין האכילה הקדושה של מצה, וזה לבד ממה שכל הסדר הוא זכר למה שעשו במקדש וכמש"כ בשם המרדכי דזה הטעם שאנו מקפידין על נטילה, אבל עצם אכילת המצה יש בו מעלה יתירה שבשבילה אנו צריכים להתקדש.

ראשית כל ידועים דברי החת"ס (בשו"ת ח"ה סי' קצ"ו) ד"מ"ע של אכילת מצה משומרת בליל פסח היא יחידה נשאר לנו מכל מצות אכילה שבכל התורה, דאין לנו לא פסח ולא קדשים לא תרומה ולא מעשר שני רק מצוה א' משנה לשנה" ולכן אנו רוצים להתנהג בה כאילו אנו אוכלים תרומה וקדשים, שצריכים להקפיד על דיני טומאה וטהרה, ואנו רוצים להזהר שלא לפסול גופינו, אולם עוד יותר מכך, כבר מבו' בראשונים דהמצות הם כנגד הלחמי תודה, והפסח הוא כקרבת תודה, דכ' הראשונים, והרא"ש והמרדכי והובא בטור סי' תע"ה וברמ"א שם ס"ז דנהגו בצרפת לעשות הג' מצות מעשירית האיפה זכר לתרומת לחמי תודה דד' צריכין להודות ולהביא תודה וג' מצות מצות משלושים מצות דסוג מצה, הן עשירית האיפה ואנו יצאנו מבית האסורים ממצרים וחייבין בקרבן תודה. ועי' במשנ"ב בשם בית מאיר שפקפק ע"ז דהרי במכוון לשם לחמי תודה לא יצא, (ובאמת כבר נתק' אברבנאל דא"כ אנו צריכים גם חמץ ופי' בזה שאלת מה נשתנה שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה, היינו לחמי תודה שהם חמץ ומצה, ובפסח נמי קרבן תודה וליכא חמץ, אולם כבר העיר החת"ס בהרבה מקומות שלא נמצא בהגדה תשובה ע"ז ולכן פי' דהק"פ איננו גדר הודאה על גאולתנו ועל הגאולה מצוה אלא על תחילת הליכלוך כי מתחלה עע"ז הי' אבותינו וברוב חסדו עבדים היינו לפרעה ועי"ז זיכך אותנו מכל הזוהמא, וההודאה הוא על עצם הליכלוך ע"מ לכבסו וללבנו וע"כ הו"ל גדר קרבן מילואים שמילא ע"ז זה ידונו לעבודתנו, ומילואים בא מצה בלי חמץ (מנחות עח: ויל"ע אי יש למילואים קשר לתודה דהנה הגר"א פי' עה"פ וזאת התורה לעולה וכו' דלמילואים הכוונה לתודה, מ' דיש קשר, ויל"ע אי זה מצד דבאים עם לחם וא"כ גם איל נזיר יהי' שייכות ויל"ע). וא"כ נמצא שאנו מתעסקים ממש עם ק"ק דהוי דוגמת לחמי תודה.

עוד יש לציין למש"כ בחת"ס תו"מ פ' צו עה"פ לא תאפה חמץ מ"ט כי חלקם נתתי אותה מאישי דרמז לנו

של המהרי"ל בריש סדר ההגדה דרש מהר"י סג"ל כתיב "אשרי אדם מפחד תמיד" וכתיב "משמועה רעה לא יירא" קשיין קראי אהרדי, אלא ר"ל מפחד תמיד על דבר מצוה לעשותה כתיקונה, כך יהא כל אדם חרד באימה לקיים מאמר חכמים שתקנו מצות הסדר וההגדה, ולא יהא הדבר קל בעיניו אף אם כמה דברים יש בסדר שנראה בעיני האדם שאין הקפדה בהן ישכיל בדעתו לקיים שאין שום דבר ריק מהן" עכ"ל. ואז בוודאי יש בזה כוונה עמוקה בזה שהצריכו שתי הנטילות. והנה לפי מה שהסברנו עפ"י הגר"ז דנטילה א' בגדר טהרה ונטילה ב' בגדר קדושה, א"כ י"ל עפמ"ש"כ חת"ס בתו"מ ד"ה עבדים ובדרשות רסח: דלכן אין אנו מברכין על סיפור יצי"מ דבחלק הראשון של הסדר אנחנו עדיין כגוים והוי כגר שאינו מברך על הטבילה לפני הטבילה רק אח"כ. וכ' בהגש"פ להורות נתן, עפ"ז, דרחיצה א' זה גדר הגעלה כקונה כלי מן הגוי דל"מ טבילה לפני ההגעלה ורחיצה שני' הוא גדר טבילה לקבל את הקדושה, ולדברי הגר"ז א"ש דנטילה א' הוא גדר טהרה לסלק הטומאה ונטילה ב' זה גדר קדושה לקבל הקדושה, שו"מ דברים נפלאים בס' מגיד משרים פ' צו אור ליום שלישי וז"ל "ובתור הכי רחצה זימנא תניינא משום דבעי לאעלא השתא בקדושתא יתיר ברזא וטהרו וקדשו, בקדמיתא טהרה ובתור הכי קדושה יתיר ברזא וקדושה ותוספות קדושה" הרי דברים מפורשים כמ"ש.

ביאור ענין קדושה וטהרה

ובעיקר ענין קדושה וטהרה יש לציין דבפ' שמיני נתבאר כמ"פ ענין טהרה וקדושה, דאצל המנחה שהיא קדש קדשים כ' (י' י"ג) ואכלתם אותם במקום קדוש וצריך להאכל לפנים מן הקלעים, ובשוק התרומה וחזה התנופה כ' (שם י"ד) "תאכלו במקום טהור" ופירש"י דראשונים הם ק"ק צריך מקום קדוש, אבל אלו א"צ תוך הקלעים אלא תוך מחנה ישראל שהוא טהור מליכנס שם מצורעים, ומבו' דענין טהרה הוא סילוק הטומאה, וענין קדושה הוא תוספת באופן חיובי. וכן בסוף הפרשה אחרי כל ענין מאכ"א וטומאת נבילות (י"א מ"ג) כתוב "לא תטמאו בהם ונטמתם בהם, כי אני ה' אלקיכם והתקדשתם והייתם קדושים. כי קדוש אני ולא תטמאו וגו' כי אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלקים והייתם קדושים כי קדוש אני" ומשמעות הפסוקים וכפמשנ"ת גם באוה"ק דכדי שיוכל לחול הקדושה העליונה עליהם צריכים מקודם להטהר ולהתרחק מכל תיעוב, וזה גופא הסיבה למה הקב"ה הוציאם ממצרים דל"ש קדושתו והשראת שכינתו אלא מי שהוא נקי ממין הרע ההוא ולכן הם מוזהרים שלא ישתקעו שוב ברע ההוא, ובזה א"ש ג"כ דדוקא בליל הסדר שאנו חוזרים ויוצאים ממצרים, אנו נוהגים ביותר

כי הי' ראוי שחלק הכהנים יאפה חמץ כי א"א לעוה"ז בלי תערובות קצת שאור שבעיסה, אלא שאין להם חלק מצד עצמם אלא משלחן גבוה ובשלחן גבוה ליכא חמץ והיינו דאמר' מצה זו שאנו אוכלים ע"ש מה וכו' **עוד שנגלה עליהם מ"ה הקב"ה** דרצה ליישב השאלה למה בקרבן תודה אנו אוכלין גם חמץ והלילה הזה שהוא קרבן פסח תודה כלו מצה ולא לחם חמץ וע"ז משיב מפני שנגלה עליהם מ"ה וגאלם ובשלחן גבוה ליכא חמץ. וע"ע חת"ס בדרשות רנא: דהסביר הא דאברהם כבר אכל מצות דל"ש טעם דיצ"מ בהכרח דיש טעם נסתר דבאותן ז' ימים המקודשים נאכל מצות דוקא כמו כהנים במקדש כל השנה ושיהי' דוקא ע"ז האופן וטעמו לא נגלה. עכ"פ נתב' דאכילת מצה דמי לאכילת קדשים.

מצה הוא קדשים

ועד"ז מצאנו בספה"ק תפארת שלמה עה"פ מצות תאכל במקום קדוש וז"ל "הנראה לרמז בזה גודל מעלת אכילת מצה שהוא דומה לאכילת קדשים כי הנה כל המצוות הם נעשים בגופו של אדם מבחוץ אך מצות אכילת מצה ואכילת קדשים הם נכנסים בגופו של אדם בפנים לכן נקראו קרבנות שמקרכת את האדם ברפואת הנפש בפנימיות כמ"ש "והקרוב והכרעים ירחץ במים" וז"ש ואכלו אותם אשר כפר בהם כי הם תועלת גדול לקדש את האדם בפנים כמ"ש וכל קרבי את שם קדשו כמ"ש חכז"ל הסיקו מבפנים כי נכנס בכל האברים הפנימיים לקדש ולטהר אותם, וגם ענין אכילת מצה הוא נקרא בזוה"ק מיכלא דאסוותא כי הוא רפואת הנפש בפנים, והוא ג"כ תועלת לאדם ע"י שמכין עצמו בהכנה דרבה בתשובה ומעש"ט שיהי' הגוף טהור ומוכן להכניס הקדושה בתוכו ע"י אכילת מצה, וז"ש מצות תאכל במקום קדושה בהכנה הראוי' אז בחצר אוה"מ יאכלוה כמו אכילת קדשים בחצר אוה"מ". נתבאר גם מכאן דאכילת מצה דמי לאכילת קדשים.

המקום שאנו עורכים הסדר בבחינת

ביהמ"ק

וביותר יש להוסיף דגם עצם המקום שאנו עורכים הו"ל כמקום המקדש, כמ"ש כ חת"ס בדרשותיו כמ"פ עי' בעמ' ר"ל ד"מצה מרמז לקדושת ישראל ומצותן ולכן רצה הקב"ה לזכות את ישראל שיהיו צדיקים וחסידים בכל מקום ובכל זמן ולא יהי' קדושים דוקא בביהמ"ק וחוצה ממנו ישובו לכסלם לכן מצה שאי"ר לאכול בכל מושבות אינו יוצא דבעי' בכ"מ מוקטר ומוגש לשמי. ובדרשות רלו: "דלפעמים האדם נדחק בפרנסה וצרכי הבית וא"א לו להטיב עם אחרים אבל באמת הכל מפיתוי יצה"ר כי במקום קדושה אין כאן דוחק, אשר על

כן בא"י הי' מחזיק כ"כ אנשים אשר עתה אפי' קנים כ"כ א"א להכניס שם, ובכל אותה המדינה ובעיר הקודש ירושלים שהי' יותר מקודש היתה העיר לבדה מחזקת כל אנשי המדינה ולא אמר אדם מעולם וכו' ובמקום עזרה מקודש יותר הי' מחזקת כל אלו האנשים עומדים צפופים ומשתחיים רווחים וכל ישראל מוחזקים בין שני בדי הארון בימי יהושע, כי מקום הקדושה אינו מחזיק מקום בעה"ז כלל, וכן בענין ההסתפקות אחז"ל בחילוק לחה"פ כהן שהגיעו כפול הי' אוכל ושבע כי ברכת ה' נשתלח במאכלים ההמה וכן בכל המטלטלים והכל משום קדושתן של ישראל והארץ הקדושה וזה"פ באמרו כהא לחמא עניא דזהו המאכל של עינוי ועוני שאכלו במצרים מחמת רעבון ועינוי, והוא בעצמו המאכל שאנו אוכלים ושמחים בו בהיות ברכת ה' חופף עלינו בספרנו ניסיו ונפלאותיו, ולא עוד אלא אעפ"י שלא הכנו אלא לצרכינו מ"מ כל דכפין ייתי וייכול, וכל דצריך ייתי ויפסח ויהי' מספיק לכל הבאים וכל ישראל יוצאים בפסח א' וגם דירתנו ומקום מושבנו לא יהי' דחוק לכל הבא כי להיות עתה בתינו מקום קידוש שמו הגדול וספור נפלאותיו ה"ה מעין הארץ הקדושה כי עתידים בתי כנסיות וב"מ שבבבל לקבוע בא"י והיינו השתא הכא לשנה הבאה תהי' הבית הזה קבוע בא"י ועד"ז כ' בעמ' ת"ח ורמ"ט וע"ע בעמ' רנ"ב. ד"מובטחים אנחנו אפי' בגלות החיל בשעה שאנחנו יושבים לספר ביצי"מ לבנינו להשריש לבותם ביראת ה' אזי שפע אלוה עלינו כמו בצאתנו ממצרים וכשם שאז אכלו מהמשוי ס"א סעודות כן עתה כל דכפין וכו' עי"ש.

מקום אכילה כא"י, וכחצר אוה"מ

ועד"ז מצאנו בספה"ק תפארת שלמה וז"ל, עה"פ מצות תאכל במקום קדוש לרמז שיכין את עצמו קודם הפסח לקדש את עצמו להיות כלי מוכשר שיבוא לתוכו המצה במקום קדוש ואז בחצר אוה"מ יאכלוה שיהי' המקום שהוא עתה פה כמו חצר אוה"מ, וז"ש בתרגום יונתן פ' יתרו עה"פ ואשא אתכם על כנפי נשרים כי בשעת עשיית ק"פ במצרים הי' עמוד הענן נושא אותם אל הר הבית לעשות שם הק"פ ואח"כ הי' מחזירם למצרים. ומשם יצאו למחרת הפסח, וכמו כן עתה באכילת מצה בכוונה נכונה בקדושה ובטהרה נתקפל בחינת א"י תחתיו ומקומו קדוש בבחינת חצר אוה"מ ובזה יל"פ הפסוק כפ' בא והי' כי יביאך ה' אלקיך וגו' דמשמע דמצוות הפסח תלוי בארץ דדוקא, וק' דהוא הם מצות שבגוף ונהג גם במדבר, וגם בגלות, ולהנ"ל ניחא דגם עתה יוכל לבוא לאותו בחינת א"י במקום שהוא עומד עתה אם הוא אוכל בקדושה ובהכנה הראוי' עי"ש עוד. הרי מבוי כדברי החת"ס דעצם המקום שהוא עורך שם הסדר

דוקא לחגיגה עושין זכר לאכילות

נתקדש בקדושה יתירה וא"כ בודאי צריך האדם להתקדש ולהתטהר ביותר.

עיקר קרבן פסח הוא בביתו של יהודי

והנה באמת יש דבר מיוחד בק"פ יותר משאר הקרבנות ששייך ביותר לבית היהודי, וכמו שמצינו באמת דבפסח מצרים עיקר הקרבן הי' בבית היהודי והכל הסתובב סביב הדין דשה לבית אבות שה לבית, ועצם ההקרבה לא ברירא כולי האי דבעצם עיקרו של ק"פ הוא האכילה כמבו' במשנה ע: (דלא כשאר קרבנות דעיקרו ההקרבה רק דכהנים זכו משולחן גבוה או דבעלים יכולים לאוכלו) וכל דיני ההקרבה בעצם רק נתרבה מפסוקים דפ' קרח בזבחים ר"פ בית שמאי, ועי' באו"ש פ"ו דחו"מ ה"א דמצינו פסח דעיקרו לאכילה ובשחטו שלא לאוכליו פסול ובשאר קרבנות ל"מ דיאכלו בלא הקטרה הגם דאם נאבדו האימורים נאכל הבשר אבל שיהא מתחילה קרבן שאין ממנו לאישים לא אשכחן ואפי' שתה"ל ולחה"פ הכבשים והבזיכין נחשב כאילו יש מהן לאישים כמבו' במנחות נז. אבל בפסח מצרים ס"ל לאביי (פסחים צו.) דלא הקטירו אימורים לגבי מזבח רק עבדינהו שויסקו בשר צלי בשפוד ועל שתי המזוזות ותו מידי אחריני ל"ה. עי"ש מה שהאריך עפ"ד.

הבדל בין פסח לראי

והטעם בזה נר' להסביר בעז"ה עפ"ד החת"ס בדרשותיו (רנ:) שהעיר כמה דמצינו דפסח שאני מראי' דפסח מי שהוא מן המודיעים ולחוץ בע"פ בחצי היום אין חיוב פסח חל עליו ולא הטריחו רחמנא ב' שבועות קודם ליסע מביתו להיות מוכן ליום מועד, ודרך רחוקה פטור, ואלו משום עולת ראי' מחוייבים כל ישראל לשאת רגלם מקצה א"י ועיקר מצוה להיות בראיית פנים ביום ראשון, והרי פסח חמור ולא החמירה תורה עליו ומשום ראי' מחויב, אלא דישראל בבחי' צדיקים גמורים הבאים לראות פני שכינה ונוסעים ממקומם ועולים מעלה מעלה יראה אל אלקים בציון והוא בבחי' אתי דכא, (סוטה ה.) שהם עולים אל ה' וכדרך שבא לראות כך בא ליראות אמנם במצרים היינו בדרך רחוקה ורק התעוררות מועט שלנו שנא' ויאמן העם, כבר הקב"ה קרב עצמו אלינו בבחי' אשכון עד דכא (סוטה שם) ע"כ לזכר זה אינו מחויב ליעקר עצמו מביתו אלא סמוך לזמן פסח. עכ"ד. הרי דזה הי' עיקר חידושו דפסח שבהיותו במקום הטומאה גופא הקב"ה בא אלינו ולכן עיקרו בבית היהודי.

ועפ"ז הי' אפשר ליישב קושיא ששמעתי בשם בעל שבט הלוי זצ"ל בהא דשני תבשילין א' זכר לפסח וא' זכר לחגיגה למה נבחר דוקא הביצה לאכילות דחגיגה ולא לפסח, הרי על שניהם אנו מתאבלים, והוא תי', דפסח הוי קרבן ציבור דהותרה טומאה, ולכן גם בזמנינו בעצם דאם הי' אפשר להקריבו אילו יבנה מזבח, דמקריבין אע"פ שאין בית, וכבר הי' בזה נדון גדול, כמו שכ' רעק"א במכתבו לחת"ס, אבל חגיגה דהוי קרבן יחיד, ל"ש כלל בלי אפר פרה אולם לד' החת"ס הנ"ל י"ל דק"פ שאני דגם בזמנינו אנו שייכים יותר לזה דעיקרו תלוי בבית היהודי, משא"כ בחגיגה דעיקרו הוא ההקרבה. (ועי' צחות י"ל דלכן מצינו יותר דנוסעים להורים בחו"ל לפסח, אבל בסוכות הרבה באים לא"י ולהנ"ל א"ש).

דומה לכהן גדול לפני ולפנים

ויש להוסיף דבריו הנפלאים של המהר"ל בביאור מנהג לבישת הקיטל, שהוא בגד לבן בליל הסדר, "כי גוון לבן הוא גוון פשוט בלי שום הרכבה וזה מורה כי הגאולה היתה מצד עולם העליון הנבדל והפשוט בכח אתערותא דלעילא ולא מצד שום עולם המורכב וכדמיון זה הי' הכה"ג משמש ביוהכ"פ לפני ולפנים בבגדי לבן בשביל שהי' קונה מדרגה העליונה וליל שימורים הוא כיוהכ"פ בזה הענין וטעם שניהם נסתר" עכ"פ לפ"ז שאנו דומים לכה"ג לפני ולפנים, והמקום בביהמ"ק, והמצה כקדשים, בוודאי אנו צריכים להתקדש ולהתטהר ביותר.

ונסיים בשאלת השם משמואל דלמה מקדימים קדש לפני ורחץ שהרי בדרך השגת השלימות הרחיצה והטהרות נצרכים לפני שמגיע להשגת הקדושה, ותי' האבנ"ז דבליל פסח זכו ישראל להתעלות רוחניות בהתערותא דלעילא ואז אנו דומים למלאכים שפותחים את פיהם ב"קדושה" ואח"כ ב"טהרה" וכן בברכת מעין שלש מברכים ונברכך עלי' "בקדושה וטהרה" לע"ל, ויש להוסיף דבתפלה אחרי ספיה"ע אנו אומרים ואתה ואתקדש בקדו' של מעלה, דאחרי יום א' עבודתינו הוא להיפך, קודם להטהר ואח"כ להתקדש, ויה"ר שנזכה בעז"ה להטהר ולהתקדש בקדושה של מעלה ולזכות לאכול באמת מקדשים בביהמ"ק בב"א.

קצת מדיני ומנהגי פסח שחל בשבת

[נוגע רק בשנה שפסח חל בשבת לכן הצגנוהו באותיות קטנות]

הנה יש כמה וכמה דברים שעושים בשבת שאם חל בו יו"ט יש נדון אי לעשותו. לדוגמא מאלו האומרים הודו בכל ע"ש יש שנוהגים שבערב יו"ט אין אומרים אותו נאלף המגן על מטה אפרים תרכ"ה סקמ"ח] וכן בסדר קבלת שבת יש מנהגים שונים, דיש שאין אומרים לכה דודי כלל ומתחילים מזמור שיר כמו שהוזכר בפמ"ג תפ"ח

א"א סק"א, ויש מתחילים מזמור לדוד, אנא בכת, ואח"כ החרוז הראשון או שני חרוזים מפיוט לכה דודי, ויש האומרים שני חרוזים הראשונים ושני חרוזים האחרונים ויש שמדלגין רק התנערי מעפר קומי, וטעם אלו שמשמיטין לכה דודי לגמרי כדי שלא לבייש את יו"ט שהיא אומרים פני שבת נקבלה, ואין מזכירים את החג, ובדרך דרוש הי' אפשר לדהגם דבשאר יו"ט יש לחוש בזה לכבוד יו"ט, פסח שאני כיון דג"כ אקרי שבת וכבר ביארנו דעיקר קדושת פסח נובע מקדושת שבת, והשבת והפסח מצטרפים יחד, א"כ כשאנו מקבלים את השבת ומכבדים אותה אנו מכבדים בזה גם את הפסח.

אף הנוהגים לומר פיוטים ביו"ט, מ"מ אין אומרים בליל יו"ט החל בשבת מצד חשש שמא יטה נומ"א רע"ה ס"ב

טעה והתפלל רק של שבת או רק של יו"ט ולא הזכיר של שבת, צריך לחזור ולהתפלל, ונס"ח סק"ט וכמבואר בס"י תפ"ז ס"ג ובמשנ"ב סק"ג ואם כשחזר להתפלל הזכיר רק מה שחיסר, כ' בשו"ת אגרו"מ אור"ח ח"ד סי' ע' אות י"ד דיצא בדיעבד אבל לכתחלה בוודאי יזכיר שניהם וכן הוא בטעם במפטייר ואמר רק של שבת או רק של יו"ט דלכתחלה יש לו לחזור ולהזכיר שניהם ובדיעבד יצא בהשלים מה שחסר, אכן לענין מוסף כ' דגם לכתחלה סגי להשלים מה שחסר וכן הורה בליובאן כשחטפו אנשים והושיבום בבית האסורים כדי שיתן כסף של זהב להמדינה כפי הסך שאמדו שיש לו, והי' שבת ר"ח ולא הניחוהו להביא סידור ולא הי' בקי באתה יצרת לכן הורה הגרמ"פ שיתפלל מוסף דשבת ואח"כ יתפלל רק מוסף דר"ח, דכבר יצא של שבת, ולפ"ז הי' במוספין דיו"ט בשבת.

ויל"ע מ"ש מוסף דהורה דגם לכתחלה אפשר להשלים רק מה שחסר ולענין שחרית כ' דלכתחלה יש לצרפם שוב, והגרמ"פ בעצמו רמז התי" כיון דמוספין לא מעכבין זה את זה, ועדיין צ"ב, ובס' פסח שחל בשבת נעמ' ק"טן ביאר דמוסף הרי הוא במקום קרבן מוסף והיום צריך להקריב שתי מוספין נפרדים ואין א' מעכב את השני, וכיון שכבר התפלל של שבת הרי זה כאילו כבר הקריב את של שבת ושוב אין ענין להזכירו שוב.

ויבואר הדבר היטב ע"פ מה שהאריך ידידי הרב ישראל וורשנר שליט"א לברר מכמה מקורות דאכן תפלת מוסף נחשב כהקרבת הקרבן ממש. א: ע"פ ירושלמי פ"ד דר"ה ה"ח דתקיעת שופר במוסף דאז הוא זמן עשיית הקרבן ב: שי' הלבוש בכמה מקומות דלכן לא מניחין תפילין במוסף חוה"מ ור"ח כיון דאז הוי כיו"ט מצד הקרבת הקרבן, ג: מבואר בטור אור"ח סי' ת"צ דבחוה"מ אף אי בשחרית לא אומרים מקראי קודש מ"מ במוסף אומרים, וביאר הב"ח כיון דאז מתאספים להקרבת הקרבן, ד: שי' הצל"ח ברכות כו. דנשים פטורות מתפלת מוסף דמוסף אינו משום רחמי, ולהנ"ל י"ל מצד שאינם בני הקרבה.

ובזה הסביר ידידי למה בחו"ל נושאים כפים רק במוסף, ובכ"מ אומרים ותערב רק במוסף, וגם נוהגין לומר שיר של יום אחרי מוסף, דאז הוי הקרבת הקרבן והדוכן והשיר יש להיות על הקרבן, וחדש לפ"ז בביאור מה שאומרים ברצה "ואשי ישראל ותפלתם" דנחלקו הראשונים על מה קאי וי"ל דבמוסף התפלה הוא כמו הקרבן וא"כ י"ל ואשי ישראל ותפלתם ביחד תקבל ברצון. עכ"פ לפ"ז מובן היטב דאם כבר התפלל מוסף של אחד נחשב כאילו הקריבו בפועל ממש ול"ש לאומרו שוב.

אלא דלענין ר"ח יש להעיר האם כוונת הגרמ"פ שיגיד נוסח של חול דהיינו "ראשים חדשים לעמך נתת" או שיגיד "אתה יצרת" רק בהמשך לא יזכיר של שבת, והנה לד' שפ"א כמ"פ כשר"ח חל בשבת נשתנה עצם ר"ח כיון שבשבת לא חלה חטא העגל, וא"כ עדיין י"ל אתה יצרת, וכן מבואר בגמ' זבחים צא. אטו ר"ח למוספין דידי' אהני למוספי שבת לא מהני, וכ"כ שם בר"ה לגבי ר"ח הרי דמוסף אחד מהני למוסף השני, וא"כ יתכן דצריך לשלבם ביחד, ומהאי טעמא היו שעוררו לא לשנות הניגון כשאומרים "וביום השבת" כיון דעצם השבת נשתנה כשחל בו ר"ח או יו"ט. [וידידי הרב יצחק הלוי דינר שליט"א כשעובר לפני התיבה, נוהג דבקטע "זה קרבן שבת וקרבן היום כאמור" אומר חצי הראשון בניגון של יו"ט וחצי השני בניגון של שבת]

מטרת סיפור יצ"מ וליל הסדר

יש לחקור מהו עיקר מטרת סיפור יצ"מ, האם להגביר בתוכינו ובבנינו יסודות האמונה, או להגביר בתוכינו הרגשת הכרת הטוב להקב"ה ולהודות ולהלל לפניו ע"ז או העיקר הוא לבוא להרגשת עבדות והתבטלות ולקבל עלינו עומ"ש. ובוודאי הכל נכון, שוודאי בסוף גם אומרים הלל, רק מהו עיקר ההדגשה, וכמו בשמחת התורה וודאי מי שרק שמח עם התורה ואינו מקבל עליו עלו עומ"ש וקיום המצוות אין ערך לשמחתו, מ"מ החפצא דשמחת תורה אינו קבלת עומ"ש רק ששמחים עם זה שיש לנו התורה, ה"נ יש לחקור בסיפור יצ"מ, מהו עיקר חפצא דמצוה, האם השרשת אמונה בחוש כאילו יצא ממצרים או שבח והלל ולהקב"ה מתוך הכרת הטוב על הניסים שעשה לנו וקבלת עול עבדות.

ונראה שיש בזה חילוקי דעות:

השרשת האמונה

דהנה המשגיח רבי יחזקאל לוונשטיין זצ"ל הי' תמיד מדבר על אמונה בחוש ושזה עיקר מטרת יצ"מ להביאנו לאמונה בחוש וזהו עיקר עבודת הלילה, והי' עושה פעולות לזה שירגיש בחוש היציאה מצרים, ועי"ז יבוא לאמונה, ומסופר שפעם שאל רבי ירוחם לר' יחזקאל מה עלינו ללמוד מכל הפרשיות של יצ"מ, וענה דעיקרו להשריש בנו אמונה בחוש, והי' תמיד חוזר על הרמב"ן בסוף פ' בא שהאריך טובא דכל המצוות שאנו עושים זכר ליצ"מ הוא להכחיש כל הדעות הכוזבות¹⁴ דכוונת כל הבריאה כדי שנודה לאל שבריותיך אנחנו ופשטות כוונת הרמב"ן להודאה מלשון מודה בקנס, היינו שאנחנו נבראים. וזהו יסוד הראשון באמונה, ובוודאי זה צריך להביא אותנו לקבל עול מצוות מ"מ עיקר הראשון הוא להכיר שאנו נבראים והקב"ה הוא הבורא.

¹⁴ ר' שלמה וולבא הי' אומר דר' יחזקאל הוא היהודי האחרון שיצא ממצרים, וכשפגש הגה"צ רבי גדל אייזנר זצ"ל את ר' דן סג"ל שליט"א שלמד בפונבוז'י, שאלו האם כבר שמע מר' יחזקאל הרמב"ן בפ' בא.

ועד"ז שמעתי ממורינו הגה"צ רבי מתתיהו סלומון זצ"ל שאמר דהרי מפורש בפסוקים דתכלית יצ"מ הוא לוידיעתם כי אני ה' דהיינו שלא מספיק לדעת שיש הקב"ה ושיש בורא עולם, רק לדעת ולהבין מה זה הקב"ה, ואיך הוא מנהיג כל פרט ופרט בחיים שלנו, ושרק הוא לבדו עושה כל, וכשאומרים בהגדה "עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקב"ה" צריך להסביר לילדים מה זה מלך מה זה מלכי המלכים מה זה הקב"ה שידעו ושירגישו שהקב"ה הוא כל החיים שלנו.

והביא דברי המהר"ל דלכן גורשו ממצרים בלי שיספיקו לאפות את בציקם, כדי שגם עצם היציאה לא יוכלו לייחס אל עצמם, כיון שבאותה רגע לא רצו לצאת עד שאפו את לחמם, ועי"ז יהי' אך ורק מעשי הקב"ה בעצמו, ולכן הודגש לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף, גם לא הוזכר משה בהגדה, דאם יש זכר לשליח או מלאך כבר זה עושה חציצה לענין זה שהכל הוא אך ורק הקב"ה בעצמו.

ומה שאנו קוראין את ההלל, זה הקלימקס להרגשה והכרה זו, דאם כבר הגיע להכרה זו שהכל הוא מהקב"ה ואליו יש להודות, ממילא יתפרץ הלל והודאה לפניו, אבל אם לא הגיע לזה, והילדים לא מרגישים את ההלל, אין לו לבוא בטענות עליהם, דכנראה שלא מספיק העביר עליהם ההרגשה שהכל הוא הקב"ה.

הכרת הטוב

אולם ר' ירוחם פ"י באופן אחר. אבל לפני שנביא שיטתו יש להקדים מהלך אחר בענין. דיסוד סיפור יצ"מ הוא להשריש בקרבינו הכרת הטוב להקב"ה על כל הניסים שעשה לנו, ולהודות לו ולשבחו ע"ז, וכדנראה ממה שמתחיל בגנות ומסיים בשבח, ואומרים אח"כ על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכופלת וכו' ואח"כ אומרים לפיכך אנחנו חייבים להודות וכו' וכדמשמע בלשון הזוה"ק שהקב"ה וכל פמליא דילי' יורדים לסדר של כלל ישראל לשמוע איך הם משבחים להקב"ה, ומודגש שם הרבה פעמים ענין השבח להקב"ה ושמתוך זה גם המלאכים משבחים ומודים להקב"ה.

והנה עיקר שם "הגדה" [שכבר נקרא כן מזמן הגמ' כפסחים קט"ז:] מיוסד על שתי פסוקים א: והגדת היום לה"א [כלבן] ושם מתרגמין ותחוי דהוא לשון דיבור כמ"ש ולילה לילה יחווה דעת, ב: הגדתי היום לה"א בפ' ביכורים [אבודרהם] ושם בתרגום ירושלמי "שבחית" הרי מבואר לפ"ז דעיקר שם הגדה הוא ע"ש השבח וההודאה.

והג"ר יצחק דוב קופלמן זצ"ל ר"י לוצערן הי' תמיד מרעיש ע"ז דזהו עיקרו של ליל הסדר ותלמידו הרב משה עזריאל נויפלד שליט"א הוציא הגדה שכולה בנוי על רעיון זה, לבטאות ההכרת הטובה להקב"ה. וכן ממה שבחר בעל ההגדה דוקא פ' מקרא ביכורים לספר ביצ"מ נראה שעיקר מה שאנו רוצים זה ביטוי הכרת הטוב. [אולם ע"ש בהגדה שהבאנו טעם אחר] ות"ח חשוב אחד שליט"א טען כלפי אלו המאריכים בהלל בביהכ"נ, ובבית בשעת הסדר ממהירים בחלק ההלל כדי לתפוס אכילת מצה קודם חצות, בשעה שעיקר מטרת הסיפור הוא להגיע לחלק ההלל.

והגאון ר' אלי' ברוך פינקל זצ"ל¹⁵ גם הלך בדרך זה, ואמר דלכן מעולם לא הבין מהו קושיית העולם מ"ש מצות זכירת יצ"מ בליל פסח משאר הלילות [ולשירת חת"ס או"ח ט' החילוק הוא דבעי' בפה דוקא ולא סגי בהירהור, ובמנ"ח מצוה כ"א הוא שיש מצוה להגיד לבנו דוקא] וידועים ד' הגר"ת בזה דיש ג' נפק"מ: שיהי' דרך שו"ת ושיהי' מתחיל בגנות ומסיים בשבח, וגם לפרש טעמי מצה ומרור [הובא בעמק ברכה הגדה] והוסיף שם דלהגר"ח צ"ל דהלל הוא כבר דין אחר. והק' רא"ב זצ"ל דהרי ברור מלשונות הראשונים, דהמצוה הוא לספר בשבחו של מקום על שהוציא אותנו ממצרים, אבל שאר הימים ענינה זכירה בעלמא כדי להשריש בנו יסודות האמונה, וכ"מ ממה שבחרו דוקא בפ' מקרא ביכורים, דענינה הכרת הטוב ושבח להקב"ה, וגם דקדק מגדעון שאמר הלשון אמש הקרני אבא את ההלל הרי דהלל הוא חלק מסיפור יצ"מ, וכן מבואר מרש"י פסחים ל"ו. דכלל ההלל כחלק ממה שעונין עליו דברים הרבה וע"ע שם הרבה ענינים שיישב לפ"ז.

הסיפור מתוך רגשי הכרת הטוב הוא חלק

ממצות והגדת לבנך

ומורינו המשגיח הגרמ"ח סלומון זצ"ל [מתנת חיים מועדים עמ' רצ"ג] דייק מד' הרמב"ם בסה"מ קנ"ז דלהודות להקב"ה על הניסים הוא חלק ממצות והגדת לבנך, וביאר ע"פ ד' חובת הלבבות [בתחלת שער עבודת האלקים] שביאר הטעם שהקדים שער הבחינה לשער עבודת האלקים כי כפי שיעור הכרת הטוב שיש לו להקב"ה כך יקבל עליו עומ"ש. והנה אם נתבונן בג' מכות ראשונות נר' שהקב"ה לימד אותנו פרק בהל' הכרת הטוב בזה שנעשו ע"י אהרן ולא ע"י משה, והטעם שלימד אותנו עם המכות דוקא, י"ל דלימוד האמונה צריך להיות ביחד עם שיעור על הכרת הטוב דבלי זה לא יועילו שיעורי האמונה כלום, וזהו עניינה של הלל של שירה של ליל

¹⁵ בספר משלחנו של ר' אלי' ברוך.

פ"ז שאמר הקב"ה לישראל אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך ממצרים ותזוהרו שלא תהיו כפויין טובה, שכפוי טובה אינו יכול לקבל עומ"ש, וכן אמר יהושע לישראל אם כפיתם טובה א"א לעבוד את ה' ואח"כ בעמ' רפ"ד הביא מחובת הלבבות בענין זה ומאבן עזרא ורמב"ן עה"פ אנכי ה' אלקיך וגו' מבית עבדים דהקב"ה רוצה שנכיר טוב על שהוציאנו ממצרים כדי שנהי' לו לעבדים, והביא ע"ז דברי רבי ירוחם הנ"ל, וכתב דהדרך להגיע להכרת הטוב הוא רק ע"י ידיעת כל פרטי הסיפור ע"ז שמחדש אצלו הטובות שעשה לו הקב"ה. ולכן מתחיל בגנות ומסיים בשבח וזה"פ דאר"נ לדרו עבדי' אדון שמוציא עבדו לחירות ונותן בגמ' קטז. לו גם כסף וזהב, א"ל עליו להללו ולשבחו א"ל פטרתן מלומר מה נשתנה, מבואר דהעיקר הוא להלל ולהודות וכו' ולפ"ז הודאה והלל ועבודת הולכים ביחד, דהכרת טובה מביא להלל והודאה וממילא מביא לעבודת. גם הגה"צ שלמה ברעוודא זצ"ל [בספרו ליל שימורים] האריך טובא ביסוד זה, וע"ז בנוי כל ספרו שם, וכתב שדרש זה לפני פסח להרבה ת"ח והרבה אמרו לו שזה הי' חידוש בעיניהם.

והנה לשון הגמ' תמיד הוא אגדתא והלילא גם ברש"י לו. ד"ה עונין עליו דברים הרבה דהיינו הגדה והלל, משמע דיש כאן שתי ענינים ויתכן דעיקר מטרת הגדה להביא להלל, אלא דצ"ע דחלק ההלל אינו מדאורייתא, וכן נקט מו"ז הגר"ר בנציון זצ"ל ויתכן דחז"ל תיקנו לקיים המצוה דאורייתא בצורה של הלל, ויל"פ דצורת הסיפור צ"ל באופן של כאילו היום יצא א"כ זה מחייב הלל דהרי נעשה לו נס עכשיו, אולם ר' אלי' ברוך פינקל זצ"ל צידד לחדש להנ"ל דהלל דליל הסדר דאורייתא כיון דזה ועיקר הסיפור בליל הסדר.

יציאה ממערכת הטבע

באופן אחר לגמרי הראה ידידי הרב אברהם אהרן קויפמן שליט"א מה שנתבאר בהקדמת הגדת יד מצרים להגר"ר יצחק אייזיק חבר זצ"ל ובדרך זו הלך הגר"ר משה שפירא זצ"ל דעיקר נקודת הסיפור הוא שכלל ישראל יצאו ממערכת הטבע ונכנסו למערכת אחרת לגמרי, וזה ע"י שהקב"ה השפיל שרי מעלה ורומם את ישראל, ומעכשיו נעשו כלל ישראל מציאות אחרת לגמרי במערכת של נס, ונעשו חלקו של הקב"ה ואשר בחר בנו מכל עם, וטעות העגל הי' של ידעו כ"ז וצריך להדגיש ד"ז בכל ההגדה והגר"ר ראובן לויטער שליט"א חיבר הגש"פ שכולו בנוי על מהלך זה.

אולם דודי הגה"צ רבי יצחק ראקאו שליט"א אמר על כל הצדדים דהיינו הך, דהעיקר הוא להשריש אצל כולם שיש רבש"ע בחיים שלנו, ומובן דזה מחייב הכרת הטוב ועבודת להקב"ה והא בלא הא לא שייך לדון כלל.

פסח המבואר בד' הגר"יז ע"פ הראשונים, ולפ"ז מבואר למה זה חלק ממצות והגדת לבנך דרק אם נצרף לחלק הסיפור גם ענין הכרת הטוב וחובת ההודאה להקב"ה אז נשיג התכלית המבוקש, ועוד יותר מזה ע"י מדת ההתלהבות שלו באמירת ההלל קובע עד כמה השפיע עליו סיפר יצ"מ. ולפ"ז יתבאר היטב מה שאמר גדעון אמש הקרני אבא את ההלל ולא אמר שסיפר לי יצ"מ כי עיקר הרושם על גדעון הי' מן ההלל של אביו שנתלהב כ"כ בסיפורי יצ"מ עד כדי שההלל הי' מתוך רגש עצום של הכרת הטוב, וכזה יש לרמז סימנים האחרונים של הסדר הלל נרצה דגם אם קיים כל הסדר עדיין לא יתרצה אא"כ ההלל הי' בשלימות. ע"כ ממורינו המשגיח זצ"ל.

העיקר הוא לבוא לעבודת ולקבלת עומ"ש

עכשיו נבוא לדברי ר' ירוחם [בדעת חכמה ומוסר ח"א קמ"ד ועוד מקומות וכן במכתב האריך בזה] דלא מספיק בהכרת הטוב גרידא, אלא דעיקר תכלית הלילה הוא להביאנו לקבלת עול עבודתו ית' וכפורש בפסוקים להיות לכם אלקים, ואנכי ה' אלקיך, דזהו עיקר ההוצאה כדי שנהי' עבדים אליו, וטעות מי שחושב שהתכלית הוא האמונה שיתאמתו אצלינו הניסים ויכולת הקב"ה דעיקר הוא שיצא מזה עבודת, דאל"כ ל"ל לראות כאילו הוא בעצמו יצא ממצרים, וכמ"ש רמב"ן יתרו משל למלך וכו' קודם תקבלון מלכותי ואז אגזור עליכם גזירות, וכל ענין הכרת הטוב הוא רק ביוצא מזה עבודת אבל סתם הכרת הטוב אין לו ערך, ולזה א"ש דאפילו כולנו חכמים דאין המצוה בידיעה והכרה רק מדות, וכל הפעולות של ליל הסדר דבעי' מעשה דוקא, דגוף האדם מתפעל רק ע"י מעשים, ואלו הן מעשים של עבודת. ובשעת שאומר הלל בליל הסדר יש לו לחשוב ע"ז שמקבל עבודתו ית'. ועד"ז האריך הגה"צ ר' אבגדור מילר זצ"ל בשיחותיו דמי שלא קיבל על עצמו איזה קבלה בתיקון המדות בליל הסדר לא עשה כלום דזהו עיקר העבודה לקבל עול מלכותו, ותיקון המדות הוא השורש לכל הנהגת האדם.

ועיי' בספר הנפלא ירח למועדים להגר"ר ירוחם אולשין שליט"א [בחלק המאמרים] שהאריך בכ"ז, וכתב דגם ר' יחזקאל מודה דהעיקר הוא להגיע לעבודת ולקבלת עומ"ש ועבודת, והכניס גם עבודת ההודאה כיון דזה מביא העבודת, אולם כבר הערנו לעיל דגם אם המטרה הוא קבלת עומ"ש, מ"מ יש לדעת מהו עיקר חפצא דמצוה בליל הסדר. ושם בחלק השיעורים הביא מהרב מפונוביז זצ"ל שביאר דענין סיפור יצ"מ הוא מדין ת"ת והאריך בזה.

גם הגר"ח פרידלנדר זצ"ל [בשפתי חיים ח"ב עמוד רע"ן] האריך דעיקר הנקודה הוא להגיע להכרת הטוב ושזה יביא אותו לעבודת, והביא משנ"ת במשנת ר' אליעזר

עבודת ציפוי למשיח

והג"ר ישראל דוד שלעזינגר שליט"א הגדיר עבודת ליל הסדר, דמתחלק לשתיים עבודת השרשת האמונה ועבודת הבטחון. דבטחון ענינו שהקב"ה יעזור לנו ויושיע אותנו מן הגלות המר הזה עד שכבר הוא מודה ומשבח להקב"ה ע"ז, וחלק הראשון של ההגדה אנו משרישים אמונה ע"ז סיפור מה שהי' במצרים והניסים הגדולים שנעשה לנו, ואח"כ שכבר השרשנו האמונה מגיע חלק ההלל שגם שאנו עדיין בגלות מ"מ אנו כ"כ בטוחים שהקב"ה יגאלנו לכן אומרים הלל וכמ"ש ואני בחסדך בטחתי וגו'. והמשילו בזה משל למי שזכה בהרבה כסף בפייס ועשה לזה סעודה גדולה, וא' רצה לראות הכסף שזכה בו, ואמר שעדיין לא קיבלו ולתמיהת חבירו א"כ על מה הוא עושה סעודה, אמר דכיון דבטוח כ"כ שיקבל הכסף, כבר יכול מעתה לעשות סעודה, כן אנו בטוחים כ"כ שהקב"ה יגאלנו ולכן אנו כבר עכשיו מודים ומשבחים להקב"ה באמירת הלל והודאה.

ומה ששייכא עבודה זו בליל הסדר דוקא יוסבר ע"פ הסמ"ק בתחלת הספר, ששאל כמה דנאמר חיוב לצפות לישועה דמנ"ל חיוב זה, וכתב דזה נובע ממצות אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים דה"ק "כשם שאני רוצה שתאמינו בי שהוצאתי אתכם כך אני רוצה שתאמינו בי שאני עתיד לקבץ אתכם" הרי דהחיוב לצפות לישועה הוא פרט באמונת יצ"מ ולכן זה חלק מהותי בליל הסדר. ולכן צריך במשך ליל הסדר לשבת בהרגשה שכבר נמצא בבית המקדש. וכפי שיבואר.

וכן יבואר ע"פ דברי הבית הלוי פ' בא דכיון דהוקדם הגאולה, לכן עוד הי' חסר להשלים הגלות, ולכן עדיין אנו מקוים להשלמת גאולת מצרים, וכיון שראינו שהקב"ה גאלנו מצרים, הרי ממילא אנו מובטחים על הגאולה העתידה, וכדכ' הספורנו עה"פ ליל שימורים הוא לה', דאז שמר והמתין מתי יכול לגאלנו, ואח"כ ממשיך "שימורים לבני" לדורותם" שעדין עכשיו שומר ומצפה לגאלנו. וכן אנו אומרים במוסף "והוא יגאלנו שנית" היינו דגאולה העתידה הוא השלמה וגמר לגאולת מצרים.

נוסח הרמב"ם בתחלת ההגדה הוא "נוסח הגדה כשישראל בגלות בבהילו יצאנו ממצרים" והכוונה דכך צריך להתחיל שיצאנו ממצרים, דכיון דהי' בחפזון לפני הזמן, לכן עדיין אנו באמצע הגאולה, והגמר יהי' בביאת המשיח וזהו ההמשך השתא הכא וכו' כיון דזה לנו לחיזוק שעדיין יהי' לנו הגאולה.

והאריך טובא דחזינן דכל הסדר בנוי בצורה שאנו מדמים כבר בעצמינו שכבר ביהמ"ק קיים ואנו מבטאים

אמונתנו שהקב"ה ישלח לנו אליהו הנביא. והביא זה מהנצי"ב בהקדמתו להגש"פ שהדגיש ד"ז ממה שזה הפעם היחיד שאנו עושין זכר לקרבן באכילה בפועל ע"י כורך, ואנו אומרים זכר למקדש כהלל בזמן שביהמ"ק וכו' אבל שאר קרבנות כל ימות השנה אנו רק אומרים בפה, ובזה מקיימים ונשלמה פרים שפתינו.

גם מה שאנו לובשין קיטל זה בשביל שהיו לובשים בגדים מיוחדים כשהיו אוכלין קדשים, וכן אנו מטבילים לדבר שטיכולו במשקה שאין אנו עושין כל השנה.

וכן בסוף הסדר אנו שרים אדיר הוא יבנה ביתו בקרוב ו"אלמעכטיגע גאט" וכו' דאנו כ"כ מובטחים בגאולה עד ששרים נגונים ע"ז, וכן אנו מברכים אשר גאלנו וגאל את אבותינו וכו' והגיענו כן ה' אלקינו יגיענו למועדים וכו' הבאים לקראתינו לשלום וק' הלשון דהרי אנו הולכים לקראת הימים ולא הימים לקראתינו, אלא אנו מרגישים כבר הגאולה, ולכן נקטינן לשון זה.

וכן אנו אומרים כל ימי חיך להביא לימות המשיח וצ"ע לשון להביא וכ"ה רעק"א במשניות פ"א דברכות והגרי"ז פי' דחיוב לילה ויום הוא שני חיובים אבל ימות המשיח הוא המשך לחיוב הישן, אבל התפארת שלמה פי' בכ"מ דעיקר תכלית דסיפור יצ"מ בלילה הזה הוא שיביא לאמונה שנזכה לימות המשיח.

וכן אנו מסיימים הכמה מעלות טובות וכוונות לנו את בית הבחירה ולא מסיימים עם מלכות בית דוד וכדומה, דעיקר מה שצריך להרגיש בליל הסדר שאנו מובטחים שהקב"ה נותן לנו ביצת הבחירה.

ובזה א"ש מש"כ השפ"א [תורל"ה] דלכן נקרא ליל הסדר, כיון דבעצם הקב"ה הי' רוצה להוציאם בצורה שיהי' תיקון השלם, אולם הקב"ה הוציאם בחפזון שלא כסדר אבל אנו מנסים לעשותו באופן שנזכה להסדר הנכון שנזכה לגאולה.

וכן כל ענין פתיחת הדלת בשפוך חמתך פי' המטה משה סי' תרנ"ה להראות אמונתנו בביאת המשיח דבניסן עתידין להגאל ולכן פותחים הדלת דאם יבוא אליהו ימצא פתח פתוח ונצא לקראתו מהרה.

וע"ע מש"כ בשמו לקמן בענין אכילת שני תבשילין והביצה. וגם ראה לעיל שהארכנו טובא בהא דביתו של אדם בליל הסדר הוא כביהמ"ק.

נמצא לפ"ז דעיקר המבט בשעת הסדר הוא התקוה לביאת המשיח, ואי"ז סתירא למשנ"ת לעיל להשריש אמונה וקבלת עומ"ש והכרת הטוב דכולהו אתנאי בי'.

הגדה ש"פ נכלל בו דברים הרבה

והנה מו"ר הגרצ"מ זילברברג שליט"א תמיד מרחיב במה שגילו הצדיקים, דהגדה של פסח מציאותו עונין עליו "דברים הרבה" היינו דכל תיבה וכל קטע של ההגדה כולל בתוכו דברים וענינים הרבה, שהקב"ה סידר שכל תיבה ותיבה של ההגדה יפעל דברים הרבה אצלינו ואצל דורותינו, וכל שנה מתוסף והולך השפעת דברים הרבה בלי שיעור וגבול, ולכן זה נקרא ליל הסדר שאין לנו שמץ השגה כמה אנו פועלים בלילה הקדוש הזה, שהקב"ה לוקח ההגדה שלנו ומסדר אותם לפעול על ידם כל מה שאנו יכולים וצריכים לפעול, ובעיקר זה נפעל בח"י קטעים ד"הא לחמא עניא עד גאל ישראל" שיש בו אלף תת"כ תיבות כמו מספר שמות הוי"ה בכל התורה, דכל תיבה מהגש"פ מכוון נגד שם הוי"ה בתורה, ולכן נמשך מתוכם השפעות בלי סוף.

ויש ד' ענינים הנכללים בכל קטע של ההגדה:

א: הקב"ה מפעיל בכל תיבה כח מיוחד שנוכל להאיר האמונה והאהבת ה' בצאצאים שלנו, אף שאין אנו מרגישים בזה ולא רואים כלום על הילדים, מ"מ כח הקדושה של התיבות פועלים כן ממילא, וכאן יש להוסיף מה שרואים שהרבה מן ההגדה בנוי על דרשות מפסוקי התורה, כיון דכח קדושת תורה שבכתב הוא כ"כ עצום ונורא עד שזה כמו פצצת אטום לנשמתינו ולנשמת ילדינו ולכן יש לכוון היטב כל פעם שאנו אומרים פסוק בתורה.

ב: בכל תיבה ותיבה מונח ג"כ תפלות ותחנונים על מה שאנו צריכים ברוחניות ובגשמיות, וגם אם לא יפרט להדיא תפלות ותחנונים מ"מ כבר מונח כן ממילא והקב"ה מקבל זה כאילו התפלל, ולדוגמא בעת אמירת "ונצעק אל ה' אלוקי אבותינו" אינו רק בגדר סיפור דברים בעלמא כדי להודות להקב"ה על מה ששמע תפלותינו, רק בעצם אמירת ונצעק אנו מצטרפים לרבבות התפלות שנאמרו ע"י כלל ישראל במשך ימי גלותם, והי' יהודי פשוט שפעל ישועה גדולה באמירת ונצעק, ¹⁶ וכן א' פעל ישועה באמירת גאל ישראל, וכן הסיפור הידוע בהגלח ששמו הי' דיינו שעשה צרות אצל המלך, וכ"ז נכלל בדברים הרבה של כל תיבה וכל קטע של הגדה ש"פ.

ג: בכל תיבה ותיבה מונח ג"כ שיר והלל להקב"ה, שנא' השיר יהי' לכם כליל התקדש חג, שמציאות ליל החג הוא כולו שיר והלל, ומאיר כאן ההארה של מקרא ביכורים, דוענית ואמרת בקול רם שאינך כפוי טובה.

¹⁶ ראה לקמן בהגש"פ על "ונצעק" בהערה שהובא הסיפור המלא ומה שהי' גם בזמנינו.

ד: ע"י כל תיבה ותיבה שאנו אומרים בהגדה, ממילא הקב"ה גם מאיר לנו הארות עצומות באמונה ואהבת ה' ותשובה, וכמ"ש ולמען תספר באזני וגו' וידעתם כי אני ה', היינו שע"ז אתם בעצמכם תדעו כי אני ה'. ואף שאינו מרגיש אצלו שום שינוי, ידע נאמנה שנשמתו נהפכה ונעשה יהודי חדש ממש, ובזה מובן הסיפור שפעם כשהגיע ר' יהודה לייב אביו של ר' מוטל סלוננימער ל"ועכשיו" קרבנו המקום לעבודתו, התלהב כ"כ עד שרקד וקפץ על השלחן עד שכל השלחן התהפך, דהיינו דהול"ל ואח"כ ולמה כ' ועכשיו ¹⁷ אלא דאפשר עכשיו להתחדש, וצ"ב דלכ' הווארט של "ועכשיו" הוא ווארט יפה להגיד בשלחן עורך שצריך לחיות עם ההווה ושאפר להתחדש, אך מה ענין ההתלהבות והקפיצות והריקודים, אלא שנכלל בזה דבשעה שאמר ועכשיו אכן האיר לו הקב"ה הארות עצומה, שעכשיו ממש יוכל להתהפך לגמרי ולהתקרב להקב"ה.

עכ"פ המבואר מזה, דבעצם יש הרבה עבודות בהגדה של פסח וק' לכוון על הכל, אבל הקב"ה השפיע בהגדה ש"פ דברים הרבה מאד עד שכל הענינים נעשים ממילא, וא"כ יתכן שגם אם נימא שהעבודה הוא אמונה וגם קבלת עומ"ש וגם הכרת הטוב וגם ציפוי וייחול לביאת המשיח, וגם ההבהרה שנתהפכנו לעם אחר מחוץ למערכת הטבע, ולא נצליח לכוון בכל אלה, מ"מ עצם המילים הקדושות ישפיעו עלינו כ"ז, וכדאי להתפלל להקב"ה מקודם, שיושפעו כל ההשפעות של התיבות הקדושות, אז ממילא יצא מן הלילה הקדוש הזה מלא וגדוש באמונה ואהבת ה' ושיר והלל להקב"ה.

אריכות הגדה לפני אכילה

מה שאנו מאריכים הרבה בהגדה והלל לפני האכילה ולא כבכל יו"ט, דאנו מתחילין מיד עם הסעודה, ביאר מו"ז הג"ר בניציון זצ"ל ¹⁸ כיון שבתחלת הסדר אנו עדיין בהרגשת השיעבוד וכפי שאמרנו הא לחמא עניא ממילא אנו רוצים להרגיש הרעבון ולזה נרגיש עוד יותר כאילו יצאנו ממצרים.

ועד"ז ביאר מו"ז הגה"צ רבי יעקב סניידערס זצ"ל בהא דמברכים על כל כוס וכוס וכבר האריכו בזה ראשונים

¹⁷ ואחי הרב יעקב שליט"א מצא הערה זו בהגש"פ עם ליקוטי טעמים ומנהגים [ליבוויטש].

¹⁸ בהגדת גן רב להרב אלי קאהן שליט"א שהי' מסב הרבה אצל מו"ז זצ"ל בליל הסדר, ורשם הרבה דברים מפיו, ונקרא ג"ן על שיש יש בו נ"ג ד"ת ממו"ז על הגש"פ ורב ר"ת שמו של מו"ז, [בניציון ראקאו] וג"ן הוא גם מספר הבית ברחוב שהי' גר בו, וביתו הי' כמו גן שכולם יכולים ליכנס וליהנות מפירותיו.

וכל מה שיובא להלן בשם מו"ז זצ"ל בסתמא הכוונה להג"ר בניציון זצ"ל ורוב הדברים מהגדה זו.

הי' סגני שגידי ישראל הבשורה על הגאולה באופן כללי, ומה גם שכבר בישר להם בפ' שמות שיגאלו, ובהכרח שיש כאן משמעות מיוחדת בגאולה.

ואכן משה רבינו אמרו לבני ישראל, אלא שלא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה, והי' נראה כאילו לא פעל בזה כלום, וא"כ לאיזה תועלת אמרו הקב"ה למשה שגידי לבנ"י אכן כבר כ' השפ"א תרל"ט דוודאי נשאר להם קצת רושם מדיבורים אלו ואחר הגאולה נתברר להם למפרע כל הדיבורים, ובליקוטי יהודה בשם אמרי אמת דבוודאי בפנימיות שמעו בנ"י ורק בחיצוניות לא שמעו וכרמב"ם פ"ב מגירושינן לענין גט מעושה, וזה לימוד גדול לעבודת ה' שאף שאינו מרגיש שינוי לטובה יעשה את שלו, כי באמת הכח חודר לפנימיות הנפש ועושה בו רושם. וראה עוד להלן בזה. ויש להוסיף עוד, דלשונות אלו נשארו לנו לדורות שכל פעם בליל הסדר כשנשתה ד' כוסות המרומזים נגד ד' לשונות אלו וכיבואר לקמן, נקבל בתוכינו כוחות של גאולה.

והנה מקודם יש לבאר מה מונח בד' לשונות אלו, נאגב הפשטות דלשון רביעי הוא ולקחתי אולם ד' הגר"א דגאלתי מתחלק לשתיים לזרוע נטוי' ושפטים גדולים] וכ' ברמב"ן דוהוצאתי קאי על כובד משא מצרים והצלתי הוא שגם אחרי היציאה לא נצטרך לתת להם מס, וגאלתי היינו שע"י השפטים יאמרו המצרים הנה לך ישראל בפדיון נפשינו וא"כ יהי' זה בדרך פדיון מכה. וכלי יקר ואוה"ק ואדרת אליהו כ' דוהוצאתי הוא על עיקר העינוי והשיעבוד והצלתי הוא על הפסקת העבודה לגמרי וגאלתי הוא עצם היציאה, וחיד"א בפתח עיניים פסחים קט: פי' דהי' כמה שלבים דבניסן התחילו המכות וממכת דם הוקל מעליהם תוקף השיעבוד, ובתשרי פסקה העבודה כמבואר בר"ה י"א. ובניסן נגאלו.

וצ"ע למה באמת לא נעשה כל שלבי הגאולה כאחת ואז לא נצטרך ד' לשונות של גאולה, ותי' בהעמק דבר, דלא הי' שייך לישראל שהי' בשיא השפלות משעובדים בחומר ובלבנים, שיעלו בזמן מועט להיות ראויים למעמד הר סיני וקבלת התורה, ולכן הי' נדרש להיות לאט לאט.

ובשפ"א [תנ"א תרנ"ח תרס"ד] פי' ענין ד' לשונות ביתר עומק כי האדם כלול מד' יסודות אש רוח מים עפר, ויש להם פנימיות, וצריכין גאולה מן הגשמיות ולכן יש ד' גאולות, שצריך הנפש להיות נגאל מד' יסודות הגשמי וזהו עיקר הגאולה, שיתמשכו יסודות הגוף אחר יסודות הנפש וזהו כח ד' מלכיות ובכל גאולה מאותו מלכות נגאל יסוד אחד, וזה ד' לשונות של גאולה כי יש לד' יסודות שרשים גדולים מאתיות הוי"ה כידוע, ובכח ג' אבות ודוד המלך יכולין לברר הד' יסודות וכשנתבררו

ואחרונים, והוא ביאר דכיון דצריך לראות את עצמו כאילו יצא ממצרים ומתחלה יש להרגיש כאילו הוא עבד ממש, ואח"כ יש להרגיש כאילו יצא ממש, הרי יש כאן התהפכות אצל האדם וזה נחשב כהיסח הדעת לגמרי.

עניני ארבע כוסות

הנה מצות ד' כוסות הוא מן המצוות החשובות ביותר בליל הסדר, והם מקיפים כל ליל הסדר מתחלתו ועד סופו, וכל התחלת פרק ערבי פסחים הוא במצוה זו, כדתנן ואפי' עני שבישראל לא יאכל עד שיסב ולא יפתחו לו מארבעה כוסות של יין ואפי' מן התמחוי.

ויש להעיר דלמה דלא כתוב במשנה דחייב בהיסיבה וד' כוסות וכבר העיר בזה בחי' חת"ס עי"ש תירוצו וכ' דמי שדעתו רחבה מדעתינו יר' ליישב דקדוק לשון משנתנו על דרך היותר נכון, והנה בוודאי אין בידנו ליישב הכל אולם עכ"פ לענין ד' כוסות י"ל דהתנא בא להגדיל הנחיצות בקיום מצוה זו וכדפי' הרשב"ם דקאי אגבאי צדקה אבל ה"ה אם לא יתנו לו צריך לחזור בכל כוחו אחריו וימכור את מלבושו או ילוה או ישכיר את עצמו בשביל יין לד' כוסות. ובשאר מצוות הרי פסק ברמ"א סי' תרנ"ו ס"א דא"צ לבזבז יותר מחומש. ¹⁹ משמע דלפני שלומדים הלכות ארבע כוסות צריך לדעת גודל הנחיצות לחזר אחריהם וא"כ גם להעמיק ולהתבונן במשמעות ד' כוסות.

והנה באמת בבבלי לא מבואר כלל טעמא דד' כוסות וכמו שנאריך בזה לקמן בעז"ה, אולם ברש"י ורשב"ם מביאים ד' הירושלמי דזה כנגד ד' לשונות של גאולה, וא"כ כדי לעמוד על סודן של הד' כוסות עלינו להעמיק במשמעות ד' לשונות של גאולה.

ביאור ד' לשונות של גאולה

לכן אמר לבנ"י אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים והצלתי וגו' וגאלתי וגו' ולקחתי וגו' [שמות ו-ז]

הנה אם יש כאן ציווי מיוחדת מהקב"ה למשה רבינו ע"ה שגידי לנו ד' לשונות אלו של גאולה, וזהו פתיחת כל הפרשה, א"כ מבואר דכדי לזכות לגאולה הי' לנו להתעמק בד' לשונות אלו והמשמעות שבהם, דאל"כ

¹⁹ אולם בבבליא ד"ה שם ד"ה אפי' תמה דמ"ש כל המצוות מד' כוסות ונר חנוכה דצריך לחזור על הפתחים ואפי' תימא דפירסומי ניסא שאני, הלא גם בנר שבת מבואר בסי' רס"ג ס"ב דצריך לחזור על הפתחים [אולם בבבליא ד"ה רס"ג ס"ב ד"ה אין לו ביאר דנר שבת שאני משום שלום ביתו ונר ביתו גם עדיף מד' כוסות כמבואר במשנ"ב סי' תע"ב סקמ"א בשם מג"א.

[וישלח ד"ה בזהרן] כ' דהאבות שתו ד' כוסות וזהו היין שהגיש יעקב לאביו בליל הסדר.

והנה לד' הירושלמי והמדרש דד' לשונות מרמזים לד' שלבי גאולה בזמן יצ"מ צ"ע למה לנו להדגיש זה, הרי בסופו של דבר נגאלנו לגמרי ולמה יש לנו להדגיש מה שהי' לפני שנגאלנו לגמרי, וכ' בספר המכתם פסחים צט: דכיון דיש כאן ד' ענייני גאולות, יש לנו להודות להקב"ה על כ"א בפנ"ע, דלרוב קושי השיעבוד שהי' לנו הי' מספיק שיקל מעלינו העול ההוא גם אם היינו נשארים במצרים, ואעפ"כ הוצאנו הקב"ה מממשלת פרעה ולא די בזה אלא גם עשה בהם שפטים, וגם בזה הי' מספיק ולא הי' צריך לקחת אותנו לעם אולם הקב"ה עוד הוסיף בחסדיו לקחת אותנו לעם. ולפ"ז הוא כדרך הפיוט "אילו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים דיינו וכו'". אולם לד' שפ"א הנ"ל א"ש יותר דכל לשון מיוחד לסוג גאולה אחרת א' לנשמה וא' לרוח וכדו' וא"כ בוודאי נצרך להדגיש כ"א במיוחד.

והנה אחרי שד' לשונות אלו הם הפתיחה של כל הגאולה, משמע שעד כמה שאנו משרישים בתוכינו ענייני ד' לשונות אלו ככה נזכה לגאולה, א"כ מבואר היטב למה תיקנו ד' כוסות כנגד ד' לשונות אלו. אלא שצ"ב דלפי גודל החשיבות של ד' לשונות אלו הו"ל להיות באמת דין דאו' ולמה הוא רק תקנ"ח, וביותר ק' דחזינן דד' כוסות מקיפים את ליל הסדר מתחלתו ועד סופו יותר משאר מצות דאו' דמצה הוא רק באמצע וכן ק"פ, אולם ד' כוסות הוא מתחלה עד סוף והרי זה רק דרבנן.

מה שתיקנו על היין דוקא

עוד צ"ע למה תיקנוהו על היין דוקא הו"ל לתקנו על ד' מצות וכן באמת הק' המרדכי [פסחים רמז תריא ד"ה ולא יפחתו לו],

ותי' השלה"ק [בהגהותיו בגדי ישע שם] דלכן הביאו בירושלמי הטעם של חלום שר המשקים, ומיושב דרש"י צט: כ' טעם ד' לשונות גאולה ובדף קח. [ד"ה ד' כוסות] כ' טעם דשר המשקים. ועוד נאמרו בזה כמה תירוצים²⁰ א: כיון דבלילה הזה קנו מדרגתם הגדולה, ושתי' מורה על מדרגה עליונה מן אכילה כי המשקה יותר דק ומורה על ענין פנימי, וכש"כ יין שהוא יותר פנימי. [מהר"ל גבורות ה' פ"ס ד"ה ובמדרש] אלא דלפ"ז ל"ש לד' לשונות אלו דוקא.

ב: בתורת חיים חולין צב. פי' דעיקר הגזירה הי' ת"ל שנה ומתוכם הי' קושי השיעבוד רק פ"ו שנים, שהוא חמישית הזמן הקצוב, וד' כוסות הם נגד הד' חלקים

זוכין להשראת השכינה. ובאופ"א כתב בשנת תרמ"א כי גלות מצרים הי' כולל כל חלקי בני' בגוף בנפש ברוח ונשמה ופי' בשפתי צדיק אות ה' דיש ד' מיני גליות שמי שלא נשתקע כ"כ בחטא ואז רק נשמתו בגלות, ולזה די לו בלשון א' של גאולה, ומי שנשתקע יותר בחטא אז אף בחי' הרוח בגלות וכן בנפש וגוף, ואף מי שנשתקע בכל הד' בחי' דחטא וגלות מ"מ יש לו תקנה ע"י ד' לשונות אלו. עוד רמז לד' מינים בכלל ישראל כמבואר אצל ד' מינים יש שיש בו טעם וריח ויש טעם בלי ריח ולהיפך ויש שאין להם כלום ולכולם יש תקנה. עכ"פ מבואר היטב הנחיצות של ד' לשונות אלו שמכוחה נגאלנו, ומכוח אנו יכולין למשוך גאולה בכל שנה שנה ושנה.

ד' כוסות כנגד ד' לשונות של גאולה

והנה מבואר ברש"י ורשב"ם ריש ערבי פסחים [צט:]: דהחיוב לשתות ד' כוסות הוא כנגד ד' לשונות של גאולה הכתובים כאן בפ' וארא. אולם בבבלי אין שום רמז לזה ע"י מה שהארכנו בענין זה לקמן בענין איסור להוסיף על הכוסות.

וד' רש"י ורשב"ם מקורם בירושלמי [פ"י פסחים ה"א סח:]: דפריך באמת "מנין לארבעה כוסות? רבי יוחנן בשם ר' בנייה כנגד ארבע גאולות לכן אמור לבני' וגו' והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחת, ריב"ל אמר כנגד ד' כוסות של פרעה וכוס פרעה בידי וגו' ר' לוי אמר כנגד ד' מלכיות ורבנן אמרי ד' כוסות של פרעניות שהקב"ה עתיד להשקות את אומות העולם כי כה אמר ה' וגו' וכנגדן עתיד הקב"ה להשקות את ישראל ארבעה כוסות של נחמות ה' מנת חלקי וכוסי' וגו' ועד"ז במדרש [ב"ר פ"ח] אחרי שהובא כוסות של פרעה "מכאן קבעו חכמים ד' כוסות של ליל פסח" וההמשך כמ"ש בירושלמי. ועוד טעמים רבים נאמרו בראשונים ואחרונים על ד' כוסות אולם עיקר הטעם הוא נגד ד' לשונות של גאולה.

וצע"ט למה לא שאלו כן בבבלי דמ' דא"צ הסבר כיון דאין כאן דבר מכוון במס' ארבע דוקא.

והנה השאלות ורי"צ גאות וס' העיטור גרסו בירושלמי מנין לד' כוסות מה"ת, משמע דזה דאורייתא וכן הוכיח הכלי חמדה ר"פ וארא מד' ירושלמי פ"ג דשקלים ה"ב, אולם במדרש שם מבואר להדיא "שקבעו חכמים" וכן בבבלי מבואר להדיא דחיוב ד' כוסות הוא רק דרבנן [פסחים קי"ז: ד' כסי תיקנו רבנן ובדף קט: כיצד תקנו רבנן דבר שיבוא לסכנה וכו'] ד' כוסות תיקנו רבנן דרך חרות וכו' וכ' הרבה ראשונים דהפסוקים המובאים בירושלמי הוא רק אסמכתא. ובשפ"א [פסח תרנ"ג ד"ה כתיבן כ' דחז"ל תיקנוהו רק אחרי החרבן כשנחסר ק"פ, ובמגלה עמוקות

²⁰ הובאו בהגש"פ מתיבתא.

הקשר לד' לשונות גאולה דוקא

אולם כל התירוצים האלו לא מיישבים איך זה קשור לד' לשונות של גאולה דוקא. ומו"ז הגר"ר בנציון זצ"ל הי' חוזר בזה על דברי הנצי"ב [העמק דבר כאן והעמק שאלה שאילתא ע"ז אות ד' ובהגדת אמרי שפרן דבד' לשונות של גאולה כ' ד' מדרגות של גאולה, דמתחלה הוציאם רק מעול סבלות מצרים, ואח"כ גאלם מעבודה, אך דעתם הי' עדיין נתון עדיין תחת שלטון ודעת פרעה ואח"כ גאלם גם מזאת, ואף הכניסם תחת כנפי השכינה, וע"כ שותים כוסות יין שכן אין לך דבר מאכל ומשקה שמשנה תואר פניו ודעתו של אדם כיין זכר לגאולת הדעת שנהפכו לבני חורין לגמרי, והוסיף מו"ז דהרי כשישראל יצאו ממצרים היו שקועים במ"ט שערי טומאה, ולכן יצאו בחפזון שלא יכלו להתמהמה, והעלה אותם הקב"ה למדרגות עצומות בקדושה כדי שיהיו ראויים לקב"ה נמצא שאצל כל יהודי הי' שינוי גדול במצבו הרוחני, וא"ש דיש לשתות יין דוקא שזה עושה שינוי באדם ואחרי כל כוס הוא מרגיש יותר שמחה, עוד ביאר, דכל לשון של גאולה מתייחס ליהודי במדרגה שונה במצרים, על דרך הארבע בנים, ולכן תיקנו ד' כוסות לד' דרגות בנגאלין. ועד"ז הי' מפרש הגרשז"א זצ"ל [נהליכות שלמה פ"ט הערה 169] עפ"י המפרשים דד' לשונות הם במעלה אחת מעל השני, ולכן ביקשו חז"ל לקבוע ארבע פעולות שכל אחת מוסיפה על חבירתה וגורמת למעלה יתירה, וד"ז הוא רק ביין שבכל מאכל ומשקה ככל שמרבה בו מתמעט החשק וההנאה, בל יין כל שמרבה מתרומם ושמח יותר.

אולם עדיין לא מוסבר כ"כ למה זה רק תקנ"ח הרי לגודל חשיבות ד' לשונות של גאולה הו"ל להיות דאו', ועוד דלמה הם מקיפים כל סדר הלילה מתחלתו ועד סופו, וצריכים אנו לדברי הגה"צ שמשון פינקוס זצ"ל שפי' דד' כוסות מטרתן לעורר בנו ההתלהבות להגיע לדבקות בו ית', וכשנתבונן נראה דיש הבדל בין מצה לד' כוסות, כללות ג' מצות הם החב"ד היינו ידיעת האמת לאמיתה, דלכן נקרא מיכלא דמהימנותא שמחדיר בתוכינו את האמונה בהקב"ה, ולכן צבעה לבן שהוא לא צבע אלא האמת כמות שהיא שמסמלת עצם קבלת החיים מהקב"ה. אך כללות ד' כוסות הוא הבינה היינו השבת דברים אל הלב כי ד' כוסות הם מצוות דרבנן שזהו חלק הבא מצדינו, כאן בא לידי ביטוי נקודת השמחה והרתיחה שלנו במצוות היום, ד' כוסות מלאים ביין שצבעו אדום כדם כי הדם הוא הנפש המבטא חיות הדברים, ומאחר והבינה הוא בלב הרי כדי לעוררה נדרש דוקא יין שעליו נאמר ויין ישמח לבב אנוש. ולכן לעומת המצה שמתקיימת פעם אחת בלבד בכל מהלך הסדר, הד' כוסות חובקות כל מהלך הסדר מתחלה ועד סוף,

שנגאלנו ממנו, ות"ל שנים אלו הוצרכו לטהרם מזוהמתם, וזוהמא זו בא ע"י יין דעץ שאכל אדם הראשון גפן הי', ולכן תיקנו ד' כוסות על היין להראות חסדי ה' שנגאלנו מד' חלקי זוהמא. אולם עדיין ל"ש לד' לשונות גאולה דוקא.

ג: בבני יששכר [ניסן מאמר ד' דרוש ג' פ"י דכוס בגי' אלקים ובגלות מלוכש השגחת ה' בהנהגת "הטבע" בגי' אלקים וכן יין הוא התגלות דבר הטמון בתוך הענבים, וד' כוסות בא להודות על גאולת ד' גליות, דגלות מצרים השורש לכל הגליות.

ד: במשך חכמה כאן פי' שכלל ישראל גדרו עצמן מן העריות והרי גזרו על סתם יינם משום בנותיהם, וע"כ אנו שותים יין להראות על הבדלתינו מן הגוים ועי"ז נגאל בגאולת עולמים.

ה: בשם משמואל [הגדה סוף ענין ד' כוסות] פי' דיין גורם ביטול הדעת דכפי ביטול הדעת להקב"ה, כך נותן לו הקב"ה דעת בקדושה עמוקה יותר, ולכן תיקנו על יין להשפיע לאדם דעת יותר נעלה, והביא מאביו האבנ"ז דזה ענין שתיית יין בפורים לבטל דעת דעמלק, וכ' ששמע מאביו שהגיש הר"ר בונם מפשיסחא בליל פסח להרה"ק רמ"מ מקאצק את הגדולה שבכוסות וטעמו שמוח גדול צריך כמות גדולה של יין כדי לבטל דעתו.

ו: בחת"ס [בחי' פסחים צט:] תמה על עצם הקושיא, דאטו תיקנו לאכול ולשתות הרי נגד ד' לשונות תיקנוהו חכמים והואיל וקי"ל [בברכות לה]. דאין אומרים שירה אלא על היין ולכן תיקנו קידוש והבדלה ובהמ"ז ונישואין על היין, ה"ע ד' שבחים אלו בעי' ד' כוסות, ובדין הוא דהו"ל מתני בריש ע"פ ולא יפחות אדם מד' שבחים שהם העיקר והכוסות טפילה להם, רק דכיון דעסיק במה ליתן לעני מיירי בכוסות, ובסדר משנה שלפנינו יפורש כל כוס וכוס מה אומר עליו. [אגב מבואר בד' החת"ס דעיקר תקנת ד' וכסות הוא הדברים הנאמרים על הכוס ודין הכוס הוא רק טפל, וזה דלא כד' הגרי"ז בד' הרי"ף והרמב"ם דתרי דיני יש בד' כוסות א: עצם שתיית ד' כוסות דרך חירות ב: שיהי' אלו כוסות של ברכה, וד' החת"ס מתאימים עם מש"כ הגרי"ז בד' התוס' דעיקר הדין הוא רק שיהי' כוס של ברכה וא"כ י"ל דעיקר מה שרצו חכמים הוא השבחים רק שתיקנו שיהי' על היין מדין שירה על היין והארכנו בכ"ז לקמן]²¹

²¹ ובגליון עיון הפרשה הביאו לתרץ ממרן הגר"ח זצ"ל דעיקר הכוסות נתקנו משום שמחת יו"ט, רק מה שהצריכו ארבע הוא מצד ד' לשונות, וזה מתאים עם ד' הגרי"ז בד' ראשונים דעיקר התקנה הי' השתיי', וכפשוטו דברי רבא קיז: הארכנו בזה לקמן.

ולפ"ז א"ש מה שנאמר למשה שיגיד לכלל ישראל ד' לשונות אלו דאע"פ שעכשיו הם לא מתלהבים מזה אבל כשיגאלו יוכלו להתלהב מדיבורים אלו שכבר עשה עליהם רושם בלבם וכד' השפ"א, ע"י שכל שנה יקחו ד' כוסות המרמזים על ד' לשונות אלו, וזוהי יתלהב לבם באהבה להקב"ה ויוכלו להשתנות ולהתעלות ממדרגה למדרגה. ובכך לפני כל כוס מד' כוסות שאנו שותים נכוון היטב כשאנו אומרים הנני מוכן ומזומן לקיים כוס פלוני מד' כוסות שהוא נגד א' מלשונות של גאולה שעיי"ז יושפע עלינו כח גאולה זה. [וגם הנו"ב אינו מסכים להגיד לשם יחוד אבל הנני מוכן ומזומן גם הוא יסכים לומר]

בדעת הבבלי בביאור ענין ד' כוסות

הנה כבר נתב' לעיל דבבבלי לא נתפרש להדיא דיש מכוון מסויים במספר ארבע, וממה שלא פריך בשום מקום מ"ט תיקנו ד' כוסות דוקא מ' דאי"ז שאלה דקידוש ובהמ"ז א"צ הסבר, ועוד שני כוסות תיקנו, שרצו שהגדה והלל שיהי' ג"כ על הכוס ובמקרה יצא ד' כוסות.

ביאור מח' רבא ורב חנן בר רבא

אולם נראה דד"ז תלוי בסוגיית הגמ' קי"ז: דמבואר במשנה שם "מזגו לו כוס שלישי מברך על מזונו", ובגמ' "א"ל רב חנן בר רבא לרבא ש"מ ברכת המזון טעונה כוס", ופי' הר"ן [כו. מדפי הרי"ף] ורבינו דוד [קה: דכיון דאין גומרין עליו את ההלל ול"ה מעניני הסדר כלל, לכס"ד דעיקר ענין הכוס הוא רק מצד דבעלמא בהמ"ז טעונה כוס.

וע"ז השיבו רבא "ארבע כסי תיקנו רבנן דרך חירות כל חד וחד נעביד ביה מצוה", ופי' המאירי [וכע"ז כ' רבינו דוד והר"ן] שהכוסות לא לברכות נתקנו דאדרבה הברכות נתקנה להם, ומ' דזה גופא קאמר לי' דבעצם תיקנו ד' כוסות מסבה אחרת, רק דרצו שיעשו בו מצוה ולכן קבעוהו גם על בהמ"ז. ונר' דלד' ר"ח בר רבא גם קידוש אינו דבר מיוחד מצד ליל הסדר, וא"כ בעצם לא תיקנו רק ב' כוסות, אבל לד' רבא גם אם לא הי' דין קידוש ובהמ"ז היו מתקנים ד' כוסות ועכשיו שיש בלא"ה קידוש ובהמ"ז תיקנו שד' כוסות יתקיימו על ידם. ומ"מ לא נתפרש בד' רבא בטעם שתיקנו ד' כוסות דוקא דקאמר רק דזה דרך חירות דמ' דמדרך בני חורין לשתות ד' כוסות. וכ"כ מהר"ל [בגבורות ה' פרק ס' ד"ה ובמדרש] כי פחות מד' אינו מורה על חירות ויותר מזה הוא דרך שכרות וג"ז אינו בן חורין ולכן רמזו ד' כוסות אצל פרעה שהי' מלך להורות דהכוסות הראויות למלך הם ארבע ולכן תיקנו ד' כוסות.

קידוש על הכוס, הגדה על הכוס בהמ"ז על הכוס והלל על הכוס, מאחר ואת ידיעת האמת עלינו לראשינו ותו לא מידי, אבל את החשק ואת ההתלהבות חייבים לשמר מתחלת הסדר ועד סופו. ע"כ דבריו.

זכירה הוא תמיד על יין דוקא

ויש להוסיף דברי מו"ז זצ"ל שרמז ענין ד' כוסות בתורה דביצ"מ כ' ד"פ ענין זכירה א: ב' בא זכר את היום הזה אשר יצאתם ממצרים, ב: ב' ואתחנן וזכרת כי עבד היית במצרים ג: ב' ראה למען תזכר את יום צאתך וגו' ד: ב' ראה וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים, וא"כ כמו בקידוש דרשי' זכרהו על היין ה"נ יש לדרוש ד"פ זכרהו על היין, והרמב"ם כבר משהו ביחד בפ"ז מחו"מ ה"א דיש לספר ביצ"מ בליל ט"ו שנא' זכור את היום הזה וגו' וכמו שנא' זכור את יום השבת לקדשו וא"כ יש להשוותם לענין יין ג"כ, ותכלית היין הוא להוציא סוד ההתלהבות להקב"ה, וא"כ ע"י ששותה יין יתעורר ויזכור ניסי יצ"מ ויתרבה בקרבו החשק והאהבה להקב"ה, ויוכל לקיים המצוה דזכור את היום הזה בשלמות השמחה. וכמו בשבת יש זכור ושמור ה"נ בפסח נאמר ג"כ שמור את חודש האביב.

ומו"ר הגרא"י ברזל זצ"ל פי' ההשוואה לשבת דהנה ד' הרמב"ם דהא דשבת הא זכר ליצ"מ ג"כ כמבואר בפ' ואתחנן היינו לזכר שהיינו עבדים והוציאנו לחירות והק' עליו רמב"ן דבמה זה ניכר דאולי אינו עובד כיון שאין לו עבודה, ותי' הרב זצ"ל דביצ"מ לא רק ששבתנו ממלאכה רק כל המציאות שלנו השתנתה ונהיינו מציאות חדשה ולכן בשבת הזמן לזכור יצ"מ שאדם בשבת הוא מציאות אחרת כמבואר במדרש בראשית דאינו דומה קירון עור פניו של אדם בשבת לימות החול, ²² וכן ביצ"מ בנ"י יצאו מטומאה לקדושה, ואומות העולם היו תמהין על שינוי הגדול הזה ע"י מדרש שהש"ר פרשה ו' דגם בגשמיות הי' ניכר שהם אנשים אחרים וכש"כ ברוחניות, ולכן זכור את יום הזה שליצ"מ הוא כמו הזכור של שבת.

ולדברינו הנ"ל א"ש דכל ענין ד' כוסות הוא להורות על השינוי שנעשה בנו, וכן ענין על הכוס הוא לעורר בנו ההתלהבות והדבקות להקב"ה, ושני דברים אלו שייכים בשבת ג"כ ולכן בשניהם יש דין על הכוס דוקא.

²² בדרך צחות אפש"ל הא דאמרי בשבת קמט. דאין רואין במראה בשבת, ומ' סתימת הדברים בכל גווני, אולם למסקנא שם יוצא דדוקא במראה של מתכות מחשש שמא יגזוז שערותיו המדולדלות, ורחוק, וכן הק' ראשונים הלא בלא"ה אסור להסתכל במראה מצד לא ילבש, וע"ד הדרוש י"ל הכוונה דל"ש כלל לראות במראה בשבת כיון שמראה רק משקף החיצוניות של האדם ובש"ק היהודי משתנה לגמרי ברוחניות, ובמראה הוא רק רואה החיצוניות שלו ויחשוב שככה הוא באמת גם בשבת.

והנה הרא"ש [שם בסי' ל"ב] כ' דגם לד' ר"ח בר רבא מוכח דבהמ"ז בעלמא א"צ כוס ביחיד, דאל"כ למה נקרא ארבע כוסות הא יש רק שתיים נוספות דקידוש ובהמ"ז יש בלא"ה, ובהכרח דבעלמא ביחיד א"צ כוס ובליל פסח יש להדר אחר ג' כדי שיהי' כוס, ובקידוש בעלמא אפשר בפת ובליל פסח יש לחזר אחר יין, אולם העולם לא נהגו להדר על זימון וא"כ נקטו דיחיד בעי' כוס ומה שנקרא ד' כוסות כיון דסו"ס ביחד הם ד' כוסות. והובא כ"ז בט"ז [סי' תע"ט סק"ג] וכבר תמה בפמ"ג שם דמה זה קשור להידור אחר זימון, הרי בלא"ה יש לברך על הכוס מצד ד' לשונות של גאולה. ונר' דהרא"ש אזיל כאן בשי' הבבלי דלא מוזכר ענין ד' לשונות של גאולה וכד' ר"ח בר רבא דלא ס"ל ד' כוסות תיקנו רבנן דרך חירות, ומ"מ הי' ק' לי' לרא"ש דאי כוס דקידוש ובהמ"ז הוא דין רגיל א"א שיהי' לו שם ד' כוסות, ובהכרח דגם לר"ח בר רבא יש הידור שיתחייב בבהמ"ז על הכוס וזה בשלשה דוקא ויחזר שקידוש יהי' על יין דוקא, אולם לד' רבא ל"ש כ"ז דהרי מעיקרא תיקנו ד' כוסות של יין גם בלי המצוות, וא"כ אין כל קושיא למה נקרא ד' כוסות.²³

מח' ראשונים אי עיקר ד' כוסות הם

השבחים או השתיי'

והנה בתוס' ר"פ ערבי פסחים [צט: ד"ה לא יפחתו] הסתפקו האם אפשר לצאת ד' כוסות בשמיעה דמ"ש קידוש ובהמ"ז של פסח מכל ימות השנה, ודקדק בחי' מרן רי"ז הלוי [פ"ז מחור"מ ה"ט] בשם הגר"ח דבד' כוסות אין עיקר המצוה בשתיית הכוסות רק בברכות על הכוס והיא ממש כקידוש ובהמ"ז של כל השנה, דעיקר הדין הוא הקידוש וההגדה וברכהמ"ז וההלל אלא שבבבלי פסח תיקנוהו על הכוס, והק' מהר"ל [בגבורות ה' פמ"ח ד"ה ולא יפחתו] דהרי הכא עיקר הדבר הוא הכוס ולא הקידוש רק שתיקנו כ"א מן הכוסות שיעשה בו מצוות ול"ש להוציא חבירו. ולכ' זה תלוי בגמ' קי"ז: דד' התוס' נכונים לד' ר"ח בר רבא וד' מהר"ל הוא ע"פ תירוצו של רבא דמעיקרא תיקנו ד' כוסות ואח"כ תיקנו שיעשו בו מצוה. ובדף קח: בשתאן בב"א דלרשב"ם ותו' הגירסא ידי יין יצא וידי ד' כוסות

²³ והנה להלכה יתכן דכ"ז תלוי במח' ראשונים אי להלכה בהמ"ז טעונה כוס ביחיד דרו"ה בברכות [לט. מדפי הרי"ף] כ' דיש טועין ממה שהעתיק הרי"ף סוגיין להלכה דבהמ"ז א"צ כוס וטעות היא דלהלכה יש ראיות דבהמ"ז טעון כוס, [נכ"ה שי' הרא"ש שם וטור א"ח קפ"ב ותוס' פסחים קח:] ודחה רמב"ן במלחמות שם דוודאי לכו"ע ראוי ומצוה לברך על הכוס, ור"ח בר רבא רצה להוכיח דיש חובה ויש לחזר על כוס ביחיד, לזה דחה רבא דאינו ראוי והכי קי"ל כיון דאמימרא דבתראי סמכי' וכ"פ הר"ן ורבינו דוד בד' הרי"ף מבואר דרו"ה פסק כר"ח בר רבא ורי"ף ודעימי' פסקו כרבא. וא"כ יתכן דיחלקו בגדר ד' כוסות. ולפ"ז שי' התוס' שיבואר לקמן בד' הגרי"ז דס"ל דעיקר דין ד' כוסות הוא כוסות של ברכה י"ל לשיטתי' דס"ל בהמ"ז טעונה כוס.

לא יצא ופי' דל"ק כלום מד' כוסות אבל יצא ידי שמחת יו"ט אולם הרי"ף והרמב"ם גרסו ידי חירות יצא ופי' הגרי"ז בשיטתם דיש ב' דינים בד' כוסות א: שתיית ד' כוסות דרך חירות ב: שהכוסות יהיו כוסות של ברכה ובשתייה שלא על הסדר קיים ענין ראשון ולא שני, וכן לכ' מבואר מדברי רבינו דוד שם, וכ' הגרי"ז דמקורם מדברי רבא קיח: דלשונו ד' כוסות תיקנו רבנן דרך חירות וכו' מבואר דעיקר המחייב הוא הוא השתיי' דרך חירות ורק אח"כ תיקנו שכ"א יעשה בו מצוה, אולם ד' רשב"ם ותוס' לשיטתם דהמצוה הי' רק ד' כוסות של ברכה ואין להם דינים חדשים יותר מכוס של ברכה בעלמא. וי"ל דרשב"ם לשיטתי' פי' בהא דשתאן בבת אחת היינו שלא הסדר שתיקנו חכמים, כיון דעיקר ד' כוסות נתקנו בשביל סדר האמירות והשבחים וכ"פ הפר"ח תפ"ד, אולם בב"י שם נקט דגם בלי בהמ"ז יצא ידי כוס ג' כיון דעיקרו לא נתקן בשביל הכוס ומשמע דכן נקט להלכה בביאוה"ל סי' תע"ב ס"ז ד"ה שלא על הסדר] ובזה תלוי אי סגי לשתות מלא לוגמיו ככל כוס של ברכה וכ"ה שי' התוס' [קח: ד"ה רובא] או יש דין לשתות רוב רביעית או רוב כוס דוקא וכפשטות לשון הגמ' שם "והוא דשתי רובא דכסא".²⁴ ולכ' זה לא מתאים עם ד' רבא אולם יתכן לומר דהגם דבתחלה רצו חז"ל לקבוע דין שתיית ד' כוסות דרך חירות, אבל כיון שרצו שיהיו כוסות של ברכה החליטו לקבוע ככל דיני כוסות של ברכה שאין השתיי' העיקר.

האם אפשר לעשות קידוש על הפת בליל הסדר

והנה בטור סי' תפ"ג העתיק ד' הרי"ף במי שאין לו יין איך עושה הסדר על המצה [ומבוא בשו"ע], וסיים בשם בעל העיטור דמי שאין לו יין עבר אדרבנן דאמרי ולא יפחתו לו מד' כוסות וצריך למכור כל מה שיש לו לקיים מצות חכמים, ואל יסמוך על הפת שאם קיים כוס אחד

²⁴ אלא שכ' הגרי"ז דגם לרי"ף ורמב"ם אי לא יכול לקיים החלק של שתיי' יקיים לפחות דין כוס של ברכה, ונפק"מ להא דמבואר בסי' תפ"ג דבאין לו יין יקח חמר מדינה דזה לא מהני לענין דין שתיית יין דבעי' דרך חירות דוקא, ומ"מ מהני לכוס של ברכה, ולפ"ז בכה"ג יהי' סגי לשתות מלא לוגמיו, וכן שיכול לצאת ע"י אחר כשי' התוס'. וכך הי' מעשה בימי המלחמה הראשונה דהגרי"ז הי' בעיר חסלאוויטש בחג הפסח והי' אפשר לקנות יין לד' כוסות רק עבור אחד מבני המשפחה אבל חמר מדינה הי' שייך לקנות עבור כולם, ואחר מו"מ בלימוד עם אחיו הגר"מ זצ"ל החליטו לקנות יין לאחד, דטען הגרי"ז אף דמבואר ברמ"א דאפשר לצאת בחמר מדינה אולם זה רק מדין כוס של ברכה אבל שתיי' דרך חירות ליכא בזה, ומצד דין ברכה על הכוס אפשר לצאת ע"י אחר ואין שום מעלה לקנות חמר מדינה לעצמו מלצאת ע"י אחר, וא"כ עדיף דלפחות אחד יקיים שתיי' דרך חירות ויוציא אחרים מדין כוס של ברכה.

וראיתי בספר שפתי שלמה להג"ר שלמה פרישוואסער שליט"א דיתכן דלדין שתיי' דרך חירות ד' כוסות מעכבין זא"ז דזה נגד ד' לשונות של גאולה אולם כוסות של ברכה לא מעכבין דכ"א הוא כוס של ברכה ולפ"ז מש"כ במג"א ריש סי' תפ"ג דד' כוסות אין מעכבין זא"ז ובאין לו רק ג' כוסות יקדים קידוש ובהמ"ז והגדה, וכן מבואר במג"א סי' תע"ב סק"י"ד שהוצרך להסביר דביש לו רק ד' מצומצמות דיקח הכל ללילה ראשונה מצד דיומא קמא עיקר וקי"ט דרבנן וקידוש אפשר בפת, מ' דבעצם אין ד' כוסות מעכבין זא"ז, י"ל דזה רק מצד כוס של ברכה אולם מצד תקנת שתיי' דרך חירות בעי' דוקא ד' כוסות.

לשונות של גאולה וכיון דכל כוס מכוון נגד לשון אחר ממילא הם מחולקים.

ביאור שי' הרי"ף דעל כל כוס מברך בפה"ג

והנה הרי"ף שם כ' דכיון דכ"א מצוה בפנ"ע דיש לברך על כל כוס בפה"ג, וסייע לזה ג"כ מ"מס' חולין דמשתי וברוכי בהדי הדדי לא אפשר וממילא זה מהווה הפסק והאריך טובא להחזיק סברא זו. ובעה"מ חלק עליו בתוקף דאי"ז נקרא הפסק. ויל"ע בד' הרי"ף האם כל סברתו מצד הלכות הפסק, או שבנוסף לזה יש סברא בעצם זה שנחשב כמצוה בפנ"ע ואז הי' נראה דהי' בזה כוונה מיוחדת שיהי' ד' כוסות נפרדות כנגד ד' לשונות של גאולה. ונר' בזה שינוי בראשונים דר"ן ורבינו דוד פי' ד' הרי"ף בדמיון לזוגות דכיון דבנמלך ליכא משום זוגות ונמלך קובע ברכה לעצמו א"כ כיון דכל כוס עומד בפנ"ע לענין זוגות ה"נ לענין ברכה, ועוד למדה וכו' הרי דיש כאן שתי סברות וסברא ראשונה הוא עצם זה דנחשב כמצוה בפנ"ע וסברא שני' הוא מצד הלכות הפסק. גם הרא"ש [פ"י סי' כ"ד] נקט דיש כאן שתי סברות ודחה את שתיהם דלא מצינו ששני מצוות יחייבו ב' ברכות כ"ז דליכא היסח הדעת, גם חולק על סברת משתי וברוכי בהדי הדדי לא אפשר. אולם הרמב"ן אחרי שיישב באריכות שי' הרי"ף דההגדה נחשב הפסק דכיון דמשעה שמוזג כוס שני אסור לו לשנות, מסיק "דהיינו נמי דאמר רבינא דכל חד וחד מצוה בפנ"ע כלומר והו"ל כנמלך דאי"ב משום זוגות כיון דנפסקה קביעותו והוא מברך על כוס" מבואר דיסוד הדבר הוא זה דיש הפסק וממילא צריך לברך שוב וזה גופא הטעם למה אין בו משום זוגות ולא דכוסות מצד עצמן מחייבין ברכה נפרדת.

ומג"א [סי' תע"ד סק"א] כ' דהגם דקי"ל דהגדה ל"ה הפסק מ"מ כיון דכל חדא מצוה בפנ"ע מברכין על כל אחד מ' דזה לחוד מהווה סברא לברך על כאו"א, אולם רעק"א הוסיף על ד' המג"א מש"כ במרדכי דכיון דכל חד למילתי' איתקן מסיח דעתו ממנו עד שיגיע זמנו, היינו דעדיין הוא מהל' היסח הדעת ולא דעצם הכוס מחייב עוד ברכה. וכע"ז כ' הט"ז סק"א דכיון דחכמים תיקנו ד' כוסות הוי כמתנה בפ"י בשעת ברכה שאין דעתו לשנות מחמת ברכה זו אלא כוס זה.

עכ"פ המבואר מכ"ז דמצד הגמ' דכל כוס מצוה בפנ"ע אין הכרח דהי' כאן מס' מכוון של ד' כוסות ורצו שיהיו נפרדים, אלא מהלכות הפסק איירינן דכיון דלמעשה יש כאן הפסק ויתכן שגם מחייב ברכה, ממילא ליכא זוגות. אולם פשוט ל' הרי"ף והמג"א הוא דיש סברא בעצם זה שכל כוס מצוה בפנ"ע, וכן האריך הגרשו"א [במנחת שלמה קמא סי' י"ח] דלולא זה שחז"ל רצו שיהי' הפסק

לא קיים הג', לכן ימכור מה שיש לו להוציא הוצאות עד שימצא יין או צימוקים כמו שיש לו לחזור אחר לולב ואתרוג, ²⁵ אבל רב יוסף ורב האי גאון כתבו דמי שאין לו יין לא יכול לקדש על הפת בליל פסח שהרי אמרו ולא יפחתו לו מד' כוסות. ולכ' נחלקו בהנ"ל אי עיקר התקנה הי' גדר כוס של ברכה היינו לתת חשיבות לאמירתו וא"כ כמו כל קידוש אפשר על פת ה"נ בליל פסח, אול דעת רה"ג הוא דעיקר התקנה הי' שתיי' דרך חירות ואיך יתקיים ד"ז בלי יין.

ביאור ד' הגמ' כל חדא וחדא מצוה באפי נפשה

והנה בדף קט: פריך האיך תיקנו רבנן ד' כוסות דאתי לידי סכנת זוגות, משמע באמת דהי' תקנה מיוחדת של מס' ארבע דוקא וכמסקנת רבא, ורבא בעצמו תי' שם דכוס ברכה [של בהמ"ז] מצטרף לטובה ולא לרעה, אולם רבינא תי' ארבעה כסי תיקנו רבנן דרך חירות כל חד וחד מצוה באפי נפשה היא, ונר' דרבא לשיטתי' לא תי' כן דס"ל דעיקר תקנת ד' כוסות הי' מכוון למס' ארבע, ולכן אא"ל דכל חד מצוה בפנ"ע, [ונקרא כוס בהמ"ז כוס של ברכה אף דבהמ"ז א"צ כוס כלל אבל אחרי שתיקנו שיהי' נאמר על דבר מצוה נעשה בזה כוס של ברכה - אגרו"מ או"ח ח"ד סי' ס"ט] אולם בד' רבינא יל"ע מה כוונתו, והנה ר"ח ורי"ף ורבינו דוד לא גרסו "ד' כסי תיקנו רבנן דרך חירות" אלא רק "כל חד וחד מצוה באפי נפשה" והק' רבינו דוד הרי בעי' ד' כוסות ומעכבין זא"ז, ²⁶ ותי' דכוונת הגמ' דכיון דתיקנו כל אחד למצותו זה לקידוש וזה לסיפור ההגדה וזה לבהמ"ז וזה להלל כ"א נחשב לעצמו ואין מצטרפין לענין זוגות. ולהסבר זה יתכן דמורה לשי' רבא דהי' תקנה מיוחדת על ד' כוסות גם לפני המצוות, אלא שסבר רבינא דאחרי שאמרו דכ"א נעביד בי' מצוה א"כ נתחלקו זה מזה. אבל אי גרסינן "ד' כסי תיקנו דרך חירות" צ"ב למה טעמא דדרך חירות הוא סבה שיהי' מצוה נפרדת ועוד דאדרבה אם תיקנוהו דרך חירות מ' יותר דהי' ענין מכוון במספר ד' כוסות, ועי' בזה באגרו"מ שם, אולם יותר מ' דכל אחד מצוה בפנ"ע בעצם מצד תקנת ד' כוסות דרך חירות, וי"א דאכן כוונת הגמ' בדרך חירות הוא לד'

²⁵ מ' דא"צ לחזור על ד' כוסות יותר משאר מצות עשה, וצ"ע דהרי מבואר ברשב"ם ר"פ ערבי פסחים דחייב לשאול על הפתחים ולמכור מלבבשו או ללוות ולהשכיר עצמו וכ"פ בשו"ע סי' תע"ב סי"ג ואילו בשאר מ"ע מבואר ברמ"א סי' תרנ"ז ס"א דא"צ לבזבו יותר מחומש ויוצא מ"פ דיש לוותר על מצה דאורייתא בשביל ד' כוסות דרבנן, אולם בבבא"ה"ל שם ד"ה אפי' תמה דמ"ש כל המצוות מד' כוסות ונר' חנוכה דצריך לחזור על הפתחים ואפי' תימא דפירוטומי ניסא שאני, הלא גם בנר שבת מבואר בסי' רס"ג סי"ב דצריך לחזור על הפתחים [אולם בבבא"ה"ל רס"ג סי"ב ד"ה אין לו ביאר דנר שבת שאני משום שלום ביתו ונר ביתו גם עדיף מד' כוסות כמבואר במשנ"ב סי' תע"ב סקמ"א בשם מג"א.

²⁶ ובהג' רש"ש אכן דייק מכאן דאין מעכבין זא"ז וכן מבואר במג"א בהקדמה לסי' תפ"ג שדן מה יעשה מי שיש לו פחות מד' כוסות אבל שי' רבינו דוד דמעכבין וכס"ל למהר"ל בגבורות ה' פמ"ט.

בעצם בין הכוסות מצד כל חדא מצוה בפנ"ע לא הי' מהני כל הסברא דמשתי וברוכי בהדי הדדי. וא"כ צ"ע למה באמת חשוב כ"כ שיהי' כל כוס וכוס דבר נפרד.

מקור איסור מוסיף על הכוסות

והנה בד' הגמ' לא נזכר כלל דיש איזה חסרון במוסיף על הכוסות, וא"ש לפי הנ"ל דהרי לא הוזכר בגמ' כלל ענין ד' לשונות של גאולה וא"כ עיקר הקפידא שלא יפחות מד' ומהכ"ת לא יוסיף, אלא דבמתני' קיז: תנן בין הכוסות הללו אם רצה לשתות ישתה בין שלישי ורביעי לא ישתה, ופלא שלא נתפרש בגמ' כלל טעם האיסור, וכ' הרשב"ם [ד"ה בין ג' לד'] שמצא בגמרת ירושלמי [פ"י ה"ו ע"א]. ולמה לא ישתה בשביל שלא ישתכר [דתו לא מצי לומר הלל- רשב"ם] כבר משוכר הוא [ששתה כבר הרבה בסעודתו- רשב"ם] מה בין יין שבתוך המזון מה בין יין של אחר המזון [ומשני] יין של אחר המזון משכר, יין שבתוך המזון אינו משכר [וה"ה נמי דיין שלפני המזון אינו משכר ואם רצה לשתות בין ראשון לשני ישתה דהא לא ממעט תנא אלא בין ג' לד'- רשב"ם] והובא טעם זה ברי"ף. ולפ"ז עיקר הקפידא הוא רק בין כוס ג' לד' אבל אחר כוס ד' אין חשש, וכן בחמר מדינה שאינו משכר גם אם יכול לצאת בזה מצות ד' כוסות ג"כ אין חשש.

אולם רשב"ם [לעיל קח. ד"ה בין] כ' טעם חדש דנר' כמוסיף על ד' כוסות, ומה דמותר לפני כוס ג' זה ע"פ הגמ' שם דחמרא מגרר גריר ומסייע לאכילת מצה ²⁷ וא"כ לא נראה כמוסיף. ולפ"ז יאסר לשתות גם אחר כוס רביעי. ובשו"ע בסי' תע"ט ס"א כ' דלא ישתה בין כוס ג' לד' והביא משנ"ב סק"ה טעם דשכרות וטעם דמוסיף, וכ' שם בביאור"ל ד"ה ולא, כמה נפק"מ בין הטעמים,

²⁷ ל' הגמ' שם "רבא הוי שתי חמרא כולי מעלי יומא דפסחא כי היכי דנגרירי לליבי, דניכול מצה טפי באורחא" והוכיח מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל מגמ' זו כשי' המהר"ל [גבורות ה' פמ"ח] והנצי"ב [בהעמק שאלה שאילתא נ"ג סק"ד] דכל מה שאוכל בלילה ראשונה נכלל בקיום מ"ע דאורייתא של מצה [אלא שלנצי"ב הוא דוקא באותה אכילה ולמהר"ל גם באכילה נפרדת] דהרי רבא שתי חמרא שיכול הרבה מצה, ואי ליכא קיום דאו' מה הענין בזה. והעיר בזה הג"ר אליהו דיסקין שליט"א שאנחנו יכולים לראות את הגמ' הזאת אלף פעמים ולא לשים לב למש"כ בה, אבל הגרי"ש ידע איך ללמוד שורה בגמ', אם נשאל כל צורב שלמד גמ' זה מה למד למה שתה רבא יין בע"פ? יענה כדו שיאכל מצה בערב לתיאבון, אבל מי שיוודע ללמוד ישיב כנגדו וכי תרגום המלה לתיאבון בארמית הוא טפי? ! טפי תרגומו - הרבה! אנחנו קוראים מהר ולא שים לב למש"כ אבל כתוב: טפי. "טפי" פירושו הרבה ולא "לתיאבון".

ובמה דאיחא בגמ' שם דרק יין הרבה גריר אבל יין פורתא סעיד, ולכ"כ תוס' ברכות לה: ד"ה טובא דאסור לשתות יין מעט בע"פ, אמר הרב הנ"ל שליט"א דיש כאן רמז נאה, דהרי תורה נמשלה ליין [תענית ז.] וכן הוא הדרך בלימוד תורה דכשלומים רק מעט שבעים אבל אם לומדים הרבה מתרבה החשק, וד"ז בדוק ומנוסה כל הרוצה לקבל חשק ותיאבון ללמוד ולהוסיף ע"י ריבוי לימוד התורה מתגבר ומתרבה החשק והתיאבון, זה הי' לנו לימוד ממרן הגרי"ש שחשקת התורה שלו הי' לפלא, מהיכן זכה לחשקת התורה כוונ? אלא סוד הענין הוא פורתא סעיד- טובא גריר מרוב שקידתו בתורה הוא זכה לצימאון עצום לד"ת. זו ואין בלתי! אין עצות אחרות!!!

דכדי שיהי' נחשב כמוסיף בעי' יין או חמר מדינה דוקא, גם בעינין שיעור רביעית שהי' אפשר לצאת בו, וכן רק באופן שיצטרך לברך עליו בפה"ג אבל אם כוון בשעת ברכת היין לפטור מה שישתה אין חשש מוסיף וכמו שיתבאר לקמן באריכות. אולם לטעם דשכרות הוא רק במשקה המשכר ולא דוקא ביין או חמר מדינה שאפשר לצאת בו וכן גם בכל שהוא עד כמה שמשכר. ויתכן דנפק"מ בכ"ז למיץ ענבים שאינו משכר ומ"מ נר' כמוסיף על הכוסות.

האיסור לשתות אחר כוס ד' וענין כוס חמישי

והנה בדף קיח. איתא דרביעי גומר עליו את ההלל ואומר הלל הגדול דברי ר' טרפון כ"ג רשב"ם וביאר הרא"ש דכוס חמישי מאן דכר שמי', אולם גי' הרי"ף ת"ר חמישי אומר עליו הלל הגדול דברי ר' טרפון וכו' ומנהגא בעלמא כרב יהודה היינו צורת הלל הגדול על כוס חמישי עוד מבואר ברי"ף לקמן בשם הגאונים שאסרו לשתות יין כל הלילה ולא נתפרש הטעם.

ובתוס' קיז: ד"ה רביעי הביא דברי ר' יוסף טוב עלם ביוצרות לשבה"ג [-ואם מתאוה] קמעא לשתות, מים יכנס [-ישתה מים ולא שאר משקין אולם] אם חולה הוא או אסטניס ובעי למשתי חמרא משום אונס [-שהוא תאב הרבה], לומר בחמישי הלל הגדול ישתנס [-יתחזק לומר הלל הגדול ורק לאחריו ישתה] ותמהו התוס' דאי אוסר לשתות אחר כוס רביעי איך התירו ע"י הלל הגדול, וגם מהכ"ת יאסר הרי לא מבטל טעם מצה ע"י שתי' בפרט מים, וכ"ה עליו הרא"ש [סי' ל"ג] דמנ"ל הא הרי אין איסור אלא לאכול אחרי אפיקומן, ואיסור שתי' בין כוס ג' לד' ל"ש כלל דעיקרו רק משום שכרות.

ובבעל המאור השיג על הרי"ף דהוא לא ראה מנהג כזה בהלל הגדול דזה רק אליבי' דר"ט ולא קי"ל כדבריו, שר' טרפון חולק על משנתינו שהזכיר רק חובת ד' כוסות וס"ל דחייב בה' כוסות ולא קי"ל כר' טרפון, אבל אם רצה לשתות כוס חמישי או יותר מותר, דהרי עיקר איסור שתי' בין כוס ג' לד' מצד שכרות ואחר כוס ד' ל"ש זה, והביא דברי רב האי גאון דלא מצינו איסור שתי' אחרי כוס ד' רק איסור אכילה מצד אפיקומן, אלא שהוא מנהג מצד ירושת בניס מאבות.

אולם הרמב"ן במלחמות כ' דלא יתכן לומר דר' טרפון יחלוק על מה דנקטינן בכולי פרקין דיש רק חיוב ד' כוסות, ובהכרח דלכו"ע ד' כוסות חובה וכוס חמישי אינו מותר לשתות אא"כ יאמר עליו הלל הגדול דהאריכו עליו את הדרך, וזה מקור הגאונים שאסור לשתות יין אחר כוס ד', והטעם "שלא יהא נראה כמוסיף על הכוסות ונראה כמו שמתחיל סדר אחר ורוצה לאכול מצה ומרור,

א: בטור סי' תע"ג הביא שי' הראבי"ה דכל ההיתור לשתות בין כוסות הראשונים הוא רק עד כמה שלא יצטרך לברך בפה"ג כגון שהי' דעתו בכוס ראשון לפטור מה שישתה אח"כ אבל אם יצטרך לברך שוב, אסור לשתות מצד מוסיף על הכוסות וכ"כ מהר"ם מרוטנבורג דההיתור לשתות הוא רק אם לא יברך, וכ' הטור דכ"ז לשי' הרי"ף ומנהג אשכנזים לברך בפה"ג על כל כוס, ולכן נר' כמוסיף אם יברך על כוס אחר, אבל לשי' הרא"ש [והשו"ע סי' תע"ד] דאין מברכין על כל כוס לא נר' יותר כמוסיף ע"י שמברך, אולם ד' הבי"ח דלכו"ע אם מברך נר' כמוסיף דסו"ס דומה לשאר הכוסות שאומר עליו ברכה ושבח.

ב: אם שתה כוס ג' בלא הסיבה הסתפק הרא"ש סי' כ' אי יחזור וישתה מצד חשש מוסיף ומסיק דכיון דלא שתה כדין נתברר שאינו ממנין הכוסות וכ"פ הטור [סי' תע"ט] ובשו"ע [סי' תע"ב סי"ז], והבי"ח סי' תע"ט פסק כמרדכי דנשאר בזה בספק וצירף שי' ראבי"ה דבזמנינו אין להסב וא"כ יתכן שכבר יצא וא"כ יש ספק איסור מוסיף. וברמ"א [סי' תע"ב שם] הביא די"א לסמוך על ראבי"ה דבזמנינו אין להסב, וא"כ לא יחזור וישתה בכל ד' כוסות, אולם רמ"א בעצמו הכריע דרק בין ג' לד' יסמוך על ראבי"ה ולא יחזור וישתה מצד חשש מוסיף, [וכ' ביאור"ל ד"ה ונ"ל דקי"ל כרמ"א בזה ולא כב"ח] והק' עליו הט"ז סק"ה דעל הצד דסמך על ראבי"ה דכבר יצא א"כ ל"ל לומר טעם דמוסיף הול"ל טעם דשכרות - דלא החזר במשנה וגם דכל שעושה מספק שלא יצא ליכא חשש מוסיף - פמ"ג מ"ז שם] ולד' קרב"נ שהבאנו לעיל א"ש דעד כמה שלא קיים תקנת חכמים אינו שותה בצורת שכרות אולם חשש מוסיף אכתי יש, וצ"ע. ובמג"א כ' דלטעמא דמוסיף א"כ לדידן דמברכין על כל כוס יש חשש גם במוסיף בין כוסות הראשונות וכנ"ל בשם ראבי"ה, אולם אם יכוון לפטור מברכה אין חשש, וכ' שעה"צ סקל"ב דעצה זה לא מהני לבין ג' וד' דאף דלא יהי' חשש מוסיף אולם יש חשש שכרות.

ג: כ' הטור בסי' תע"ז בשם ראבי"ה בשכח לאכול אפיקומן וכבר בירך בהמ"ז ושתה כוס ג', אין לו תקנה לאכול שוב עד כמה שיכול לסמוך על שאר המצות שאכל דא"כ יצטרך לשתות כוס אחר ונר' כמוסיף, אבל בלא קיים אפיקומן כלל איתברר שכוס ג' הי' בטעות, וד' בעל העיטור דגם אם כבר אמר הב לן ונברך אין תקנה כיון שצריך לברך ואם בירך חייב לשתות כוס ג' ואחר שיאכל אפיקומן יצטרך שוב לברך ולשתות ומכניס עצמו לספק איסור וכ"כ המרדכי שרבינו קלונימוס שכח לאכול אפיקומן והי' באמצע ברהמ"ז וכבר לא אכל כלל אפיקומן מחשש הנ"ל. [ולהלכה דבהמ"ז א"צ כוס בכל גווני יכול לאכול אפיקומן בלי לשתות כוס ג' שוב - משנ"ב סקי"א].

ואין נמנין על ב' פסחים כאחד ואין אנו משגיחין לכל מה שהתיר בעה"מ ולא שומעין אנו לדבריו לפרוץ גדרן של ראשונים" והביא דבריו בחי' רבינו דוד קיט: וכ' דעדיין אינו מוכח מן הגמ' איסור השתי' דמנ"ל דהלל הגדול בא להתיר כוס חמישי דיתכן דבלא"ה חייב בהלל הגדול רק שטוב להגיד אותו על הכוס אלא שכבר הורו הגאונים ז"ל שאין לו לשתות אף לאחר כוס חמישי ואין לנו לשנות ממנהג הראשונים נוחי נפש. [עוד טעמים נאמרו לאיסור שתי' אחר כוס ד' א: שלא לבטל טעם מצה ב: דחייב לעסוק ביצ"מ כל הלילה - טור תפ"א בשם רבינו יונה]

טעם האיסור להוסיף על הכוסות

ומ"מ עדיין לא נתפרש היטב בד' הרמב"ן למה לא להוסיף על ד' כוסות, אולם בד' הראב"ד בהשגתו על הרז"ה מפורש יותר דכ' "זה לא ידע על מה הוקבעו [היינו הבעה"מ לא ידע ע"מ נקבעו ד' כוסות] ובוודאי יש סמך למנהג הזה מדברי ר' טרפון שאמר חמישי אומר עליו הלל הגדול ומצוה לעשות כדבריו, והד' כוסות סמכום בהגדה כנגד ד' גאולות והוצאתי והצלתי וגו' והה' כבר סמכוהו בהגדה כנגד והבאתי, ות"ק נמי לא יפחתו מד' כוסות קאמר אבל הוסיף עליהם חמישי הי"ז משובח, ומה שאסרו לשתות כ"ז שלא יאמר הלל הגדול כדי שיהא היכר לד' כוסות שכנגד הגאולה, כי כל מה שהאדם שותה אין בו היכר לגאולה לפי שהוא צורך האכילה ולא יפטר אא"כ ישתה שלא בתוך הסעודה "וטעם יפה וראוי לסמוך עליו ולא להלעיג על המנהגות".

עכ"פ מד' רשב"ם ורמב"ן ור"ן בד' הרי"ף למדנו דיש איסור להוסיף על הכוסות, ונר' דרז"ה, וכן תוס' ורא"ש שתמהו על ר"י טוב עלם חולקים ע"ז דס"ל לעיקר דאיסור שתי' בין ג' לד' הוא רק מצד שכרות. ובד' הרא"ש צ"ע דהרי בסי' כ' הסתפק בלא שתה בהיסיבה אי יחזור וישתה דיהי' נראה כמוסיף על הכוסות אלא שחידש דע"י שלא היסב התברר שלא נחשב כמנין הכוסות וא"כ מודה לאיסור מוסיף על הכוסות וא"כ מה ק' לי' כ"כ סברת ר"י טוב עלם. [שו"ר שכעיי"ז הק' בקרבן נתנאל על הרא"ש שם סק"ר דהרי הרא"ש כ' הטעם לאסור בין ג' לד' רק מצד שכרות ולא כ' טעם מוסיף, וכעיי"ז תק' על הרי"ף שכ' טעם איסור בין ג' לד' רק מצד שכרות ואעפ"כ פי' רמב"ן וראב"ד בדבריו דיש איסור מוסיף, ותי' דמוסיף ל"ש רק בהיסיבה ובלא שתה בהיסיבה לא חיישי' לטעם שכרות על הצד שלא קיים תקנ"ח וצ"ע]

המקומות בפוסקים שמבואר איסור להוסיף על

ד' כוסות

והנה בטור ושו"ע מבואר כמ"פ האיסור של מוסיף על ד' כוסות:

יבדיל דיצטרך לברך בפה"ג ויהי נר' כמוסיף אם לא שכוון להדיא לפטור, ובשעה"צ סק"י מסתפק דאולי ברכת הבדלה מוכיח עליו דאינו מכוון להוסיף על הכוסות.

האם במוסיף על רמז נפסד הרמז

והנה יל"ע בגדר האיסור להוסיף האם זה בגדר בל תוסיף דרבנן, [וכ"מ קצת בפמ"ג תע"ב סק"ה שכ' דבספק ליכא חשש מוסיף וזה יסוד שכתב במקור"א בכמה מקומות לענין איסור בל תוסיף] או כגדר איסור להוסיף על כריעות שתיקנו חכמים כמבואר באו"ח סי' קי"ג, ומראב"ד שהזכרנו מבואר דבזה נפסד הרמז דד' לשונות של גאולה, צ"ב בכ"ז מה כל החומר בזה, דמנ"ל דאם יוסיף יפסיד הרמז והרי מבואר ברמ"א או"ח רס"ג ס"א דהגם דיש ענין להדליק ב' נרות לשבת א' נגד זכור וא' נגד שמור מ"מ אפשר גם להוסיף, וכן בשכחה להדליק פעם אחת מוסיפה כל חיי' כי יכולין להוסיף על דבר המכוון נגד דבר אחר ובלבד שלא יפחות, ומקורו מהרא"ש והמרדכי ריש פ"ד דר"ה [ברא"ש סי' ג' ומרדכי סי' תש"כ] דמותר להוסיף על פסוקי מלכיות הגם דנתקנו נגד עשרה מאמרות, והוכיח הרא"ש כן ממה דמותר להוסיף על ז' קרואים בשבת הגם דנתקנו נגד ז' רואי פני המלך, הרי דאפשר להוסיף על המנין וא"כ מ"ש ד' כוסות דאסור להוסיף.

ובספר שפתי שלמה [להג"ר שלמה פרישוואסער שליט"א] רצה ליישב ע"פ מש"כ בשו"ת חת"ס או"ח סי' נ"ה דעמד על הרמ"א מעוד מקומות מהא דפסחים קג: דאין להוסיף על מנין הבדלות וכ' תוס' קד: [ד"ה ומה] משום דנתקן נגד דבר מה כמו חוליות שבציצית לא יפחות מז' ולא יוסיף על י"ג ומ"ש מד' הרא"ש והרמ"א הנ"ל, ותי' החת"ס דבהבדלה לולא תקנת חז"ל לא היו מונים סדר הבדלות כלל, וכן בציצית לולא תיקון חז"ל מהכ"ת לעשות חוליות, ואפי' אם היו עושים שלישי גדיל מ"מ חוליות לא היו עושים והם אמרו והם אמרו ואין לשנות, אבל הדלקת נרות שבת דמצוה להרבות בנרות כדכתיב באורים כבדו ה', איך יבואו חז"ל ויאסרו להוסיף על' ב' נרות משום רמז דידהו, וכן בקריה"ת שאי"ב בו ביטול מלאכה היו יכולין לקרות כל היום ואיך יבואו חכמים לאסור להוסיף משום רמז דידהו, וכן בפסוקי מלכיות שהוא סיפור שבחיו של מקום א"א למנוע מלהוסיף. עכ"ד החת"ס. ולפ"ז הי' אפשר'ל דגם בד' כוסות דלולא תקנת חז"ל לא הי' ענין לשתות כלל, וחז"ל הם שחידשו דין כוסות לשם חירות כדי לרמז ד' לשונות של גאולה לכן אין להוסיף. ועדיין צ"ע למה לא הזכיר החת"ס שאלה זה.

ובשכח יעלה ויבוא ונזכר אחר שכבר שתה כוס ג' כבר נשאל ע"ז בעל שבט הלוי [בח"ט סי' מ"א] ע"י מו"ר הג"ר זאב פעלדמן שליט"א רב ור"מ ק"ק תורה עץ חיים לונדון דלכ' למש"כ מט"א תקפ"ב דבשכח ביו"ט שחל בשבת רצה ובפעם שני שכח יעלה ויבוא נחשב כמאן דלא בירך וא"כ ל"ה כאן בהמ"ז על הכוס כלל וה"ל כשתה שלא כסדרן וא"כ אולי יש לו לברך על הכוס שוב ולשתות, והשיבו דכוס ג' לא נחשב כוס של בהמ"ז כלל למאי דקי"ל דבהמ"ז א"צ כוס וכמבואר בדברי רבא דד' כסי תיקנו דרך חירות וכל חד נעביד ב"י מצוה ופי' רשב"ם דא"כ הכוס לא בא בשביל בהמ"ז כלל רק דהסמיכו אותו לכתחלה לבהמ"ז [והארנונו בזה לעיל] וכיון דבעלמא קי"ל דא"צ כוס וא"כ גם בנפסל בהמ"ז שלו יצא כוס שלישי, ולכן יחזור ויברך בלי כוס, ודבריו נגד' מיוסדים על דברי ב"י סי' תפ"ד בד' הרא"ש דא"א להוציא בהמ"ז גם בליל פסח א"כ אכל, ול"ה כברכת המוציא של מצה דאפי' יצא מוציא, דד' כוסות אפשר לצאת בלי בהמ"ז, דאף שכל כוס תיקנו על דבר מיוחד מ"מ אם שתאן שלא על הסדר יצא, [וכבר הק' עליו בפר"ח שם דהרי שתאן בבת אחת לא יצא ולרשב"ם הכוונה שלא על הסדר, אולם כבר תי' בביאוה"ל סי' תע"ב ס"ז דנקטי' כפשוטו הגמ' כרש"י ועוד, דרק בלא שהא בינתיים קי"ל דלא יצא] וכ"פ בשו"ת שרגא המאיר [ח"ז סי' קי"ז]. ובתשובות והנהגות ח"א סי' ש"ח כ' דזה תלוי בשאלה אי שתאן שלא על הסדר יצא דד' הפר"ח דלא יצא וכנ"ל אולם העיקר להלכה כד' הפוסקים דיצא כדמ' בביאור הלכה סי' תע"ב ד"ה שלא כסדר, וגם לד' הפר"ח הרי יתכן דעיקר ברהמ"ז יצא ותלוי במח' ראשונים ברכות כו: ולמעשה נר' שיחזור ויברך על הכוס ולא ישתה רק בסוף כוס רביעי, מצד חשש מוסיף על הכוסות דיחזור ויברך בלי כוס וכמו באפיקומן.

וכשמברכים שבע ברכות בליל פסח כ' בדרכי משה נסי' תע"ג סק"ד] דבהמ"ז יעשה על כוס שלו וז' ברכות על כוס של החתן, דא"א לייחד כוס נפרד לז' ברכות מצד מוסיף על הכוסות, ובפתחי תשובה [אה"ע סי' ס"ב סקי"ח] הביא בזה מד' חיד"א ויעב"ץ כמה מנהגים ותמה שנעלם מהם ד' הרמ"א ובוודאי קי"ל כרמ"א. וכן הכריע בשו"ת אגרו"מ [אה"ע ח"א סי' צ"ה] וכ' בשם בנו הג"ר דוד זצ"ל לבאר ד' הרמ"א דלכ' ק' הרי כוס החתן הוא ג"כ כוס של בהמ"ז ואין עושים שתי קדושות על כוס אחד, ותי' דתקנ"ח דד' כוסות הי' על גוף השתי' ורק רצו שהי' ג"כ כוס של ברכה וכיון דמעיקר הדין בהמ"ז א"צ כוס יכול החתן לומר ז' ברכות על כוסו ובזה יחשב ככוס של ברכה.

ד: במג"א תע"ג סק"ב ובמשנ"ב סק"ד דלדין דמברכין על כל כוס אם שכח להבדיל גם בנזכר לפני ההגדה לא

העליון הנבדל הי' מתפרד לד' ראשים והם ד' לשונות של גאולה.²⁸ וזוהו גם ענין שי' רבי אליעזר דכל מכה שהי' למצרים הי' של ארבע מכות וכדביאר בפנ"ח]

ולכן תיקנו ד' כוסות של שתי' שמתלווה תמיד עם אכילה, דכיון שהאכילה של המצה מורה על הגאולה הפשוטה א"כ השתי' שהוא יותר רחוקה מן הגשמי צריך שיורה ג"כ על גאולה במדרגה יותר גדולה ויותר רוחני ופנימי, ולכן מורה על היותו בא מעולם העליון, וכוס חמישי שהוא רשות מורה על הריבוי המתאחד שלא הי' ריבוי מחולק רק ריבוי מתאחד.

ובזה יתבאר דשני כוסות הם לפני המצה ושנים אחרי המצה, דכל דבר שהוא יותר עליו במדרגה כולל לכל מה שמלמטה ממנו, וע"י שהכוסות מקיפים כל הסדר הם ממילא כוללים כל הסעודה, וכיון דכוס ג' נגד וגאלתי וכוס ד' נגד ולקחתי אסרו לשתות ביניהם כי ל"ש הפסק ביניהם דתכלית הגאולה הוא שיהי' הקב"ה להם לאלקים כמפו' בתורה הרבה פעמים.

ועי"ש שמאריך לבאר גם שאר הרמזים דד' כוסות המבואר בירושל' שהוא נגד ד' מלכיות ושהקב"ה ישקה להם כוסות פרעניות וכוסות תנחומין לישראל, הכל להורות שכלל ישראל קנו בלילה הזה מעלה יותר עליונה מן האומות ועי"ז יוגרם הפסד לאומות ותנחומין לישראל. עכ"ד מהר"ל.²⁹

²⁸ והאיר עיני מו"ר הגרמ"י רייזמן שליט"א ביתר ביאור ע"פ פנימיות, וז"ל אלי: הרי הכל הכל מאמיתת המצאו ית' נמצאו כמבואר ברמב"ם ריש הל' יסוה"ת, והוא הוציא שמו להוי"ה זאת בשם הוי"ה. והכל נמשך מקוצו של יו"ד שכולל הכל, והיא ראשית הראשית שאינו נתפס, ומהקוץ = כתר נמשך היו"ד שגם הוא הרחבת הקוץ, והיא פרצוף החכמה, ומן היוד באנו אל הבינה שמרחבת החכמה לכל צד, ונעשה מהרחבת היוד ה"א ראשונה, משם נמשכו כולם אל הז"א שהיא הכלול בו' שהיא הצינור של המשכת השפע, אל הה"א האחרונה היא המלכות. הרי שהבא מהקוץ האחדות הפשוט רישא דלא איתידע נתחלק לארבע להוי"ה שלנו. ולפיכך הכל עומד על ארבע יסודות בעולם העשייה שלנו ג"כ. וכמבואר בשערי קדושה למהר"י ועוד ועוד, ולפי שהוי"ה בעצמו ובכבודו הוציאנו ממצרים ניכר חותמו האחדות המתחלקת בהאצלתה לארבע, והחותם מעיד על היוצר כל הוא אלוקינו ב"ה וב"ש והן הן דברי מהר"ל ע"כ דברי מו"ר שליט"א. ועצם הדמיון ד' כוסות לד' אותיות הוי"ה כ' ברבינו בחיי שמות י"ב כ"ג, ובדרשות חת"ס רמ"ז ג', ולפי"ז מבואר יותר גודל החומר להוסיף על הכוסות דפוגמים בשם הוי"ה.

²⁹ והנה במהר"ל שם בסוה"פ כ' דד' כוסות נגד ד' אמהות ונשים נמשלו לגפן שנא' [תהילים קכ"ח ג'] אשתך כגפן פורי', ובזכות האבות והאמהות נאלו ממצרים וכמו שדרשו [שיר השירים רבה ב' כ"ב] משגיח מן החלונות זו זכות אבות מצייץ מן החרכים זו זכות אמהות. ויש להמתק דברים ע"פ דבריו הנפלאים של השלה"ק [מס' פסחים מצה עשירה דרש שלישי ד"ה עוד יש עיון גדול] בביאור ענין מה שלוט אפה מצות [בראשית י"ט ג'] והרי לא הי' צדיק, וביאר ענין מה שכל האמהות יצאו מהרן אבי לוט, וכן רות המואבי', דהרן אחי אברהם האמין רק בחלק מציאות ה' ושברא העולם יש מאין אבל לא האמין בהשגחתו ית' ושכר ועונש, והנה מצה מרמז על חידוש הבריאה יש מאין כיון שאינו בא מחומר של שאור, אבל פסח מרמז גם על השגחתו מה שחמל על בני ישראל והעניש המצרים, וכיון שהרן נדבק בסוד מצה ומצה רומז על חירות יצ"מ כי הוציאו ממצרים עוגות מצות כי לא חמץ, לכן בזכות נשים צדקניות יצאו ממצרים שיצאו מהרן שמתייחס אליו סוד הגאולה.

עי"ל ע"פ חת"ס [במדבר ט"ו ל"ג ד"ה מקושש עצים] דג' לשונות ראשונות נגד גאולת הגוף ולשון ד' נגד גאולת הנפש, ותכלית גאולת הגוף הוא עבור גאולת הנפש במעמד הר סיני, ולכן לא תיקנו ה' כוסות שלא יטעו לחשוב דבלי גאולת הארץ חסר בעיקר הגאולה, לא כן הוא אלא עיקר גאולת הנפש היא בקבלת התורה ולכן תיקנו ד' כוסות ולא פחות, להורות דגאולת הגוף בלי גאולת הנפש לא כלום הוא, ולפי"ז א"ש דבעי' ד' כוסות דוקא.

אולם בכ"ז לא נתיישב היטב הענין דכל חד וחד מצוה בפנ"ע, וכן למה לא נתפרש בבבלי טעמא דד' כוסות, וגם הא דבין ג' לד' לא ישתה לא נתפרש כלל בבבלי לא משום שכרות ולא משום מוסיף.

הכוסות מורים על מדרגות פנימיות

והנר' ליישב כל זה, ע"פ דבריו הנפלאים של המהר"ל בגבורות ה' בפרק ס' דמתחלה ביאר בכמה אופנים ענין ד' לשונות שזה ד' מדרגות בגאולה גם אחרי עצם ההוצאה, והתכלית הוא "ולקחתי" שזה החיבור הגמור להקב"ה [וכבר הארכנו בזה לעיל בכמה מהלכים ושעל כל אחד צריך להודות להקב"ה] ולזה כ' מהר"ל דחלוק ד' כוסות מפסח מצה ומרור, דפסח מצה ומרור מורים על עצם היציאה לחירות בלבד והוא הגאולה הנגלית ודומה לולד שנולד, וזהו בעצם עיקר הנס וזה הטעם דפסח מצה ומרור דאורייתא, ולכן זה בענין אכילה שהוא יותר גשמי והגוף מתפרנס ממנו, אבל ד' כוסות שמורים על המשך והשלמת הגאולה אחרי הלידה, וקאי על מדרגות יותר עליונות בגאולה שהיא נסתרת, לכן זה דרבנן, והיא נרמזת בשתי' שאינו כ"כ גשמי, [ולכן משקין עלולים תמיד יותר לטומאה] ובפרט ביין שהוא משקה פנימי שיוצא מסתר הענב, וכאשר נכנס היין יצא הסוד והפנימיות של האדם, ולכן מורה על מדרגה עליונה יותר לרמז שהם במצב של גאולים תמיד ודבוקים בהשי"ת.

מספר ארבע מורה על הגילוי בעולם הפירוד

ולכן זה ארבע כוסות דוקא כי הגאולה היא באה מעולם העליון לעוה"ז שהוא עולם הריבוי, וכל דבר שבא מעולם הנבדל לעוה"ז יש בו ריבוי של ארבע, כי מספר זה הוא מספר הריבוי שהוא נגד ד' צדדין המחולקין ומורה על התפשטות לכל הצדדין, ואלו דברים הם ד' צדדים המחולקים. וסוד זה מבואר בתורה [בראשית ב' י"ז] "ונהר יוצא מעדן להשקות וגו' ומשם יפרד והי' לארבעה ראשים" ומבואר דכל דבר שבא מעולם נבדל כמו הנהר שיוצא מעדן להשקות הגן כשהוא בא לעולם הטבע הוא עולם הריבוי יפרד לד' ראשים, כי זה נגד הפירוד והריבוי שהוא בעולם הריבוי, ולכן הגאולה שבא מעולם

אחד, אבל כאן לענין ד' כוסות צריך שיהי' כל שתי' בפנ"ע ולכן יש לברך על כל שתי' כדי שיהיו מחולקים בכוסות.³⁰

עיקר התקנה על השתיי', ודוקא רוב כוס, וכוסות מחולקות,

ובזה א"ש ד' הגרי"ז ע"פ הראשונים דתיקנו דין שתיית ד' כוסות דרך חירות גם לולא דין כוס של ברכה כיון דהשתיי' של היין הוא זה מוציא הפנימיות ומורה על המדרגה העליונה וזה ענין הדרך חירות שנא' בגמ'.

ואולי בזה יל"פ שי' הראשונים דלא סגי לשתות רוב רביעי רק בעי' רוב כוס דוקא [עי' שו"ע סי' תע"ב ס"ט] וד' הב"ח דלכתחלה יש לשתות כל הכוס ממש, וכן שי' הפמ"ג סי' תע"ט שהובא במשנ"ב [סי' תע"ב סק"ד] דבשתה ד' פעמים מכוס אחד גם בהפסיק בינתיים כאמירת הגדה לא יצא דד' כוסות דוקא בעינן, ותמה בביאור"ל [שם ד"ה על הסדר] דוכי ד' כלים בעינן הרי העיקר הוא ד' פעמים ונשאר בצ"ע ולהנ"ל י"ל דאילו הי' זה רמז בעלמא לד' לשונות של גאולה אולי הי' מספיק לשתות ד' פעמים, אבל כיון שזה בא להורות על הפירוד והחילוק בעולם הריבוי, לא מספיק במה שזה מחולק ע"י מעשה השתיי' רק דבעי' דיתחלקו בפועל גם בכוס הגשמי. ועוד י"ל דזה גופא דמשקים צריכים כוס מורה שזה פחות גשמי וגס, ולזה צריך כלי, ולכן מורה על מדרגה יותר גדולה וצריך ששתייתו יהי' מרוב הכוס דוקא.

מה שמהדרים שכל אחד מקדש לבד

חלק מדרשת שבת הגדול של אאמו"ר שליט"א [תשפ"ב]

הנה תוס' פסחים צט: ד"ה לא הסתפקו האם כל אחד מהמסובים צריך ד' כוסות, או שדינן ככוס של קידוש בשאר סעודות שבת ויו"ט שדי שיש כוס לפני המברך, וגם בקידוש גופא הסתפקו מעיקרא דאולי צריך כ"א כוסו לפניו והוכיחו דא"צ. ולענין ד' כוסות ביאור הספק הוא, האם עיקר מצות ד' כוסות הוא אמירת קידוש והגדה וברכת המזון והלל רק שדינם להיות נאמר על

³⁰ ולפי כ"ז פשיטא דמהר"ל מודה דאין להוסיף על הכוסות ובשפתי שלמה להגר"ר שלמה פרישוואסער שליט"א הוכיח דמהר"ל לית לי' כן ממש"כ להוכיח מרמב"ם דכל מצה שאוכל בליל הסדר נחשב מצוה אחת וכי' הב"ח תע"ב ד"ה השמש דכוונתו למש"כ בפ"ז מחומ"מ ה"ח דשאר אכילתו ושתייתו אם היסב ה"ז משובח ונקט דאכילה קאי על מצה דוקא כיון שנכלל במצות מצה וא"כ גם שתיי' הכוונה ליין ונכלל במצות שתיית ד' כוסות, ובהכרח דס"ל לב"ח ומהר"ל דאין קפידא במנין הכוסות דכל שמוסיף להרבות ביין דרך חירות ה"ז משובח. עכ"ד. וצ"ע טובא דהרי הב"ח בעצמו מסכים בכמה מקומות לאיסור מוסיף על הכוסות והוא זה שהחמיר בשכח להסב לאיסור מוסיף בכל ד' כוסות. וכן בד' מהר"ל לא מסתבר דחולק על רוב ראשונים ואחרונים. ובהכרח דד' הרמב"ם הוא בשותה הרבה מכוס אחד גם אחרי ששתה שיעור רביעיית דיצא לרו"פ, וכן בשותה תוך הסעודה דאין חשש מוסיף.

מה שלא נתפרש בגמ' כיון שזה טעם נפלא

לפ"ז יתיישבו היטב כל מה ששאלנו, ונקדים ד' מהר"ל בפמ"ט שהביא טעם הירושלמי לאיסור שתיי' בין ג' לד' שהוא משום שכרות, וכי' דבאמת יש עוד טעם נפלא דכיון דב' כוסות אחרונות הם של חירות כמבואר בגמ' קת. יש להם שיתוף וא"א לחלק ביניהם, ועוד יש טעם עמוק ואילו בגמ' דילן, אילו סברו טעם דשכרות לא הוי שתיק גמ' דילן מלפרש, אבל לכך לא פי' בגמ' מפני שהוא טעם מופלא כמו שיתב' לקמן אצל ד' כוסות. ע"כ ד' מהר"ל. הרי דאם הוא טעם פנימי ועמוק אין הגמ' מפרשת. וא"כ א"ש למה לא נת' בבבלי טעם ד' לשונות של גאולה דאז היינו סוברים דזה רמז בעלמא ואין כלל חשש להוסיף, דע"י הוספה לא נפסד הרמז, ולזה לא נתפרש דבאמת יש טעם עמוק למספר ד' דוקא וכד' מהר"ל דזה מורה שאלו הדי' מדרגות של גאולה באו מעולם העליון לעולם הריבוי וממילא מתפרד לארבע, וכן נגד אותיות שם הוי"ה וכדכ' בהג"ה, וא"כ ל"ש לפחות ולא להוסיף דדוקא מס' ארבע מורה על הריבוי, וא"ש שהגמ' לא מפרשת מה דאסור לשתות בין ג' לד' דזה ג"כ טעם פנימי דל"ש להפסיק ביניהם כלל, וגם טעם הראשונים דנר' כמוסיף א"ש ע"פ טעם הפנימי של מס' ד'.

ובזה אפשר להסביר הא דבין ג' לד' לא ישתה, ויובנו דברי הגמ' קט: לענין הקו' דזוגות דד' כוסות תיקנו רבנן דרך חירות וכאו"א מצוה בפנ"ע, היינו דכיון דעיקר תקנת ד' כוסות הוא להורות על החירות שבא מעולם העליון שמתפרד לד' וכנגד ד' אותיות שם הוי"ה ב"ה, א"כ עיקרו ענין פירוד וחילוק דוקא ואיך שייך לצרפם ביחד, וא"ש ד' הרייף דצריך לברך על כ"א בפנ"ע דהם מחולקים בעצם גם לולא דיני הפסק, וא"ש דשי' מהר"ל פמ"ט דאין להוכיח מהא דכ"א מצוה בפנ"ע דאין ד' כוסות מעכבין זא"ז [וכשי' הרש"ש] דלא נאמר שהם בפנ"ע רק דלא נחשב שתי' אחת ומ"מ מעכבין זא"ז, ולהנ"ל א"ש דבעי' דוקא ארבע לרמז הנ"ל ושג"כ יהי' מחולקים. [אולי זה כוונת מהר"ל בפרק מ"ט בביאור שי' הרייף דשאני ד' כוסות מכוס בהמ"ז דלרב אשי אינו מברך עליו כיון דכבר בירך על קידוש אף דהוי מצוה בפנ"ע, דהתם רק בהמ"ז וקידוש הם מצוות מחולקות דעיקר המצוה הוא עצם הקידוש ובהמ"ז, אבל א"צ שהכוסות יהיו מחולקים דהכוסות נחשבים

והרן הי' נדבק קצת בקדושה ולא בשלימות דהי' ג"כ מהפירוד, וסוד זה נרמז במש"כ ונהר יוצא מערן להשקות את הגן ומשם יפרד וגו' וצירוף נהר הוא הרן ע"כ מדברי השלה"ק. ולד' מהר"ל דסוד ד' כוסות נגד ד' אמהות ולעיל ביאר דענין מס' ארבע הוא גילוי לעולם הפירוד, א"ש דדוקא כאן נרמז ענין ד' שהוא ענין הפירוד כיון דאמהות הם מהרן שהי' ג"כ מהפירוד.

מבעה"ב צ"ל דסוברים דשומע כעונה נחשב כאילו מדבר בעצמו ממש וא"כ יש לו קידוש על כוס שלו. וכע"ז כתב מרן הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א [בשורת תשובות והנהגות ח"ב סי' רמ"ג ח"ה סי' קמ"ו ובמועדים וזמנים ח"ז סי' רל"א בהגהת] דאם יצא מבעה"ב אין הכוס שלו נעשה כוס של קידוש רק הכוס של בעה"ב הוא הכוס של קידוש.

אולם יש להעיר [וכבר העיר במוע"ז בזה] מציוור ההפוך, שדן בשע"ת א"ח רצ"ו בשם הגהות יש נוחלין באומר לעצמו יחד עם המקדש נוסח הקידוש בלי כוס וסומך על כוסו של המקדש דמותו, והביאו בביאורה"ל סי' רע"א ד"ה מיד, ולפ"ז ה"ה להיפך כבליל הסדר שיוצא בקידוש וכוסו לפניו מהני, אולם כבר פקפק הביאורה"ל בעצמו ע"ז ממש"כ רעק"א בשו"ת ז' דמבואר דאינו סובר דברי השערי תשובה, וכן בחזו"א הנ"ל על ד' התוס' הסיק דא"א לקדש על כוס שביד חבירו והוכיח כן מדברי רעק"א אלו דמבואר דאשה בעצם אינה יכולה לקדש בעצמה ותסמוך על הכוס שביד הקטן, [רק מטעם אחר היקל שם רעק"א ע"ש] והנה לד' החזו"א ורעק"א נראה דזה מעכב אפי' בדיעבד, אולם מביאורה"ל נראה דחשש לזה רק לכתחלה, ולכן בשעת הדחק כגון באשה השומעת ע"י מכשיר שמיעה, הורה הגריש"א זצ"ל שתאמר את הקידוש עם המקדש וא"צ לאחוז הכוס, ומרן הגר"ח זצ"ל נר' קצת דסתר משנתו, דבשונה הלכות סי' קפ"ב ס"ט העתיק דברי החזו"א דאין אדם מקדש בכוס שביד חבירו ומ' דנקט כן אפי' לעיכובא, ובסי' רע"א כ' דרק נכון למנוע מלצאת ע"י קטן מ' דבדיעבד מהני.

וחזו"א לשיטתו הורה בא' שלא שמע איזה תיבה מהבדלה שא"א להשלימו כיון שאין תיבה זו על הכוס והכוס הי' מיוחד לש"ץ ולא ליחידים, [נחלת אליהו לר"א דושניצר עמ' ל"ז] מאידך ידוע על הגרי"ז שהי' תמיד מסיים בעצמו תיבת "לחול" אולי לא שמע, [אבני שי להג"ר יצחק שלמה אלבוים שליט"א בסי' ז'] וא"כ ס"ל דנחשב על הכוס וא"ש דמנהג הגרי"ז בליל הסדר שלא מקדשים בעצמם, אולם יתכן דהתם בהבדלה שאני דהי' הכוס מיועד בעיקר בשבילו וא"כ הו"ל כאילו אווז את הכוס, אולם דוחק לחלק בזה דהרי בציוור דרעק"א הקטן מקדש בשבילה ומ"מ לא מהני.

ועל הצד דיש להקל שם ה"נ להיפך כבליל הסדר, ביח כוסו לפניו ורוצה שהקידוש של המקדש יתייחס על כוס שלו דיהני. ע"כ חלק מדברי אמו"ר שליט"א.

ובדרך דרוש יתכן עוד טעם למה מהדרים שכל אחד יגיד קידוש לבד, ע"פ מש"כ התפארת שלמה עה"פ מצות יכול במקום קדוש דצריך להכין את הפה שיהי' מקום

הכוס כקידוש וא"כ יש לצאת בשומע כעונה, או דעיקר הדין הוא השתיי' וא"כ ל"ש לצאת כמו שאין אחד מוציא את חבירו באכילת מצה, ולענין קידוש יסוד הספק פי' החזו"א או"ח סי' כ"ט סק"ג בגדרי שומע כעונה כיון דאין כוס אחד מועיל לכולם רק ע"י דינא דשומע כעונה, וא"כ יל"ע האם ע"י שומע כעונה נשלם כל פרטי המצוה עם כל התנאים או שיכול להוציא רק הדיבור. ומסקנת התוס' להחמיר לענין ד' כוסות שלכל אחד יהי' כוסו לפניו, וצריך כ"א לשתותו לבד וכ"פ המשנ"ב תע"ב סקל"ו. וכן מבואר בשו"ע שם סט"ו לענין תינוקות שהגיעו לחינוך שמצוה ליתן לכל אחד כוסו לפניו.

והנה גם אחרי שיש לכ"א כוסו לפניו עדיין יל"ע האם יקדש כ"א לבד או שבזה יצא יד"ח מבעה"ב, והנה בעלמא עדיף שאחד יוציא לכולם ומדין ברוב עם הדרת מלך וכמבואר בברכות נג. לענין ברכת הנר, וכ"פ בשו"ע רצ"ח סי"ד, וכ"כ בשו"ע הרב תע"ב סכ"ב, וא"כ בפשטות ה"ה בליל הסדר, ואכן כן נהגו בבית הגרי"ז מבריסק וכמבואר בהגדה מבית לוי, [ובשש"כ ח"ב פמ"ז הערה כ"ו בשם הגרשז"א דטוב שיגביהו כל בני הבית את כוסם כדרך המקדשים למעו ידעו שהכוס אינו רק א' מד' כוסות רק גם כוס של קידוש ונחשב כאילו מקדשים בעצמם מדין שומע כעונה] אולם יש נוהגין שכל אחד מהמסובין אומר קידוש בעצמו, - [ובס' בנימין פסחים קיג. להגר"ח גליק שליט"א העיד מרבו הג"ר בנימין פאלער זצ"ל שמנהג החת"ס הי' כן, וביאר דהוי דין שיאמר קידוש והגדה על הכוס, ומסתמא שמע כן בשם חמיו הגר"ש ערנפעלד אב"ד מאטעסדארף וכן באמת נוהגין במשפחת נכדי החת"ס אולם בשום ספר ממנהגי החת"ס הובא מנהג זה] ואז לא יענו אמן כדי שלא להפסיק בין ברכת בפה"ג לטעימה.

והטעם למנהג זה הביא בספר סדר הערוך [עמ' ר"צ] כמה טעמים:

א: שבלייל פסח שבו מספרים יצ"מ ראוי שכל המסובים יאמרו קידוש בעצמם לפי שבנוסח הקידוש מזכירין יצ"מ. ב: דבעלמא יש לחוש שיבלבלו זא"ז כשיאמרו קידוש יחדיו, אבל בלייל פסח שיש לכל אחד הגדה לפניו אין חשש לבלבול. ג: כיון שבלא"ה יש לכל אחד כוסו לפניו עדיף לקדש בעצמו לפי שלא כל אחד יודע לכוון להוציא ולצאת אבל בכל השנה אין לכל אחד כוס לפניו בהכרח יש לצאת מבעה"ב. ד: למאי דס"ל לחזו"א סי' כ"ט ס"א דאין גדר שומע כעונה כאילו מדבר בעצמו דא"כ בכל קידוש לא הי' נחשב כאילו יש לו כוס ובהכרח דגדרו רק דדברי המדבר מתייחסים אל השומע ולכן זה כולל כל מה שעשה המדבר, וא"כ כאן שכל אחד כוסו לפניו בעי' שיהי' נחשב כאילו מדבר בעצמו, ולכן יש להדר לקדש בעצמו, ובדעת הנוהגים לצאת

דליל פסח וא"כ יש סמך דקידוש ליל פסח דאורייתא. נ- הערת הג"ר יהודה לייב רובין שליט"א]

וכן מבואר בד' מרן החתם סופר [בחי' פסחים דף קב: ד"ה אבל] בהא דביאר שם דברבנן ל"ש חבילות, והק' דאי אין קידוש יו"ט דאורייתא מאי פריך שם, ולזה תי' די"ל "למאי דפשיטא ליה להמקשן דביו"ט ראשון של פסח קאי אפשר דהוה נמי דאורייתא דכתיב זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים וכו' ולא יאכל חמץ". וכן מבואר בלשון רבינו הבן איש חי [בס' לשון חכמים ח"א סי' נ'] "הנה אנכי מוכן ומזומן לקיים מצות עשה מן התורה של קידוש יו"ט של חג המצות, ולקיים מצות דרבנן לקדש על היין, ולשתות כוס ראשון מארבע כוסות יין שתקנו לנו חכמים בליל חג המצות כדי לעשות נחת רוח ליוצרי",³¹ וכן יש לדקדק מלשון קדשו של רבינו עקיבא איגר [חוט המשולש עמ' רה] "בליל פסח יתנהג בקדושה וביראה ולשמוח במצות שזיכה ה' אותנו בלילה הזה מצות עשה של קידוש ומצות עשה של אכילת מצה ומצות מרור וד' כוסות ואמירת הלל". [נדחק לומר דאירי בליל פסח שחל בשבת]

קדוש לאכילת מצה ה"נ יש לקדש את הפה שיהי' ראוי לקיום מצות סיפור יצ"מ, ומה"ט כתבנו לקמן דמאריכימ הרבה בפתיחה לעצם הסיפור דזה גופא מקדש את הפה שלנו, וא"כ אנו רוצים גם לקדש פינו ע"י מצוה של קידוש ואין אנו רוצים לצאת בשמיעה דכל עניני הלילה הם בפה, וכמו שנרמז בעצם שמו של פסח פה סח ולכן מהדרים כל אחד לומר בעצמו קידוש בפה.

מקורות דקידוש ליל פסח דאורייתא

חלק מדרשת שבת הגדול אאמו"ר שליט"א
[תשפ"ג]

הנה בפסחים קיז: מבואר דד' רב אחא בר יעקב די' להזכיר יצ"מ בקידוש היום מגז"ש דלמען תזכור את יום צאתך וכו' זכור את יום השבת לקדשו. ובפשוטו הוא דין דאורייתא אבל ברשב"ם כ' דצריך להזכירו בין בקידוש בין בתפלה של שבת ומועדים מגז"ש דפסח, ולרשב"ם מוכח דזה רק מדרבנן ואסמכתא דהרי קידוש יו"ט הוא דרבנן [כ"כ בשו"ת חיים שאל סי' מ"ג אות ו'] אבל בפשוטו הוא דין דאורייתא. ומזה הק' במנ"ח מצוה ל"א על ד' המג"א ריש סי' רע"א שאפשר לצאת קידוש דאורייתא בתפלה והרי לא הזכיר יצ"מ וכ"ה בביאור הל"ש שם.

ובדברי שפת אמת [במכתב שנדפס בליקוטיו], מצינו יישוב ע"ז ע"פ יסוד גדול דאף דקידוש דיו"ט דרבנן מ"מ קידוש דליל פסח דאורייתא. וא"כ י"ל דסוגיין מיירי רק בליל פסח דאז קידוש דאורייתא, והוכיח כן דאל"כ מה ענינו לערבי פסחים דאירי בעניני ליל הסדר. וכ"כ בשו"ת חיים שאל שם.

ועיקר היסוד מבואר כן בכת"י ילקוט אור האפילה [מובא בס' עריכת השלחן ח"א עמ' נ"ח] "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים, מצות עשה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן וזה הוא קידוש לילי פסחים כעניין שנאמר זכור את יום השבת, וכן מבואר מדרש שכל טוב [בא בשלח פרק יג] זכור את היום הזה, ציווי הוא לדורות נאמר כאן זכור ונאמר בשבת זכור זכור את יום השבת, מה להלן זכירה על היין בכניסתו אף כאן צריך זכירה על היין בכניסתו מכאן לקידוש לילי פסח מן התורה.

ובד' הרמב"ם פ"ז מחו"מ ה"א מ"ע של תורה לספר וכו' בליל ט"ו בניסן שנא' זכור את היום הזה וגו' כמ"ש זכור את יום השבת לקדשו וגו' וזה נר' כהעתק ד' הגמ' פסחים הנ"ל ובאו"ש שם כ' דבא לדמות כמו קידוש דעצם הקידוש דאורייתא וחז"ל תיקנוהו על היין, ה"נ סיפור יצ"מ דאורייתא וחז"ל תיקנוהו על היין, ומד' הרמב"ם לשון "זכירה" משמע דכולל בזה גם קידוש

³¹ יש כאן להעיר דהגם דבעלמא מבואר בחיי אדם, ובמשנה ברורה (סימן ס' סק"ז), ובביאור הלכה שם, דהיכא דמוכח לפי הענין שעשייתו כדי לצאת ידי חובה, וכגון בסדר התפלה, אף על פי שלא כיוון להדיא יצא ידי חובה, [וראה עוד בספר מנחת שלמה סימן א'] מ"מ בליל פסח לא מהני דהרי אולי עושה רק לשם קידוש, ולא לשם ד' כוסות ולכן יש להדר ולומר מש"כ כאן הנני מוכן ומזומן וכו'.

וייכול

ביאר מו"ז צ"ל ע"פ מה שהי' אצל גדול אחד, שרצה לאסוף כסף מעשיר אחד בשביל עניים, וסירב להכנס לביתו שרצה שיצא לחוץ וירגיש הקור בעצמו ואז יבין לנפש העניים כמה הם סובלים, וה"נ אחרי שאנו אומרים הא לחמא עניא, ואנו מרגישים שוב כאילו אנחנו במצרים, הרי אנו מרגישים הרעבון שהי' לנו וממילא אנו מכריזים כל דכפין וכו'.

כל דכפין למי שצריך מלה טובה

ובאמת ק' מה יועיל עכשין לזמן כל דכפין, והגרצ"מ ע"פ דרכו שבכל קטע מונח ד' ענינים, אמר דכאן מונח גם תפלה להקב"ה שיזמן הצרכים לכל דכפין, וכן נכלל כאן כל דכפין לאו דוקא באוכל רק לכל דבר כמו מלה טובה, וזה נוגע לבני ביתו דמעתה הוא אומר גם לבני ביתו שמי שצריך ורעב לאיזה מלה טובה הוא מוכן לתת לו את זה, וכן כל דצריך ייתי ויפסח אנו מתפללים להקב"ה שכולנו נצרכים למצוות הקדושות דק"פ ושנוכה כולנו גם לזה.

והנה איך י"ל "כל דכפין ייתי וייכול" הרי אין לו מקום לכולם, אלא הדבר יבואר לפי מה שיסד התפארת שלמה עה"פ מצות תאכל במקום קדוש, והחת"ס, [העתקנו כל לשונם בתחלת הגליון] דהמקום שאנו אוכלים ליל הסדר הוי כביהמ"ק, ולכן אפשר לומר כל דכפין ייתי ויאכל, דבטוח שיהי' לו מספיק מקום לכל האוכלים כיון שדינו כביהמ"ק שלא אמר אדם מעולם צר לי המקום וגו'. גם מבואר בקב הישר פפ"ב דכביהמ"ק הגיעו ברגל נשמת האבות הקדושים וכל הנשמות ונעשה כביהמ"ק של מעלה שהוא רוחני ואינו תופס מקום, וא"כ גם המקום של ליל הסדר יכול להחזיק בלי שיעור וסוף.

ענין השינויים לתינוקות

הנה מצינו דתיקנו חז"ל כמה וכמה שינויים כדי להביא התינוקות לשאלה.

א: מצוה לחלק לתינוקות קליות ואגוזים כדי שיראו שינוי וישאלו. [פסחים קט. ושוי"ע תע"ב סט"ז]

ב: חטיפת מצה בליל פסח שלא יישנו [פסחים שם] ולרש"י היינו הגבהת הקערה ובטור ושוי"ע ועו"ר היינו שממהרין הסדר, ולרשב"ם ור"ן היינו שמסלקין ממנו המאכל שלא יישן.

ג: כרפס מבואר בפסחים קיד. מפני התינוקות, לרש"י וטור כיון דאין רגילין לאכול ירק לפני הסעודה, ולתוס'

אכילת מצה בגדר לחם עוני

הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים וכו'.

הנה בטעם אכילת מצה נראה שיש בו שתי ענינים זכר לגאולה וזכר לשיעבוד, דהנה בפ' ראה [דברים ט"ז ג] נקרא לחם עוני ופי' רמב"ן שאכלו לחם צר ומים לחץ, והביאו הראשונים בשם ה"ר יהוסף האיזובי בשם האבן עזרא שכשהי' שבוי בהודו היו מאכילים אותו מצה דוקא כיון שהמצה אינו מתעכלת במהרה, וכן עשו המצרים לישראל ואיתא בספרי שם דלכן נקרא לחם עוני ע"ש העינוי במצרים ובפסחים קט"ז. דמה עני דרכו בפרוסה, וי"א דלזה גופא נקרא עוני כיון דיש עינוי באכילתו דק' להתעכל.

מאידך הוא זכר לגאולה כמו שאומרים בהגדה "מצה זו שאנו אוכלים ע"ש שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ" וכו' ובתחלת הסדר שאנו עדיין בחלק דמתחיל בגנות אנו מדגישים חלק העבדות הא לחמא עניא, אולם אח"כ שכבר הגענו למסיים בשבח ונגאלנו, אנו מדגישים חלק הגאולה.

אולם באמת צ"ע איך נודמן לפונדק אחד אוכל זה שמרמוז לשתי ענינים שונים, דוודאי גם מה שזימן הקב"ה שיהי' לא הספיק בציקם ושיהי' אותה מאכל שאכלו במצרים בוודאי יש לזה קשר.

ומו"ז הג"ר בנציון צ"ל פי' דתכלית יצ"מ הוא קבלת התורה ואין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה, ולרוב דוקא העני הוא זה שהוא בגדר בן חורין, כי העשיר משועבד לכספו ולכן אוכלים אנו מצה לזכור שאנו בני חורין עוסקים בתורה. ועד"ז כ' המהר"ל.

ועד"ז שמעתי מיהודי יקר הרב אושרי ברוך שליט"א דבא להורות שבל נחשוב שענין החירות הוא חפשויות ופריקת עול, אלא אדרבה אנו נכנסנו לעבדות ושיעבוד להקב"ה, ולכן נמשיך לאכול את אותה מאכל שאכלנו אז, דאנו ממשיכים בעבדות לעבוד את הקב"ה, וכמו שהבאנו מר' ירוחם דעיקר עבודת הלילה הוא להגיע לעבדות ולקבלת עומ"ש.

והגרצ"מ זילברברג שליט"א ביאר דעוצם קדושת המצה ליוה אותנו גם בימי היותינו במצרים, דהמצה הורה לנו דעצם קושי השיעבוד הי' צינור נפלא למה שזכינו אח"כ וא"כ המצה דעוני והמצה דגאולה היינו הך.

בעת הולדו בצורת הסדר, וגם על זמן הגמ' קשה דכל מי שמכין עצמו לפסח ע"י ביעור חמץ והכנת מצה כבר נתרגלו לזה הילדים מכל שנה וא"כ אין מקום כלל לשאלות, ויש שמשו"ז רוצים להמציא שינויים חדשים שלא מוזכר בחז"ל ופוסקים. וגם זה יעזור רק לשנה אחד ומה יעשה לשנה הבאה.

ואמר בזה הג"ר יוסף שרייבער שליט"א דמוכרחים לומר דחז"ל העמידו הצורה של היכר כדי שיהי' בדרך שו"ת והם צריכים לשאול גם אם זה לא בא מתמיהת עצמם, וכמו שת"ח צריכים לשאול זה את זה מה נשתנה, כך העמידו ענין התינוקות בדרך שו"ת ע"י ההיכרים שתיקנו, ולפ"ז מוכרח שאין שום ענין להמציא שינויים חדשים דהרי מבואר בגמ' גופא שלא תיקנו באופן שהבן ישים לב מעצמו בלי שום ידיעה מוקדמת, רק הם העמידו השינויים, ועדיין צ"ע רב.

ביאור מבנה ההגדה

עבדים היינו לפרעה במצרים וכו' וכל ההגדה.

הנה מקור חלק זה הוא במשנה פסחים קטז. בה נאמר שאחר שאלת הבן מה נשתנה משיב לו האב [היינו שמספר לו סיפור יצ"מ] ולפי דעתו של בן אביו מלמדו, וממשיכה המשנה שהוא "מתחיל בגנות ומסיים בשבח" ונחלקו בגמ' רב ושמואל מהי הגנות: לרב הגנות היא מתחלה עובדי ע"ז היו אבותינו וכו' ולשמואל הגנות היא עבדים היינו, [ובעצם "עבדים היינו" מפורש בתורה בפ' ואתחנן [דברים ו' כ-כ"ד] כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות והחוקים וגו' ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצרים וגו' ולפי מה שדרשו חז"ל שזו שאלת החכם אודות שינויי ליל הסדר א"כ נאמר בתורה שיש להשיב לו עבדים היינו וגו'. ורבינו מנוח פ"ז מחו"מ ה"ד כ' דגם מתחלה עובדי ע"ז ילפי' מכאן, כיון שנא' ויצונו ה' לעשות את החקים האלה ליראה את ה"א [שם] והיינו שמתחלה לא היינו יראים את ה' אלא עבדנו ע"ז, ויצ"מ חיזקה לנו את אמונה בה'.

ובפירוש מסיים בשבח פי' הרמב"ם [פ"ז מחו"מ ה"ד] דכלפי הגנות דעבדים היינו, מסיים השבח ויוציאנו ה' משם, וכלפי ההתחלה בגנות מתחלה עובדי ע"ז מסיים בשבח ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו.

להלכה כתבו הר"ח והרי"ף שם שעתה נוהגין כשתי הדעות ואומרים גם עבדים היינו, וגם מתחלה עובדי ע"ז היו אבותינו וכ"פ הרמב"ם.

נמצא לפ"ז דעיקר מצות סיפור יצ"מ קיימנו כבר בקטע זה ובקטע מתחלה עובדי ע"ז היו אבותינו, וכל ההמשך מאחר פיסקא זו עד מתחלה עובדי ע"ז הוא רק הקדמה ופתיחה לעיקר הסיפור.

ור"ן היינו שמביאים כבר עכשיו החרוסת, ועי"ז יודע שיש שני טיבולים.

ד: לת"ק [פסחים קח:] דנותנין לתינוק ד' כוסות, ומה דפריך שם וכי מה תועלת יש לתינוקות ביין פי' המאירי כדי שישאלו.

ה: הגבהת הקערה [שו"ע תע"ג ס"ו] ופי' בשבלי הלקט כדי שיראו ישאלו.

ו: עקירת השלחן [פסחים קטו:] ובזמנינו סגי בסילוק הקערה עד סוף השלחן. [שו"ע שם]

ז: מזיגת כוס שני. [רש"י ורשב"ם פסחים קטז.]

והנה כ"ז להביא הבן לשאלה. ויל"ע אי דוקא דרך שאלת הבן יש חיוב מצות והגדת. ונחלקו בזה הראשונים דרמב"ם [פ"ז מחו"מ ה"ב] הביא מכילתא דדרשי' מוהגדת לבנך, דגם בלי שאלה יש חיוב. אולם ד' הגרי"פ פערלא בד' הרא"ש כלל כ"ד דבלי שאלה הוא רק דרבנן, ולהכי עשו חז"ל כ"כ הרבה היכרים לתינוקות כדי שישאלו דרך אז חלה הדין דאורייתא.

והא דבעי' דרך שו"ת דוקא כבר פירשו רבים דרך אז נכנס עמוק יותר, ובס' מדרש בחידוש כ' דע"י השאלה מתחשק יותר לדעת התשובה ויכנס יותר בלבבו.

השאלות דמה נשתנה

והנה השאלות דמה נשתנה, כבר דייקו החת"ס [בהגהותיו לשו"ע תע"ג ס"ז] והגר"ח [הגדש"פ מבית לוי קובץ הוספות עמ' פ' מרמב"ם [פ"ח מחו"מ ה"ב], שכ' "וכאן הבן שואל ואומר הקורא מה נשתנה" וכו' משמע דגם אחרי ששאל הבן אומרו בעה"ב, וביאר הגר"ח דמן הבן מצפים שישאל רק על איזה שינוי בלילה, ולא דוקא ד' שאלות אלו, וד' שאלות הוא רק קיום דצורת הסיפור יהי' דרך שו"ת שהוא אחד מג' החילוקים שאמר הגר"ח. אולם ד' רוב ראשונים דהבן הוא זה ששואל ד' שאלות אלו, ובתוס' קטו: מבואר דכל עניני השינוי הוא להביאו שממילא ישאל הד' שאלות וכ"פ הפר"ח הובא במשנ"ב תע"ג סקס"ט.

לכאורה לא שייכא כלל גדר שאלה ותמיה

והנה יש כאן תמיה עצומה דלכ' השאלות הללו אינם בגדר שאלות כלל, דכל הילדים כבר יודעים ונתגדלו על חג הפסח וליל הסדר, ויודעים שבלייל הסדר יש סדר שלם דקדש ורחץ וכו' וגם אם אחד יקפיד לא להגיד לבנו כלום לפני פסח, ולא ישלחנו לחדר כמו שיש אלו שעושים כן, מ"מ אין שום תמיה לכל ילד שכבר נתגדל

איה: לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך, לא ברחוב בדרך מביהכ"נ.

איך: מתחיל בגנות ומסיים בשבח.

למה: ר"ג אומר כל שלא אמר ג' דברים וכו'.

נמצא דו' הוספות אלו הם ממש מכוונים לז' הבירורים שמסכם התפא"י.

אבל חשוב לדעת שהם רק הוספות ולא עיקר הסיפור, ולא כאלו שטועים להרכות בפירושים וחידושים בקטעים הראשונים שהם רק הקדמה לעצם הסיפור, ולבסוף מתאחר השעה ורצים במהירות מבתחלה עובדי ע"ז וכו' ונמצא שהחליפו העיקר עם הטפל.

ומ"מ אמר מו"ר שליט"א שעצם האריכות בהקדמות אלו מקדש את הפה ומכין אותו לעיקר הסיפור, וכמ"ש התפארת שלמה על מצות תאכל במקום קדוש, כן הסיפור צריך להיות ע"י פה קדוש, וא"ש דכל הקטעים בהגדה מכוונים יחד כמו שכבר הקדמנו דיש חמישים קטעים נגד נ' פעמים שהוזכר יציאת מצרים בתורה, ומספר התיבות 1820 כמספר כל שמות הוי"ה שבתורה, ולכן יש לדייק ולומר כל מלה, אלא דיש לדעת דמעיקר הדין מה שצריך כדי לקיים חובת הסיפור הוא מתחיל בגנות ומסיים בשבח ודברי רבן גמליאל כמשנ"ת, ונפק"מ לחולה ורחוש בבית האסורים בלי הגדה, או כל אונס אחר.

כל אחד יש בתוכו בחינת ארבעה בנינים

כנגד ארבעה בנינים דיברה תורה וכו'.

בפשוטו קאי על בנינים גשמיים שיש לבן אדם. וא"כ מקוים שחלק בן הרשע לא יתקיים וכן מבואר ברמב"ם הלכות חמץ ומצה פ"ז ה"ב שכתב "מצוה להודיע לבנים ואפילו לא שאלו שנאמר והגדת לבנך, לפי דעתו של בן אביו מלמדו, כיצד אם היה קטן או טיפש אומר לו בני כולנו היינו עבדים כמו שפחה זו או כמו עבד זה במצרים ובליילה הזה פדה אותנו הקדוש ברוך הוא ויוציאנו לחירות, ואם היה הבן גדול וחכם מודיעו מה שאירע לנו במצרים ונסים שנעשו לנו ע"י משה רבינו הכל לפי דעתו של בן" ולא הזכיר את בן הרשע.

אולם דבר נפלא כתוב בשפ"א פסח תרל"ד שמזה נראה שכל הד' בנינים שייך לכאו"א מאתנו.

וז"ל: כנגד ארבעה בנינים כו'. נראה שהוא נגד הארבע לשונות של גאולה. שהגאולה הי' מכל הד' גליות. ושאלות הללו יש בכל איש ישראל. מצד חקירות השכל

ובאמת במקור הי' ההגדה נוסח קצר מאד: מה נשתנה בלי הא לחמא עניא, עבדים היינו, בלי "ואילו לא הוציא וכו'" מתחלה עובדי ע"ז וכו' אח"כ פסוקי ארמי עובד אבי ודרשו כל הפסוקים, וכמבואר במשנה, אח"כ משנת רבן גמליאל פסח מצה ומרור, אח"כ קיימו עיקר החיוב לומר ואותנו הוציא משם וחייב אדם לראות א"ע וכו' כמבואר בגמ', אח"כ שני פרקי הלל עם פתיחה לפיכך אנחנו חייבים וכו' ונאמר לפניו שירה חדשה וכו' ב' פרקי הלל, ברכת גאל ישראל ושותין כוס שני ומי שלא אמר כ"ז לא יצא יד"ח כראוי.

אבל בדורינו יש הרבה הוספות גם לפני שמתחילים עיקר ההגדה דמתחלה עובדי ע"ז, ולא רק מימי הראשונים והאחרונים אלא עוד מתקופת הגאונים הרמב"ם בסדר ההגדה שלו כבר הביא כל החלקים שיש בהגדה שלנו, והענין בזה הוא להאריך בחשיבות סיפור זה, שאפי' כולנו חכמים וכו' ואפי' התנאים הגדולים עסקו בזה, וענין החיוב בלילות, ושיכול מבעו"י ועוד כמה הוספות, ועוד שני הוספות אחר תשלום ההגדה כמה מכות הי' במצרים, וכמה מעלות טובות למקום עלינו וכו'.

שבע שאלות של התפארת ישראל לבירור כל ענין

ומו"ר הגרמ"י רייזמן שליט"א אמר השערה לבאר מבנה ההגדה ע"פ ד' התפארת ישראל [על משניות פ"ב דאבות מ"ד וכן בקונ' חומר בקודש] ששם סיכם כל דיני עבודה וכתב שיש כלל רוחני בבירור כל דבר שצריך להשיב לעצמו על ז' שאלות "מי" "מה" "למי" או "את מי" "מתי" "איך" "ואיך" היינו מי הוא, מה הוא הדבר, בשביל מי הוא, אימתי הוא, היכן הוא, ואיך הי' הדבר, ומדוע צריך הדבר הזה. וכתב דכשתדע להשיב על אלה השאלות יבורר לך כל דבר חמור ועמוק.

ולפ"ז נבין אריכות ההקדמה לפני סיפור יצ"מ: תחלה חוקרים:

מי: מי צריך לספר? אפי' כולנו חכמים וכו'.

מה: מה צריך לספר הרי כל לילה צריך לספר, ומה מוסיפין בלילה הזה? לכן הביא משנת ראב"ע דאה"נ בכל לילה יש לספר אבל בלילה הזה יותר, ולזה מביא המעשה על התנאים שהאריכו בסיפור כל הלילה.

למי: בשביל מי צריך לספר? לד' בנינים שדיברה בו תורה.

מתי: יכול מר"ח וכו'.

שסבלו בפועל ממצרים, "והצלתי אתכם מעבודתם" הם אלו שגם בלי סבל הרגישו בעצם העבדות ענין גלות, "וגאלתי אתכם בזרוע נטויה" מתייחס לאלו שגם בלי שם עבד הרגישו בגלות.

והנה הרשע גם אם הי' יוצא מסבלות מצרים, וגם הי' ניצל מן העבדות, מ"מ לא הי' לו גאולה, כיון דכלפי חלק זה אינו מרגיש גלות ממילא לא יתכן לו גאולה, והוא רק מרגיש עול בקיום המצוות שאומר מה העבודה הזאת לכם, ולכן גם אם הקב"ה לקח אותו לעבודתו, מ"מ אינו נגאל כלל ממצבו הרוחני.

ענין האריכות בדרשות הפסוקים

צא ולמד מה ביקש וכו'.

הנה כאן אנו מתחילים לדרוש הפסוקים בפ' ביכורים. וכבר הבאנו דיש שהוכיחו מכאן דעיקר מצות סיפור יצ"מ בליל פסח הוא השבח וההלל ולכן נקטי' דוקא פ' זו, ואי לא נימא כן צ"ל כדשמעתי ממו"ר הגרמ"י רייזמן שליט"א דכיון דחייב אדם לראות את עצמו כאילו יצא ממצרים ורק בפרשה זו הוא אחד שמספר על יצ"מ על עצמו, גם אם לא יצא ממצרים, כיון דהוא מדור באי הארץ שלא יצאו ממצרים ואעפ"כ מודה כאילו יצא בעצמו.

ובאמת יש כאן שאלה גדולה, הרי העיקר מה שאנו רוצים בכ"ז הוא להשריש לבנינו אמונת הקב"ה וההשג"פ עלינו, ואיך צריך לשבח להקב"ה, וא"כ עדיף הי' להאריך בתיאור מעניין על ניסי יצ"מ בלשון הילדים וכל המדרשים שנאמרו בזה, וכבר נכתבו ע"ז כמה ספרים, ובמקום זה אנו מאריכים בדרשות על פסוקים, והילדים נראים כמשתעממים מגודל האריכות בזה, ולכן יש שבאמת שממהרים בדרשות אלו, וכשמגיעים לעשר מכות מאריכים בכל מכה ומכה בתיאור מוחשי כדי שיהי' מעניין לילדים.

אולם לנתבאר בשם הגרצ"מ שליט"א בראשית דברינו, דבכל תיבה ותיבה של ההגדה מונחים ענינים ודברים הרבה, והקב"ה הוא זה שמאיר בלבות ילדינו וגם בלבבינו כל ההשפעות של אמונה ואהבת ה' ע"י המילים הקדושות, א"כ כל מה שעלינו לעשות הוא להגיד המילים בכוונה גדולה ובהתלהבות וחשק גדול, ובפרט באמירת פסוקים שהוא תורה שבכתב שהוא דבר ה' בעצמו, אין לנו השגה עד כמה היא פועלת בלב האדם, שכל פסוק הוא כמו פצצת אטום לכל בן ישראל, והדרשות של הפסוקים הוא גילוי על התפשטות כוחם של הפסוקים, לכן בוודאי יתלהב לב האדם באומרו

שעני"ז היצ"ה"ר מהרהר אחר החוקים ועל זה צריך להיות התשובה מוכן בלב האדם כי לעשות רצון השי"ת יש מזה יותר טעם ושמחה מהבנת טעם המצוה. וזה אין מפטירין כו'. שטעם מצוה של מצוה אף שאין בו טעם. מתוק לו יותר ממטעמים.

והרשע פורק עול ממש. מה העבודה. ואומרו לכם פי' מה כוחו של בו"ד לעבוד להשי"ת. ועי"ז מהרהר אחר השגחה עליונה כמ"ש בספרים. והתשובה. בעבור זה. פי' ע"י שהוא בו"ד ואין לו שכל כראוי חשוב לפניו ית' עבודתינו יותר ממלאכי עליון.

ושאלת התם ע"י התמימות כשהקב"ה נותן איזה הארה בחסדו בא האדם לידי התנשאות באומרו מה זאת. וצריך לידע שהוא רק בחסד עליון. וזה התשובה בחוזק יד כו' בלי זכיות האדם.

ושאינו יודע לשאול הוא בגלות המר שא"י כלל איך לפתוח הלב וע"ז נאמר את פתח לו.

וע"ז נותנים השבח. שגאולת מצרים הי' בכל הד' מיני גליות בכלל ובפרט שנמצא בחי' אלו בכל אחד מישראל. ונק' בנים שבאמת נגמר הבנין ע"י החקירות הללו בלב האדם כשזוכה לבוא לדרך האמת ולצאת מהבלי עולם הזה ועניניהם" עכ"ל.

צריך להרגיש שנמצאים בגלות

רשע מה הוא אומר מה העבודה וגו' אילו הי' שם לא הי' נגאל.

ויל"ע למה נקט דוקא לשון גאולה מכל ד' לשונות הנמנים בפ' וארא.

וביאר בזה מו"ז הג"ר בנציון זצ"ל, דיש כמה דרגות של גלות, דגם בזמנינו אנחנו בגלות גם שאין לנו צרות מן הגוים, אבל סו"ס אנחנו תחת ממשלתם ואין לנו ביהמ"ק, אבל חלק גדול של כלל ישראל אינו רואה בזה גלות אא"כ יסבלו בפועל מן הגוים, אז נאנחים ואומרים שאנחנו בגלות.

הנה שבט לוי לא היו צריכים לסבול מן השיעבוד כיון שהרגישו הגלות גם בעצם זה שנמצאים במצרים וא"כ לא היו צריכים לסבול מקושי השיעבוד, אבל שאר ישראל לא היו מרגישים הגלות רק כששעבד בהם פרעה, אבל לפני זה הרגישו מאד טוב וגם רצו לעזור לפרעה.

וזה"פ בפסוקים תחלת פרשת וארא [שמות ו' ו']. "והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים" מתייחס לאלו

אחריו מתחזקים בזה, ועי"ז יכלו אבותינו להחזיק מעמד בכל מקומו מגוריהם שלא להשתקע בין הגוים.

כח מסירות נפש לדבר שבקדושה

ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך וגו'. [יחזקאל ט"ז ו' ז']

מש"כ מתבוססת בדמיך כ' בתרגום יונתן יחזקאל שם דקאי על דם פסח ומילה, אולם לפ"ז ק' דמקודם הי' צ"ל "ואומר לך" דהרי קודם נתן לנו פסח ומילה ואח"כ ראה הקב"ה שעסוקים בזה, ורש"י שם באמת פי' דקאי על ליכלוך בחומר ובלבנים, אלא דא"כ לא דמי לדמיך חיי ותי' מו"ז וצ"ל דהרי לכל אחד יש מדת מסירות נפש בחיים שלו, רק שרוב בני אדם לא מנצלים זה לקדושה, והקב"ה ראה שבנ"י יש להם מדת מסי"נ אבל השתמשו בזה לרעה, ולכן נתן להם הקב"ה מצוות אלו, שישתמשו במס"נ לעניני קדושה, וזה ואראך מתבוססת בדמים של מס"נ דעלמא ואמר לך הרי במדה זו אתה יכול לחיות.

ולהגרצ"מ שליט"א מונח כאן תפלה שנזכה ג"כ למסי"נ על תורה ועבודה, וגם שבח על מה שאנו זוכים למסור נפש על עבודת ה'.

הצעקה בזכות אבותינו

ונצעק אל ה' אלוקי אבותינו וישמע ה' את קולינו וגו'.

פתח באבותינו וגמר עם קולינו ופי' מו"ז וצ"ל דאם מתפללים בזכות האבות אז הקב"ה עונה בזכות עצמם, וכדאמרו ברכות י' כל התולה בזכות אחרים תולין לו בזכות עצמו.

ולהגרצ"מ שליט"א מונח כאן זעקה וצעקה עצומה על המצב שלנו, ולכל אחד ואחד בפרט על הצרות שלו ברוחניות ובגשמיות, וכפי שמסופר שהי' אחד שנושע באמצע ע"י שצעק בשעת אמירת ונצעק, ³³ ומונח גם שיר ושבח על כל הפעמים שהקב"ה ענה לנו.

³³ זה הי' אצל בן כפר שלא הי' לו מה לשלם לפרץ, והזהירו הפריץ שאם לא ישלם ישים כל משפחתו בכור, והגיע להאוב יהואל מאפטא בשבת הגדול ולא הניחוהו ליכנס, אולם בדרשת שבה"ג שמע ממנו, שבשעת הגדה בעת אמירת ונצעק אפשר לפעול כל מה שצריך, ואכן כך עשה, ובליל הסדר צעק על מצבו, ותוך כדי דיבור דפק אצלו גוי שפחד ממה שהרג אשתו ולכן ברח, והפקיד אצלו שתי חביות כסף וזהב ולתשלום נתן לו אחד מהם. ע"כ המעשה. והגה"צ ר' אלימלך בידרמן שליט"א פירסם סיפור על שני אחים מבוגרים בארה"ב לא' קראו מניש בן 26 ולאחיו חיים בן 30 ואף א' לא הציע להם שידוך, ולפני עשר שנים בשעת הסדר ראה מניש בהגדה שלו הסיפור הנ"ל, והחליט לנצל אף הוא את העת רצון והכריח כל משפחתו שיצעקו ביחד על מצבו ועל מצב אחיו הגדול, ואכן מיד בחוה"מ הגיעו שני הצעות ואכן נתארסו בשטו"מ בזה אח"ז, ומאז כל שנה ושנה מוסרים לו מאות יהודים פתקא

פסוקים ודרשות אלו, ויוכל גם להתפלל להקב"ה לפני זה שכל זה יפעל עליו ועל המסובין אהבה ויראה ואמונה ויראה וכל מה שהקב"ה רוצה שיאיר בו. ואח"כ יוכל גם להרחיב בלשון עצמו אבל העיקר הוא הפסוקים והדרשות.

ובזה יובן גודל העת רצון שנעשה בעת אמירת פסוקים אלו, עד שנתפרסם מאד גודל הסגולה בצעקה להקב"ה מכל הלב באמירת פסוק ונצעק אל ה' וגו' כפי שנשמע בזמנינו מאות ואלפים סיפורים נפלאים ע"ז, ראה להלן בהג"ה, והכל הוא מגודל כח פעולת הפסוקים.

לא להרגיש כאזרח בגלות

וירד מצרימה אנוס ע"פ הדיבור, ויגר שם מלמד שלא ירד יעקב אבינו להשתקע במצרים אלא לגור שם וכו'.

באמת לא מפורש היטב ענין אנוס ע"פ הדיבור, ויל"פ דהנה בהא דלא ירד יעקב אבינו להשתקע וכו' פי' משך חכמה [ויקרא כ"ו מ"ד] שיעקב הורה בזה הוראה לדורות, שכל פעם כשיגלו באיזה גלות שלא יהיו, ההנהגה צריך להיות שידעו של ירדו להשתקע אלא הם רק גרים שם עד זמן הגאולה, והרי הם רק כגרים ולא יחשבו כאזרחים, וא"כ י"ל דזהו אנוס ע"פ הדיבור שהי' מרגיש עצמו כל הזמן כאנוס, דבעצם לא היה רוצה להיות שם.

והי' מוסיף מו"ז הג"ר בנציון וצ"ל דעצם מחשבתו של יעקב שלא להשתקע במצרים, זה גופא גרם ופעל שלא ישתקעו לנ' שערי טומאה, וזה הוראה לדורות שע"י שהאבות ירגישו עצמם כגרים בגלות, ממילא זה יפעל על הדורות שלעולם לא ישתקעו בין הגוים

הסיפור על רבי בנציון הנימן וצ"ל

והי' רגיל מו"ז לספר כאן בכל שנה, [וכן מספר אאמו"ר שליט"א תמיד] על דודו זקינו שעל שמו הי' נקרא הגה"צ רבי בנציון הנימן וצ"ל מעיר מעמל ברוסיה שהי' ת"ח גדול ועשיר ומקורב מאד לרבי ישראל סלנטר וצ"ל שהתאכסן אצלו הרבה ועזר לו רבות ותמכו בכל פעולותיו, ³² ובעת גירוש יהודי רוסיה בימי מלחמת העולם הראשונה, היגר לגרמניה וקיבל רשות להשאר שם ולקבל אזרחות, כיון שהי' אדם עשיר ונכבד, אך הוא סירב בכל תוקף באמרו "שלא ירדנו להשתקע בגלות אלא לגור" ואם נגזרה גלות על אחיו ילך גם הוא עמהם. וד"ז באמת השפיע לדורות שמכח מעשה כזה הדורות

³² ראה עוד ספר ארחות ישרים לאאמו"ר שליט"א עמוד ש"י.

הבנים נקראים עמל

ואת עמלינו אלו הבנים ואת לחצינו זה הדחק.

יל"ע למה נקראים הבנים עמל, וגם למה נסמך לענין הלחץ זו הדחק, ופי' מו"ז צ"ל דתמיד נחוץ עמל רב לחנך הבנים ע"ד התורה והיראה, ובפרט במקום כמצרים ששם היינו עבדים ולחצו אותנו עד מאד עד שהכל הי' בדחקות.

וליסוד הגרצ"מ שליט"א הנ"ל, יש לכוון כאן גם לתפלה שהקב"ה יעזור לנו שנוכל לחנך ילדינו לתורה ויראה בכל המצבים, וגם שיר ושבח על מה שזכינו עד כה, והקב"ה מאיר לנו באמת הכוחות לזה וגם מאיר להבנים בזה.

יסוד דברי רבן גמליאל

ר"ג הי' אומר כל מי שלא אמר ג' דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו.

הנה במש"כ הלשון ר"ג הי' אומר ולא ר"ג אומר, י"א כיון שאמרו רק בזמן הבית, וי"א שכך הי' אומר כל ליל הסדר, ונר' דמה שאנו חוזרים שכך הוא הי' אומר הרי לכ' פשוט שאמר כן אם סבר כן להלכה, אלא דנראה שר"ג הי' אומר כן בהתלהבות גדולה, ואנו רוצים להתקשר לרבותינו מדורות הקודמים, ולכן אנו חוזרים על דברי ר"ג בשעת הסדר, כדי להמשיך מכוחו עלינו כמ"ש "צאי לך בעקבי הצאן" וגו'.

האם זה מדיני הגדה או מדיני המצה

והנה יש לחקור האם זה ממצות ההגדה או שזה מדיני המצה, ובר"ן [סוכה י"ב:] ורמב"ן [במלחמות ברכות ב:] מ' דזה חסרון במצות מצה ולא שלי' כלל, רק שלא יצא כראוי, וא"כ דמי לשי' הב"ח בסוכה ותפילין דצ"ל טעם המצוה, ובדברי שאול הוכיח באמת מכאן כשי' הב"ח, אלא דא"כ ל"ל לומר בפה דוקא, וצ"ל דגזה"כ שנא' ואמרתם זבח פסח וגו', וגם צ"ע דלמה זה נכנס למגיד דהול"ל כן לפני אכילת מצה ומרור ומ' דזה מדיני הגדה, אולם מאירי כ' דזה צורת הפלגה בסיפור, ובאברבנאל כ' דזה המינימום שצ"ל בשביל לצאת החיוב דסיפור יצ"מ, והוא בשביל נשים וע"ה דלפחות צ"ל זאת, וכדכ' החיי אדם דצריך לקרוא כאן המשרתת, ומ' דזה מדין הגדה וסיפור יצ"מ.

לליל הסדר שיתפלל עבורם עד שכבר מגיע המספר למאות בקשות והוא אומר לכולן שכאוי"א יש לו כח הצעקה. וכבר נתפרסמו מאות ואלפים סיפורי ישועות מזה.

ומו"ז הג"ר בנציון צ"ל [בילקוט שיעורים מועדים ח"א סי' ל"ב] עשה מזה מח' רמב"ם ותוס' דברמב"ם מבואר דזה בכלל הגדה, אולם בתוס' פסחים קטז. כ' דמקור לדין אמירה זה הוא ממש"כ ואמרתם זבח פסח וגו' ומצה ומרור הוקש לפסח, ומ' דזה דין באכילה, וכן הוכיח הערוך לנר [סוכה כח.] וכ"מ במהרש"א פסחים שם דזה גדר לשמה באכילה.

אמירת ההגדה בשבת הגדול

והנה כתב הרמ"א סי' ת"ל דבשבת הגדול נוהגים לומר חלק מן ההגדה מעבדים היינו עד לכפר על כל עוונותינו, אבל לא אומרים ההמשך, ורצה ידידי הרב יעקב יוסף לרנר שליט"א להוכיח מזה דאינו מדין הגדה רק מדין מצה ומרור דעדיין ל"ש, אולם מו"ז הוכיח מזה להיפך דהנה הגר"א [שם ובמעשה רב אות קצ"ז] והיעב"ץ [במרוק שם] פקפקו על מנהג זה, דהרי אין לומר הגדה רק בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך, והנה אי נימא דהא דר"ג הי' אומר הוא מדין הגדה וזה מעיקר חלק ההגדה דבלי זה אינו יוצא, א"כ א"ש דבזה גופא שאנו משמיטים זה כבר מותר לאומרו גם בשבת הגדול, שו"מ תי' זה בויגד משה בשם הרה"ק מאוסטרוובצא צ"ל.

וג' נפק"מ להלכה יש בחקירה זו:

א: אי נוהג בפסח שני דאין בו דין סיפור יצ"מ. [בנין ציון סי' ל"ב:] אי בעי' להגיד לבן או די להגיד לעצמו. [ויגד משה] ג: אי כשאין לו מצה ומרור יש ענין לאומרו.

אולם דקדק מו"ז צ"ל ממה דבהמשך הסוגיא קטז: דקאי על המשנה דר"ג מובא הענין דסומא פטור מהגדה שנא' זה, מבואר דדינא דר"ג הוא מדיני ההגדה, אח"כ צידד לחדש דכל עיקר ההגדה הוא גופא תנאי באכילת פסח מצה ומרור, דבגמ' מבואר דאי מצה בזמה"ז דרבנן לא יתכן דיהי' הגדה דאורייתא, אבל יתכן דלא נשאר כן במסקנת הסוגיא.

האם בעי' מצה ומרור בפועל בשעת ההגדה

אולם ד"ז תלוי בחקירת האחרונים אי הגדה תלוי במצה בפועל או סגי בזמן הראוי למצה, דהגרי"ז [הגדה מבית לוי עמ' קכ"ה] הכריע דמדין לחם שעונין עליו דברים הרבה מבואר, דהא דבשעה שמצה ומרור מונחים לפניך אינו דין זמן גרידא אלא בעי' המצה והמרור ממש, וכ"מ במכילתא וכ"כ הגרי"פ פערלא בד' כמה ראשונים דמי שאין לו מצה א"א לקיים מצות סיפור יצ"מ, אולם בתרומת הדשן [סי' קל"ז] ובמנ"ח [מצוה כ"א] מבואר דעיקר הוא שיהי' זמן הראוי למצה ומרור ולא בעי' מצה ומרור.

וע"י הפסיחה נעשה התבררות גדול בנשמת היהודי גופא, דעצם הקדושה נפסחת, וכמו שאמרו צדיקים "ופסחתי עליכם" איך וועל אייך מאכען פסח'דיג" [-אני יעשה אתכם כשר לפסח] וכמו שרקד הגה"ק ר' משה לייב סטובער זי"ע על השלחן ואמר דכך עשה הקב"ה כביכול, שרקד על כל בית יהודי, ואמר "דא וואוינט א יוד" [-כאן גר יהודי] הרי דהפסיחה הי' התייחסות גדול ועצומה לבית היהודי. ולכן כל הקרבן וכל היו"ט קרוי ע"ש הפסיחה, ובזה גם ביארנו למה לא מצינו שמו של יהודי ע"ש יו"ט אחר, רק שם "פסח" כיון דיש חביבות גדולה לענין זה שמתייחס לעצם היהודי, משא"כ שאר יו"ט מתייחס למאורע מסוים, או חפץ מסויים.

ביאור ולא יכלו להתמהמה

מצה זה שאנו אוכלין ע"ש מה, על שלא הספיק בצקם של אבותינו וכו' ולא יכלו להתמהמה.

בלשון התמהמה ביאר מו"ז זצ"ל בלשון צחות דלא הי' להם פנאי לשאול "מה מה" מה נעשה כאן, וזה הי' כדי שלא ישתקעו בשער הנ'. ונוסח זה אנו אומרים גם באני מאמין ואע"פ שיתמהמה דאנו מאמינים באמונה שלימה, ולא מקשים על מה ומה עדיין לא בא הגאולה, אלא אנו מחכים בכל יום שיבוא.

והנה באמת בזמן הגאולה כתוב [ישעי' נ"ב י"ב] "כי לא בחפזון תצאו" הרי דחפזון אינו מעלה, ורוב מפרשים פירשו דרק לענין מצרים הוא מעלה, כיון שאם היו נשארם עוד מעט היו נשקעים בנ' שערי טומאה.

אולם באמת למשנ"ת בהקדמה מהגרי"ד שלעזינגר ע"פ הבית הלוי פ' בא, דחפזון דמצרים מורה על הגאולה עתידה, כיון שלא נשלם עדיין הגאולה, דלא השלמנו כל הגלות, ממילא א"ש דחפזון דמצרים מורה על הגאולה העתידה שלא יהי' בחפזון, וכשאנו רואים המצה הזו זה מחזק בנו האמונה בביאת המשיח, ולכן נתפס ענין החפזון בעצם המצה דעיקר הגאולה עדיין לא הושלם.

וידידי הרב יצחק הלוי דינר שליט"א הראוני דברי הגר"ד זלמן סורוצקין זצ"ל עה"פ ולא יכלו להתמהמה, דזה הי' רק במצרים שלא הי' להם תורה ולכן אילו הי' מתמהמהים היו נשקעים לגמרי, אבל אנו כבר נמצאים בגלות אלפי שנים ולא נשקענו בטומאה כיון שיש לו תורה, עכ"ד. ולהנ"ל יש להוסיף דא"ש מה שאנו אומרים באני מאמין הלשון ואע"פ "שיתמהמה" שאנו משתמשים באותו מטבע לשון של לא יכלו להתמהמה" דבכל להורות שאנו לא דואגים בזה שמשיח מתמהמה, דבכל מצב וכל זמן שיעבור, עדיין נהי' ראויים לגאולה.

וא"כ לד' הגרי"ז יתכן דל"י יד"ח הוא בין על המצה ובין על סיפור יצ"מ, דעד כמה דחסר בקיום מצות מצה ממילא יחסר בקיום מצות סיפור.

ביאור הענין דבעי' מצה בפועל

ולבאר הצד דבעי' מצה ומרור בפועל ושזה תנאי באכילה, י"ל ע"פ דברי הגר"ד משה שפירא זצ"ל [אפיקי מים פסח ענין ב' דרמב"ן [בסה"מ מצוה ט"ן] הי' לו הו"א למנות סיפור יצ"מ ואכילת מצה למצוה אחד, ע"פ מש"כ רש"י פ' ראה עה"פ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני כי בחפזון וגו' למען תזכר את יום צאתך, [דברים ט"ז ג'] היינו דע"י אכילת מצה ומרור תזכור את יום צאתך, דהיינו דבאכילה גופא יש קיום דסיפור יצ"מ ולכס"ד דמצות סיפור לא ימנה למצוה נפרדת, דאכילת מצה הוא גופא קיום דינא דסיפור יצ"מ, והביאור בזה ע"פ רמב"ן על אנכי ה' אלקיך דע"י הפקעת עבדות פרעה גופא חלה עבדות כלפי הקב"ה, וקיום מצות הלילה הוא קיום עבדות להקב"ה, וגילויי העבדות שלנו כלפי הקב"ה הוא גופא קיום דחייב אדם לראות את עצמו כאילו יצא ממצרים, וע"י אמירת שלשת הדברים יש כאן צירוף בין האכילה והסיפור, ולכן נקרא כל מה שאנו עושין בלילה הזה עבודה שהכל הוא מעשה עבדות, ולפ"ז מבואר הא דהסיפור והמצה הולכים ביחד.

שם פסח ע"ש הפסיחה

פסח שהיו אבותינו אוכלים וכו' ע"ש שפסח וכו'.

הנה הגירסא שלפנינו על שום מה היינו שאנו מבארים כאן טעם המצוה. אולם הרמב"ם גרס על שם מה. וביאר הגר"ח [מבית לוי קובץ הוספות] וכך הי' נוהג לפרש כל ליל סדר דאנו באים לפרש טעם מדוע נקרא כל דבר כן, שמשום כך נקרא פסח בשם פסח ע"ש שפסח וכו'.

ולפ"ז יש מקום לעיין בעצם קריאת השם, דבפשוטו פסיחה הוא ע"ש דילוג בית היהודי והצלתו, וק' טובא מ"ש מכל שאר המכות דכלל ישראל ניצלו ולא עושים מזה ענין, וגם דנמצא דע"י הפסיחה לא הי' כאן יחס לבית היהודי, רק אדרבה רק לבית המצרי הי' יחס, והרי כ' שהקב"ה ראה את הדם והדם הי' בפנים הרי דכביכול נכנס לבית היהודי, ועוד הרי הי' גילוי שכינה בכל בית יהודי.

אולם כבר הארכנו בפ' בא ע"פ דברי שפ"א דפסח איננו דילוג ומילוט גרידא, אלא דכל יהודי הי' מעורב בעצם בתערובות טוב ברע דהללו עובדי ע"ז והללו עובדי ע"ז,

האם היו אוכלים חמץ לולא החפזון

ע"ש שלא הספיק בציקם וכו'.

מ' שאילו לא היו נחפזים לצאת היו אופים חמץ, והק' המפרשים דהרי מבואר בפסחים צו: דאיסור חמץ במצרים הי' נוהג כל יום ראשון, ע"י בר"ן [פסחים כה: מדפי הרי"ף] בזה. ופי' הצ"ח והמלבי"ם [שמות י"ב ל"ד] דכיון דבקדשים הלילה הולך אחר היום, א"כ גם לענין פסח הוא כן, וא"כ כשאמר משה היום אתם יוצאים ונאמר זה ביום י"ד זמן הקרבת הפסח, התכוון ליום ולילה שלאחריו ורק אז נאסרו בחמץ, ולכן בבוקר כבר הותרו בחמץ. אולם לפ"ז נמצא דמה שלא הי' חמץ ל"ש כלל לאיסור חמץ רק ענין חדש שלא הספיק בציקם.

ובאופן אחר י"ל ע"פ מש"כ החת"ס [פסח תק"פ] דבלילה עדיין אנו נחשבים כגוים, וא"כ גם במצרים י"ל דבע"פ ולילה שלאחריו עדיין הי' דינם כבני נח, דהלילה הולך אחר היום וכמ"ש ההפלאה בכמה מקומות, ולכן באמת הי' מותרים בחמץ למחר וכנ"ל, אולם למחר בעת היציאה וגילוי כבודו ית' עליהם נתברר שהם כישראל שהיום הולך אחר הלילה שעבר ושוב נאסרו בחמץ, ולכן נתגלה זה דוקא ע"י שלא הספיק בציקם, להורות שעצם היציאה גרם אצלם מהפיכה גדולה, ונמצא דהמצה שאנו אוכלין קשור לאיסור חמץ. [אולם הפלאה בעצמו נקט שהיו כבני נח בזה עד מתן תורה]

הלל דליל הסדר מדין שירה על הנס

הנה נחלקו הראשונים אי מברכין על הלל בליל הסדר. דתוס' ברכות [יד. ד"ה ימים] הביא הדעות דסוברים דמברכין ע"פ ירושלמי, אולם כבר כ' התוס' שם דאין מברכין, וכ"כ הרבה ראשונים, והובא כן להלכה בטור וב"י סי' תע"ג דכן מנהג כל העולם.

ובטעם הדבר שאין מברכין כ' תוס' שם כיון שמפסיקין בו, ולפ"ז מי שלא מפסיק כלל עליו לברך, אולם ברשב"א [ברכות יא.] ובר"ן [פסחים קי"ז.] הביאו בשם רב האי גאון הטעם, כיון דהלל זה אינו בתורת קריאה אלא בתורת שירה על הנס, וביאר הגרי"ז [פ"ג מחנוכה ה"ן] דהלל דשאר ימים הוא על נס שנעשה לאבותינו, אולם ליל הסדר הוא מחמת נס שנעשה לנו דהרי חייב אדם לראות את עצמו וכו' וזה נאמר כשירה. ולכן אנו מקדימים לפני אמירת ההלל "בכל דור ודור וכו' לפיכך אנחנו חייבים וכו' על אשר עשה לאבותינו ולנו וכו'.

ואכתי לא נתבאר היטב למה זה לא מחייב ברכה הרי סו"ס חיוב הוא, וביאר מו"ז צ"ל ע"ד דרוש, כי לומר הלל בדרך שירה צריך שזה יבוא מהרגשה עצמית של

הכרת הטוב על הנס שנעשה לו, וא"א לצוות על האדם, אם אינו מבין זה מעצמו, דאם זה בגדר ציווי כבר חסר בשירה.

הבקשה בברכת הגאולה

אשר גאלנו וגאל את אבותינו במצרים כן ה' אלקינו יגיענו וכו'.

הנה ברכה זו יש בו הודאה על העבר ובקשה על העתיד. וי"א [שבלי הלקט] דזה בגדר ברכה על סיפור יצ"מ³⁴ וזה דעת רבי עקיבא בפסחים קטז: אבל לרבי טרפון הוא רק ברכה קצרה שרק מודים על הגאולה ולא מבקשים על העתיד.

וכבר הק' אבודרהם דזה נראה כברכת שהחיינו והרי כבר בירכנו שהחיינו על כל המצוות, ותי' דכיון דאנו רוצים להמשיך בבקשה על העתיד לכן מקדימים שוב להודות ע"ז. אולם צ"ע למה באמת מכניסים כאן בקשה יותר משאר פעמים שמודים על שהחיינו לקיים מצוות, וגם מוסיפים להאריך בקשה חדשה שמחים בבנין עירך.

וביאר בזה הג"ר ישראל דוד שלעזינגר שליט"א ע"פ מה שהקדמנו בשמו ע"פ הבית הלוי והספורנו, דאנו עדיין באמצע תהליך הגאולה ואנו מובטחים ומאמינים וברור לנו שנזכה עוד להמשך גאולת מצרים, לכן אנו מזכירים זה עכשיו.

והי' אפשר דכמו שזה תפלה ובקשה וכמבואר באבודרהם ור"י בר יקר נכלל בזה גם הודאה ושבח, שאנו כבר מודים מעתה על מה שנזכה למועדים ולרגלים אחרים, ושנזכה לשמוח בבנין עירך ושנזכה לאכול מן הקדשים. ולפ"ז מיושב קושית הראשונים כאן [אבודרהם ור"י בר יקר ועוד] דלמה אנו חותמין גאל ישראל ולא גואל ישראל, והרי בפסחים קיז: מבואר דלשון גואל ישראל הוא בלשון עתיד, דזה בקשה על העתיד, והרי כאן החתימה הוא בקשה וצריך לחתום מעין החתימה, ולהנ"ל א"ש דגם החתימה הוא בגדר הודאה, כיון דאנו כ"כ בטוחים בגאולה העתידה, שכבר אנו יכולים להודות ע"ז ולכן אנו אומרים כבר גאל ישראל על העבר.

והנה ר' טרפון במשנה לא ס"ל המשך זה, ורק רע"ק ס"ל כן, ואמר הגרי"ד שליט"א דרע"ק לשיטתי' שמשחק גם בזמן הגלות כמבואר בסוף מכות, ולהנ"ל א"ש

³⁴ אלא דתמה חת"ס דרשות דרוש י"ז דהו"ל לברך בתחילת ההגדה, ולזה חידש דאז אנחנו עדיין כגוים ע"ש והוי כגר שאינו מברך לפני הטבילה.

דרע"ק אומר לו שעכשיו בליל הסדר ידע נאמנה שעוד יזכה להגיע למועדים ולרגלים אחרים.

למועדים ולרגלים אחרים

כבר נתק' המפרשים מה הם שני ענינים אלה, ולאבודרהם מועדים קאי על ר"ה ויו"כ, וג' רגלים מפרטים בנפרד כדי לבטא הבקשה שנוכה לעלות בהם לרגל. ועדיין צ"ב למה הקדים מועדים לרגלים, וגם לשון אחרים אכתי לא נתבאר.

ומו"ז וצ"ל ביאר דמועדים קאי על הימים טובים שלנו, ורגלים אחרים קאי על הד' צומות שיהפכו לששון ולשמחה, דכיון שבכלל הסדר אנו עוסקים בציפוי לביאת המשיח וכנ"ל, ובתחלת ההגדה אומרים לשנה הבאה בארעא דישראל, וכן בסוף ההגדה לשנה הבאה בירושלים, ומתפללין אדיר הוא יבנה ביתו בקרוב, לכן אנו מפרטים ענין הד' צומות ג"כ.

שני תבשילין וענין הביצה לחיזוק בביאת

המשיח

עצם אכילת הביצה כתב הרמ"א סי' תע"ו ס"ב דזה זכר לאבילות דת"ב חל תמיד ביום שחל בו פסח. והגר"א חולק דא"א לעשות עכשיו זכר לאבילות בשעה שהוא יושב בשמחה כבן חורין. אולם הבית הלוי פי' בא פי' שאי"ז כוונת הרמ"א. אלא כוונתו דלכן יצא ליל הסדר כמו ת"ב דידע דזה שמחה וחיזוק ליהודי שעוד נזכה לגאולה, והליל פסח יתקן הגלות שהתחיל בת"ב. ובזה ציין הגרי"ד שלעזינגר שליט"א דברי המי השלוח דביצה הוא הנברא היחידי שיש לו לידה כפולה, א' שנעשה ביצה וא' שנעשה אפרוח, וכן גאולת מצרים הוא רק הלידה הראשונה, אולם אנו מאמינים שיהי' עוד גאולה שני' המשלימה גאולה זו וזה אנו רוצים להראות בסימן הביצה.

עוד הוסיף הגרי"ד שליט"א [להשלמת הדברים שהבאנו בשמו בהקדמה] מה שאנו עושין שני תבשילין זכר לפסח וחיגיגה, ויש חששות על הזרוע באופנים מסויימים שנראה כמקדיש קדשים בחוץ, הרי דעד כדי כך זה מושרש בנו ההרגש בליל פסח כאילו אנו אוכלין קרבנות, שבע"פ שחל בשבת אסר הרא"ש לעשות זכר לחגיגה כיון דבזמן ביהמ"ק לא הי' חגיגת י"ד דוחה שבת, ואם נעשה זכר לחגיגה שמא יבנה ביהמ"ק ויאמרו אשתקד מי לא אכלנו חגיגה, הרי לן עד כמה אנו מושרשים בהרגשה שכאילו אנו אוכלים קדשים. [ולהלכה לא קי"ל כרא"ש ולא דלא סברו גזירה זו רק דסברי דמביאים בע"ש ואכמ"ל]

והנה החת"ס חידש [דרשות ז' אברכי"ו:] דאבותינו במצרים היו אוכלים בכל ליל פסח ביצים מצד אבילות דאז נגזר גזירת גלות בברית בין הבתרים, וגם הוכפלו בו הצרות בסוף היותם במצרים. אבל אי"ז סתירא לדברינו, דאדרבה זה לחיזוק בשבלינו, דהרי היינו כמה מאות שנים במצרים, ואכלנו ביצה לאבלות ואעפ"כ נעשה מזה היו"ט הכי גדול, כן תהי' בטוח שאף שיום זה חל בו ת"ב בוודאי תגאל שנית.

והנה בע"פ שחל בשבת לא הביאו חגיגה ולכ"כ הרא"ש שלא יביא שני תבשילין רק אחד כיון שא' זכר לחגיגה וחישישנן שמא כשיבנה ביהמ"ק יביא חגיגה בשבת דיאמר אשתקד מי לא הבאנו זכר לחגיגה, ולדברי הנצי"ב א"ש דהרגשת ליל הסדר צריך להיות כאילו אנו כבר יושבים בביהמ"ק ולכן א"ש דיהי' כזה טעות.

וראה עוד בתחלת הגליון מש"כ בשם שבט הלוי למה נבחר הביצה לחגיגה ולא לפסח.

בטעם גניבת אפיקומן

בטעם גניבת אפיקומן שכתב חק יעקב תע"ב ב' שזה נובע ממש"כ "חוטפין מצה בלילי פסחים" [אולם יש שפקקו ע"ז ראה הגדת מבית לוי בשם הגר"ח, דפסח בעי שמירה דאל"כ נפסל בהיסח הדעת, ובהליכות שלמה פ"ט הערה 210 דזה שיבוש, דאיך אפשר להרגיל התינוקות לגניבה ולקבל שכר ע"ז, אולם זהו מנהג ישראל, והבא גם בא"ר ובערוך השלחן שם] ופי' מו"ז וצ"ל דאנו רוצים לעשות זכר להא דלא חרץ כלב לשוננו, דמבואר בפסחים קיג. וברש"י שם דכלבים נובחים הוא שמירה מגנבים, ושצריך לדור דוקא במקום כלבים להיות שמירה מגנבים, ואם הילדים גונבים ואעפ"כ אין הכלבים נובחים צ"ל דכליליה זה לא יחרץ כלב לשוננו.

עוד אמר מו"ז, שקבלה בידינו דאותם הדרכים שהובילו אותנו לגלות, הם שיובילו אותנו בדרך לגאולה, וא"כ כמו שגלותנו הראשונה נעשה בדרך גניבה "כי גנב גנובתי מארץ העברים" כך גם צריך להיות הגאולה בדרך של הערמת החוק והעקפתו ולציון ד"ז אנו גונבים אפיקומן בליל הסדר.

כוונת שפוך חמתך

מנהג רוב ישראל לומר שפוך חמתך בעמידה כמבואר בערוה"ש ס"א כדי לחזק האמונה בביאת המשיח, [אולם החזו"א הי' יושב וכן הי' דעת בעל שבט הלוי קובץ מבית לוי ח"ג עמ' ל"ד] ואומרים אותו אחר שפותחין הדלת כדי לזכור שהוא ליל שימורים כמבואר ברמ"א סי' ת"פ ס"א, וכן מוזגין כוס יין וקורין אותו כוס של אליהו וכמבואר

דשייך דוקא לכאן שסיימנו לקיים מצוות האכילה ולא זכינו לקיים מצות ק"פ לכן אנו מבקשים שפוך חמתך.

ולנתב' לקמן בשם החת"ס דל"ש קיום והבאתי בלי קיום ונתתי אותה לכם מורשה, דיתכן דאנו נמצאים בא"י בלי שיש לנו שליטה עלי, א"כ י"ל דלכן דוקא כאן אנו מוזגים כוס של אליהו ולגר"א זה גם זכר לכוס חמישי, להגיד שגם מי שנמצא בא"י כמו הגרי"ח זוננפלד, פונה לביהמ"ק ואומר לאליהו שכ"ז שלא תבוא להשליט כאן שליטת התורה אין לנו גם כוס חמישי של והבאתי.

כוס חמישי וכוס של אליהו

קיום והבאתי בליל פסח

הנה כוס חמישי שיבואר לקמן ע"פ ראשונים הוא נגד והבאתי. וקשה והלא והבאתי לא נתקיים בלילה הזה, וגם למה זה נכנס כהמשך לד' לשונות של גאולה בתחלת פ' וארא, ותי' באבן עזרא שם דהי' הרבה מהם שהיו פחותים מבני עשרים ועליהם לא נגזרה הגזירה, ועוד שגם בניהם יחשבו כמותם, אולם הספורנו שם פי' דוהבאתי הוא המשך לציווי להתבונן בדרכי ה', שאם תתבוננו בכ"ז יהיו ראויים שאביא אתכם אל הארץ. ובאור החיים הק' שם פי' דוהבאתי הוא הבטחה אך רק בתנאי וידעתם כי אני ה' וגו' וכיון שלא קיימו התנאי וחטאו בעגל לא התקיימה בהם ההבטחה שרק בניהם נכנסו.

אולם מו"ז הג"ר בנציון זצ"ל פי' דוודאי הי' עכ"פ קיום כל דהוא, ע"פ תרגום יונתן עה"פ ואשא אתכם על כנפי נשרים, [שמות י"ט ד'] דבאותה לילה העבירם לירושלים להקריב ק"פ וא"כ נתקיים פסוק זה, וי"ל בדרך צחות דלכן לא היו רשאים לצאת מביתם, כי אילו יצאו לא היו יודעים איך לחזור לבתיהם. שו"ר בליקוטי יהודה שפעם בליל הסדר כשמזגו כוס של אליהו אמר האמרי אמת דאיתא דזה מרומז לגאולה ע"ש והבאתי וגו' ושאל אותו אחיו הרה"ק ר' מנחם מנדל הי"ד אבד"ק פאביניץ הא לא הי' זה בלילה הזה, והשיב לו האמרי אמת וכי לא הי' באותו לילה הלא איתא בתרגום יונתן וכו' ובזה מיושב קו' הראשונים והאוה"ק הנ"ל. והוסיף הלב שמחה דיתכן דלכן לא שמעו אל משה שהרגישו שלא יתקיים בהם והבאתי כפשוטו, דמה שנסעו לא"י בליל גאולתם הי' רק לזמן מועט.

ביאור ענין כוס חמישי

והנה מה שנקטו מו"ז והאמרי אמת בפשיטות דכוס של אליהו הוא נגד והבאתי אינו כ"כ ד"פ. ונקדים דמתחלה

במשנ"ב שם סק"י, ויש מוזגים אותו כבר בתחלת הסדר, ויש חילוקי מנהגים מה עושין בכוס זה, אם מוזגים לכ"א מן המסובין כוס ד' אחר שפוך חמתך ומחלקים לכ"א מהמסובין מכוסו של אליהו, או משאירים כוס של אליהו עד שתיית כוס ד' ואז מוסיפים לכוסות של המסובים או שמניחים אותו עד הבוקר מכוסה ובבוקר מחזירים אותו לבקבוק ולוקחים מן היין לקידוש היום.

ולכאורה צ"ב איך נכנס לכאן שפוך חמתך, והנה לדעת הגר"א ועוד כיון שאמירת ההלל נחלקת לשנים, בחלק הראשון עוסקים בגאולת מצרים, והחלק השני מדבר בגאולת העתידה, וכמו שמבקשים לא לנו כי אם לשמך וגו' לכן אנו מקדימים פסוקים אלו. ויש לבאר איך זה הקדמה ללא לנו, וביאר מו"ז זצ"ל, דהגם שהקב"ה הוא זה שהביא עלינו היסורים ע"י הגוים, וא"כ הם שלוחי הקב"ה, ולמה נאמר שישפוך חמתו עליהם, אבל הגוים לא מתכוונים לש"ש כלל רק להנאתם, ולכן מגיע להם עונש כי בשמך לא קראו כלל, ואף שאנו חייבים לסבול יסורים, מ"מ אנו מבקשים בשביל גילוי כבוד שמים, "כי לשמך תן כבוד" כדי "שלא יאמרו הגוים" וגו'.

אולם מו"ר הג"ר ישראל דוד שלזינגר שליט"א הראוני ³⁵ דבריו הנפלאים של המאירי פסחים צט: שפי' דזה כהמשך לברכת המזון, שמכיון שאנו רגילים להודות ולהכיר טובה למי שגמלנו, עד שאחר אכילה אנו מודים ומברכים, ולעומת זה אותם שאוכלים בכל פה, דורסים ואוכלים ואין בפיהם שבח להקב"ה, והם שנא' עליהם אוכלי עמי כלו לחם ה' לא קראו, לכן נהגו לומר שפוך חמתך וגו' דהיינו שה' ישפוך חמתו על אלו שבאכילתם, לא קראו את ה'.

עוד הראה סיפור נפלא בס' משבצות זהב [על מגילת אסתר עמ' ל"ה לר' שבתי שמואל ווייס שליט"א] שסיפר על זקינו הג"ר שמעון הירשור זצ"ל אב"ד מודרען מו"ץ בפרשבורג שעלה לא"י בשנת תרפ"ו עם שלשה מתלמידיו, ובליל הסדר הי' אצל מרן הגרי"ח זוננפלד זי"ע שכל הסדר לא אמר הרבה תורה רק תירגם מעט בשביל הב"ב ופניו היו זורחים קרני אור, אולם בהגיעו לשפוך חמתך פתח החלון שהי' פונה לעיר העתיקה ולמקום המקדש ואמר הנה ב"ה זכינו לקיים כמה מצוות, מצה, ומרור, סיפור יצ"מ, וד' כוסות, וברכת המזון, אולם שתי מצוות לא זכינו לקיים הקרבת קרבן פסח ואכילתה, וזה כל בשביל הגוים הארורים שהחריבו ביהמ"ק וא"כ שפוך חמתך על הגוים וגו' ולפ"ז א"ש

³⁵ כשפגשתי אותו בלונדון ה' ניסן תשפ"ב.

זקנים לבעה"ת פ' בא י"ב ח' דזהו הטעם למאן דבעי למשתיי דאם לא הביא אותם הקב"ה לא"י מה הי' מועיל להם היציאה ממצרים אלא דלא נתפרש למה זה רק מצוה וכן למה לדידן לא סבירא לן הכי ולמה לא נעשה באמת זכר לזהבאתי, בפרט אי חכמים חולקים על ר"ט צ"ב למה באמת לא נעשה זכר לזהבאתי, ובפשטות הי' נראה דתלוי בקו' המפרשים עה"ת כאן דהרי לא נתקיים והבאתי אז עכ"פ בשלימות וא"כ ל"ש לעשות זכר לזה, ³⁷ אולם החת"ס פ' שלח [במדבר ט"ו ל"ג ד"ה מקושש עצים] כ' הטעם, שלכן לא תיקנו כוס נגד הביאה לא"י כדי שלא יאמרו שאין מצוות בלי א"י אלא עיקר היהדות הוא חלק ולקחתי שהוא מעמד הר סיני שקיבלנו תורה ומצוות. ³⁸

והנה כ"ז הוא בענין כוס חמישי המוזכר בגמ' וראשונים.

ביאור ענין כוס של אליהו

והנה דבר נוסף הוזכר רק באחרונים ולא בשו"ע [והוא במ"ב ת"פ סק"ן] דמנהג אשכנז למזוג כוס יתירה בשפוך חמתך וקראוהו כוס של אליהו לרמז שאנו מאמינים שכמו שגאלנו הקב"ה ממצרים כן יגאלנו שנית וישלח אליהו לבשרינו, ובפשטות אין לזה שייכות לכוס חמישי הנ"ל, דזה נקרא כוס של אליהו וכוס חמישי נקרא סתם כוס חמישי, ונושא דכוס חמישי הוא בסי' תפ"א וכוס של אליהו הוא בסי' ת"פ ולא קשור גם לזהבאתי, רק זה כוס נפרד עשוי לכבוד אליהו ולציפוי לגאולה, וכן יש נ"מ לדינא דכוס חמישי הי' אמור להיות לפני כל אחד כמו שאר כוסות אבל כוס של אליהו הוא כוס אחד גדול באמצע, וגם נאמרו עוד טעמים לכוס זה, כמו מש"כ בס' ויגד משה סי' ל' דלולא שאינו כדאי וא"י עד היכן הדברים מגיעים הי' אומר שכ"ז הוא כעין הכנה והזמנה שיבוא כמו בברית מילה ולכן מכינים כוס לכבודו, וכ"כ בס' תורת אמת לר' לייבל איגר זי"ע דכיון שישראל נכנסים לברית הוי זה כמו כסא של אליהו.

אלא שבספר טעמי המנהגים [עניני פסח סי' תקנ"א] ובתשובות והנהגות [ח"ב סי' רמ"ד] ובס' ויגד משה סי' ל' אות א' כתבו בשם הגר"א דכוס זה הוא לחשוש לשי' הראשונים דבעי' כוס חמישי ונקראת כוס של אליהו כיון שהדבר בספק עד שיבוא אליהו. עוד כ' שם בקו"א סקמ"ז בשם ספר תולדות אסתר ע"פ הירושלמי הנ"ל

³⁷ ובגליון עיון הפרשה הביאו ממן הגר"ק זצ"ל שתי ע"ז דוהבאתי אינו לשון גאולה אל הבטחה שהבטיח לאברהם אבינו. והגר"מ אורחי זצ"ל תי' דרק ד' לשונות קשורים ליצ"מ אבל והבאתי שייך לא"י.

³⁸ וכע"ז כ' בגליון עיון הפרשה בשם מרן הג"ר משה שטרנבוך שליט"א דוהבאתי אינו בגדר גאולה דעיקר הגאולה הוא גאולת הנפש, והביאה לא"י מצד עצמה אינה תמיד בגדר גאולה, שאם יגורו בא"י ללא חיי תורה אין בזה גאולה כלל.

יל"ע הרי עיקר תקנת ד' כוסות הי' נגד ד' לשונות של גאולה וא"כ הו"ל לתקן ה' כוסות גם נגד והבאתי, והנה כבר הארכנו בענין מוסיף על הכוסות, דבפסחים ק"ז: איתא דכוס רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו הלל הגדול דברי ר' טרפון, וג"י הגאונים והרבה ראשונים הוא חמישי אומר עליו הלל הגדול, אלא דנחלקו ראשונים האם זה רק דעת ר' טרפון וחכמים נחלקו עליו או שזה דבר מוסכם, דד' בעה"מ דהוא מח' וקי"ל כחכמים אולם ד' הרי"ף והרמב"ם דקי"ל כר"ט וביאר רמב"ן ור"ן דחכמים לא נחלקו עליו, אלא שאין כוס חמישי חובה רק רשות, ולראב"ד בהשגות על הרי"ף יש בזה מצוה עכ"פ, ובס' מעשה רוקח על הרמב"ם הביא מכת"י שר"א בן הרמב"ם העיד על אביו שאמר הלל הגדול על כוס ד' שלא רצה להוסיף על הכוסות. ושו"ע השמיט היתר שתיית כוס חמישי, והמנהג אכן לומר הלל הגדול על כוס רביעי, אלא שהרמ"א סי' תפ"א כ' שאם צריך לשנות יאמר הלל הגדול על כוס חמישי. וכ' ערוה"ש סי' תפ"א דמימינו לא שמענו ולא ראינו נוהגין כן, ³⁶ וא"כ נראה דלא קי"ל כר"ט כלל וא"כ אין לנו כוס חמישי.

אלא דיל"ע מה טעם כוס חמישי לר' טרפון עכ"פ, ועמד בזה הראב"ד בהשגות שם וכ' דכיון דד' כוסות נסמכו על ד' לשונות של גאולה והחמישי כבר סמכוהו בהגדה נגד והבאתי ולכס"ל לראב"ד דיש בזה מצוה. וכ"כ בדעת

³⁶ אבל היו גדולי ישראל שנהגו כן, ע"י בס' אביר הרועים אות רי"ז שהאבנ"ז נהג כן לביל שני, ובס' ארחות רבינו ח"ב עמ' ע"ז ש הסטייפלר הי' שותה כוס חמישי באמצע הסעודה ולא אמר עליו הלל הגדול וקראו כוס הרי"ף והי' מקפיד על כך כל שנה. ואחרי שכבר הי' ק' לו שתאו במיץ ענבים ושאר הכוסות רק חצי מעורב, ואמר שהטעם שלא נוהגים לשותתו דחוששים לדעות דאסור לשותתו אחר אפיקומן, וגם סבר שא"א לצאת כוס זה באמצע הסעודה ואעפ"כ שתאו. והגר"מ כשר זצ"ל בהגדה שלמה אסף רשימה של הרבה ראשונים דסברו שיש ענין לעשות כוס חמישי ושמו שמצא כן בד' מהר"ל בהגדה שלו שיש לנהוג כן למעשה. והנה בהגדת מהר"ל ליקטו הרבה חלקים מגבורות ה', ובנוסף לזה יש ביאורי לשון לימודים ודברי נגידים שבנו על יסוד ד' מהר"ל וד"ז נמצא רק בלשון לימודים ודברי נגידים, דבגבורות ה' פס"ה כ' על ד' רשב"ם דאין דבר נראים נגד כל המפרשים וביאר באריכות עומק ענין כוס חמישי, ומ"מ כתב "ואין אנו נוהגין בכוס חמישי" אולם בלשון לימודים ודברי נגידים כ' על רשב"ם דדבריו בטלים נגד כל המפרשים ומאריך לבאר ענין כוס חמישי ושיש לעשות כן, ואח"כ כ' נוסח הנני מוכן ומזומן לקיים מצות כוס חמישי שהוא כנגד בשורת הישועה וכו' וראש הבית לבדו יקח כוס של אליהו וישתה בהסיכה בלי ברכה. הנה גם צירף כוס חמישי לכוסו של אליהו. וכ"ז לא מופיע בס' גבורות ה'. אולם יש לדעת דא"י ד' מהר"ל בעצמו רק של הרב רויזנברג ז"ל שכתב שהעתיקו מכת"י של הגה"ק מהר"י כ"ץ זצ"ל חתנו של מהר"ל, שכתב דברים אלו ע"פ פקודת חותנו שבכמה מקומות צוה לקצר ממש"כ בגבורות ה' ובכמה מקומות הוסיף דברים חדשים אשר לא נמצאים בספר הנ"ל. אולם כבר הפליג הרב אברהם בנדיקט [במורי' שנה י"ד גליון ג' ד' קי"ב] להוכיח שא"י כלל מחתנו של מהר"ל אלא זה כולו המצאה מהרב הנ"ל ע"פ ד' מהר"ל, והוכחתו הראשון הוא בענין כוס חמישי שיש כמה דברים שכ' אחרת ממש"כ בגבורות ה'. והוא זה שהוציא גם הסיפורים על הגולם של המהר"ל. וא"כ יש לבדוק כל דבר שאומרים בשם מהר"ל בענין פסח האם זה לא רק ע"פ הגדה הנ"ל.

הלל הגדול ורק לאחריו ישתה] דתמוה מה התאבון העצום הזה, ומה ענין ההתחזקות בהלל הגדול, ולהנ"ל א"ש.

לעתיד לבוא נשתה ששה כוסות

ונסיים בדבריו הנפלאים של מרן החת"ס בחי' עה"ת פ' וארא [שמות ו' ו' ד"ה והוצאתי] דבאמת יש בקראי ששה לשונות של גאולה, והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי והבאתי ונתתי אותה לכם מורשה וגו', וכל אחד הוא ענין בפנ"ע עי"ש כל הדר', ה' הוא הביאה לא"י, וי"ו לתנו לנו למורשה ולא נהי' שם משועבדים לעם אחר כמו בבית שני, ועל ד' ראשונים תקנו חז"ל ד' כוסות כי היו חירות עולם, אמנם שנים האחרונים לא היו עדיין קשר של קיימא עד לע"ל שאז יהיו ששה יעודים מקויימים. ואולי משום כן נתוסף וי"ו של אליהו ליעקב לרמז על וי"ו גאולות וסימנך ותבט עיני בשור"י כי שור"י גי' שש פעמים כוס ואולי לע"ל יתוספו שתי כוסות נגד שני גאולות הנ"ל הנוספות עכ"ד החת"ס. ויל"פ דזה ענין צירוף כוס חמישי לכוס של אליהו להורות דכוס חמישי המורה על הביאה לא"י לחוד איננו גמר גאולה כלל דשייך לחיות בא"י ללא תורה כמו שרואים היום שאין על א"י שלטון של תורה, וזה לא נקרא ונתתי לכם מורשה, ולכן א"א לשתותו, אבל כשיבוא אליהו ואז יהי' שלטון של תורה וזה יקרא ונתתי לכם מורשה. ואז כוס שישי ישלים ויתקן כוס חמישי.

הבאת קרבן תודה גם בחג המצות

נדרי לה' אשלים נגדה נא לכל עמו בחצרות בית ה' בתוככי ירושלים הללויה.

מצינו בקרבן תודה שנתרכו בלחמים וגם מיעטה התורה בזמן אכילתו, ופי' הספורנו והנצי"ב שטעם הדבר כדי להזמין קרואים רבים שיתפרסם הנס שנא' ובתוך רבים אהללנו [תהילים ק"ט ל' ובזה פי' הג"ר אליהו דיסקין שליט"א מש"כ כאן נגדה נא לכל עמו דאיירי כאן בקרבן תודה שיהי' נגד כל עמו וזהו מש"כ ובשם ה' אקרא בפירסום.

ובטעמא דקרא להגר"ק זצ"ל פי' דזהו מש"כ בחצרות בית ה' דקאי על מקום שחיטת התורה בכ"מ בעזרה, בתוככי ירושלים הוא על מקום האכילה, ועפי"ז יל"פ מש"כ "הללויה" דאכילה זו של תודה גורם שבח והילול להקב"ה וכנ"ל.

והנה אין מביאין תודה בחג המצות, ומה"ט גם אין אומרים מזמור לתודה אפי' בערב פסח כמבואר ברמ"א סי' נ"א ס"ט ובמשנ"ב שם, וצ"ע וכי איך נודה ונשבח להקב"ה במשך ימי הפסח, וי"ל ע"פ מה שהארכנו בפ'

דד' כוסות הם נגד ד' לשונות של גאולה, והרי יש עוד לשון של גאולה והוא והבאתי אתכם אל הארץ רק יען כי מה שבאנו אל הארץ לא הי' ביאה ממש לדורות, רק לפי שעה וזה יתקיים לעתיד כשנזכה לגא"ש וישלח לנו את אליהו הנביא לזה אנו קורין אותו כוס של אליהו.³⁹

ואם נצרך כל מש"כ ביחד וגם התחלת דברינו - בפתיחה - בענין ד' כוסות נימא דההרגשה צריך להיות דאחרי יצ"מ זכינו לד' גאולות, אבל אף פעם לא זכינו לביאת א"י בשלמות, ולכן אנו לא שותין כוס חמישי. אולם במקום זה אנו מצפים לביאת אליהו שיבשרנו על הגאולה ולזה אנו מוזגין כוס ולא שותין רק מסתכלין עליו בהשתוקקות מתי יגיע הזמן ונזכה גם לכוס חמישי זה.

הרוצה לשתות כוס חמישי יתחזק בהלל הגדול

ולד' הראשונים שאמרו בד' רבי טרפון דאם רצה לשתות כוס חמישי יאמר הלל הגדול, י"ל בדרך צחות ע"פ ד' החת"ס דלא רצו לתקן כוס חמישי פן יחשבו שא"א להיות יהודי בלי א"י, וגם למשנ"ת בשם מהר"ל דד' כוסות הוא בעולם העשיי' עולם הפירוד, אולם כוס חמישי הוא סוד האחדות שמאחד כל הארבע וא"כ זה שייך יותר לעולם התיקון, ובדרך כלל אין אדם בגלות שייך לזה, וא"כ י"ל דאם האדם תאב ומשתוקק מאד להתחבר לעולם התיקון וגאולה, לא יעשה כוס חמישי אא"כ ישריש בעצמו היטב ענין הלל הגדול ונשמת ולחיות בסוד האחדות, שכל מה שקורה אתו אינו אלא טובות עצומות מהקב"ה, וישבח להקב"ה בהתלהבות גדולה כאילו לא נמצא שום דבר רע בעולם וזהו כי לעולם חסדו שהכל הוא רק טוב, ועי"ז יקשר עצמו לעולם הגאולה, ורק אם נמצא במדרגה גבוה של שבח כזה, אין לחשוש שיהי' נסחב לדעות כוזבות בענין הגאולה ומותר לו לשתות כוס חמישי, אבל לדידן שאין אנו נמצאים במדרגה גדולה אין לנו לעשות כוס חמישי. וי"ל דזה הלשון דרבי יוסף טוב עלם ביוצרות אם חולה הוא או אסטניס ובעי למשתי חמרא משום אונס - שהוא תאב הרבה], לומר בחמישי הלל הגדול ישתנס - יתחזק לומר

³⁹ והג"ר אליהו דיסקין שליט"א ביאר ענין כוס של אליהו עפ"מ ש' בס' תורת חיים חולין צב. דבעצם הי' צריך להיות השיעבוד 430 שנה כמבואר שמות י"ב מ' והנה במצרים היו 210 שנים אולם עיקר קושי השיעבוד היו רק 86 שנה מעת לידת מרים. כוס בגי' 86 430 בגי' חמש פעמים כוס, ומצד הגזירה הי' צריך להיות 430 והקב"ה ברחמי הוריד 4 פעמים מנין כוס ונשארו רק מנין כוס אחד בלבד ולכן תיקנו ד' כוסות. וזה מרומז במש"כ בראשית מ"ז כ"ד "והיו כתבואות ונתתם חמישית לפרעה וארבע הידות יהי' לכם" עכ"ד התו"ת. והנה לע"ל גם על בשורות רעות נברך הטוב והמטיב [פסחים ג.]. דאז יתגלה דכל הרעות שעברו עלינו הי' לטובה, ואז יתברר שגם אלה 86 שנים של קושי השיעבוד הי' לטובה וכל גאולת ישראל דלע"ל אינו אל מכת אותם שנים ונבין של שנים אלו נצטרך להודות יותר מכל השנים, ולכן מניחים כוס חמישי כוס של אליהו להורות שגם ע"ז יתברר לע"ל דהי' לטובה.

מפנוביז הי' מפרש דלאחר בקשת שפוך חמתך והזכרת הצרות ורדיפת הגוים, אומרים לשנה הבאה, להורות שאנו בטוחים בגאולה הקרובה.

פיוט אדיר הוא "אלמעכטיגן גאט"

פיוט אדיר הוא, נדפס לראשונה בהגדת פראג שנת רפ"ז בלשון אשכנז, היינו "אלמעכטיגן גאט נון בוי דיין טעמפל שירה" ואף שנדפס בסידור השל"ה אינו מיוחס להשל"ה, דכבר קדום לפניו הרבה, ויש שיחסוהו לרי' זלמן מלונדרש והובא במנהגים דק"ק וורמייזא. [והשיר דלשון קודש "אדיר הוא" י"א שהוא תרגומו של השיר דאידיש, שלא רצו לשוררו בלשון אשכנז]. והיו מגדולי ישראל ששרו אותו בליל הסדר בהתלהבות גדולה, ואמרו שהוא מלא וגדוש ברמזים וסודות עליונים, ולכן באשכנז היו נהוג לכנות ליל הסדר בשם "באוונאכט" ע"ש הבני'. ואני עדיין זוכר אותם יהודי אשכנז שהיו מאחלים זה לזה אחרי מעריב ליל פסח "באויען זי גוט". [שתבנה טוב]

והנה הענין בפיוט זה בליל הסדר דוקא יוסבר היטב לפי ההקדמה שהקדמנו מהגרי"ד שלעזינגר שליט"א ע"פ בית הלוי פ' בא דמזה שיצאו בחפזון לפני הזמן מזה נראה שעדיין חסר בגאולה, והי' עלינו להשלים הגליות, ולכן אנו בטוחים שיגאלנו שנית, וכדברי הספורנו עה"פ ליל שימורים שכמו שאז חיכה הקב"ה שנהיו ראויים לגאולה כן לדורות הקב"ה מחכה לגאול אותנו, וגם בשעת הסדר עשינו כל מיני ענינים להורות שאנו כבר רואים הישועה בעינינו, וכבר אכלנו כעין קרבנות, ומקום שלנו הוא כבר דוגמת ביהמ"ק, וליל פסח מסוגל לגאולה, וא"כ בוודאי המקום עכשיו להתפלל על גאולה.

וחוץ ממה שהלשון אדיר הוא יבנה ביתו הוא תפלה, הוא גם לשון בטחון, שאנו בטוחים שבוודאי יבנה ביתו בקרוב, ולכן נקרא ליל של בניה, שע"י ליל הסדר באמת אנו מקדימים הגאולה. ואחרי הסדר עלינו להאמין באמונה שלימה שהגאולה נעשה קרוב יותר.

אחד מי יודע

לא נודע מחבר הפיוט, אולם זה נמצא במגילה כתובה וגנוזה בבית מדרשו של בעל הרוקח.

בטעם למה אנו שרים זה עכשיו, הובא בהגדת חכמי ירושלים שרבי שלמה ורטהיימר ראה בכת"י ישן נושן, שהי' כדי להזכיר להגיד ק"ש של ערבית, כיון שהתחילו הסדר מבעו"י ולא יכלו לסמוך על ק"ש שעל המטה, כיון שזה ליל שימורים ולא אומרים אותו.

צו דקרבן פסח הוא במקום קרבן תודה על היציאה ממצרים, והמצות הם הלחמי תודה, [וכבר נתב' שם כמה מהלכים למה א"צ חמץ] והרי המצות דכל שבעה נאכלים כהמשך לקרבן פסח כמ"ש שבעת ימים תאכל עליו מצות וגו' [דברים ט"ז ג'] א"כ בזה מתקיים חובתינו להודות לה' כל יום.

ועלינו לכוון היטב בפסוקים אלו מה אשיב לה' וגו' נדרי לה' אשלם וגו' דעוד יבוא יום ונשלים להביא כל הקרבן תודות שהתחייבנו בגלות על נסיך שבל יום עמנו, ואפ"ל דלכן מקדימים כוס ישועות אשא, דהלל ושירה על הכוס יכולים לומר בכל עת גם בגלות וגם בזמן שא"א להביא ק"פ וזהו ענין ד' כוסות.

למה נקרא סדר

חסל סידור פסח וכו' כאשר זכינו לסדר אותו.

מה שנקרא ליל הסדר ע"ש הסידור, נאמרו כמה פירושים. בפשוטו, כיון שיש כ"כ הרבה ענינים שצריך לעשות בלילה זה, ובלי סדר ותיכנון קבוע מראש לא הי' שייך לעשותו, וזה לימוד לכל מהלך החיים שיהי' עם סדר. עוד מונח בסדר להדגיש מה העיקר ומה טפל בעבודת ה', וביתר עומק אמר הגרצ"מ שליט"א שהקב"ה מסדר בתוך כל מה שאנו עושים ואומרים בלילה זה שיהי' מונח בו כל הענינים הנשגבים להשפיע על נשמותינו ועל נפש עוללינו, וכל התפלות וכל השבח וההלל שצריך להיות מונח במה שאנו עושים, הכל מסודר בו היטב ממילא.

כן מונח בסדר זה שע"י השפעת וקדושת ליל הסדר ליל הסדר, כל השנה מסודר לנו היטב ברוחניות, אף שאין אתנו יודע איך ואין אנו מרגישים כלום.

עוד פי' בשפת אמת בשם חז"י הרי"ם לרמז לדברי המהר"ל שכמו שיש סדר מיוחד לטבע ואין הוא דרך מקרה, כן יש סדר מיוחד לניסים ונפלאות, והכל מסובב בהשגחה עליונה לטובת בני".

לשנה הבאה בירושלים

מה שאנו אומרים בסוף הסדר "לשנה הבאה בירושלים" הוא גם תפלה וגם שבח להקב"ה על מה שנזכה, ולמה שהקדמנו מהגרי"ד שלעזינגר שליט"א ע"פ בית הלוי וספורנו דע"י גאולת מצרים אנו מובטחים בגאולה, ממילא א"ש דאנו מכריזים כן בסוף בסדר, כיון דבסוף הסדר אנו כבר מרגישים מובטחים בגאולה.

ובשבלי הלקט כתב, דהגם שאנו בגלות עכשיו מ"מ אנו בטוחים שהקב"ה יגאלנו שנית, וזה כנ"ל, והרב

אותנו מחדש לעם, כמבואר בספה"ק 'חסד לאברהם', ולשם כך אנו צריכים ד' הכנות, ד' שבתות, כנגד ד' לשונות של גאולה.

עוד מבואר בירושלמי דד' כוסות נגד ד' אמהות וגם בזה אין הפסק בין ג' לד', דבין רחל ללאה אין שום הפסק וכשנעייין נמצא גם בהם אותו ענין, בין שרה לרבקה היה הפסק בישמעאל, בין רבקה ללאה ורחל היה הפסק ע"י עשו, אבל בין רחל ללאה אין שום הפסק, כמו שכתוב 'מלא שבוע זאת ואתנה לך גם את זאת', כי בין כוס שלישי לרביעי לא יפסיק, כך בין פרה להחודש אין הפסקה, ובין וגאלתי לבין ולקחתי אין להפסיק. הכל אחד.

וא"כ כשמזכירין ארבע אמהות הכוונה לארבע כוסות, דהיינו הך והכל שורש אחד, ומוכן לפ"ז למה בפיוט שלנו לא אמרו במספר 'ארבע', ארבע כוסות דליל פסח, כי גם כשמזכירין ארבע אמהות הכוונה על ארבע כוסות, כי בכל חלקי הקדושה הכל אחד. וכמו שלא אמרו 'שלשה מי יודע, שלשה רגלים, או שלשה תפילות ביום' כי גם כשאומרים ג' אבות הכל אחד. כל המספרים שווים, רק ב'אחד אלקינו' אין עוד אחד מלבדו.

ולפ"ז יל"פ ביאור חדש בשאלת "מי יודע" ר"ל "שנים מי יודע" מי באמת מבין הכוונה והשורש חמספר שנים או שלש או ארבע בתורתנו הקדושה איזה שורש הוא, וכשעונים ג' אבות אז הכוונה שיודע ומתחבר לשורש לכל מה שיש מספר שלש בתורתנו הקדושה כולל ג' תפלות ביום וג' מצות וג' ימים טובים וכן הלאה. ואחד מי יודע הכוונה שמבין שאין שום דבר בעולם שיש בו מספר אחד רק ה' אלקינו.

כוונת הפיוט חד גדיא

הנה בהגדת מרבה לספר הובא שגם מקור פיוט זה הוא במגילה שהי' גנוז על קלף בבית מדרשו של בעל הרוקח וקבעוהו לדורות לזמרו בליל פסח.

והנה זה כתוב בלשון ארמי, ומאות פירושים כבר נאמרו על פיוט זה, ובעיקר נתפרש על הגליות שעברו ישראל. ויל"ע דלמה נכתב בלשון כ"כ מסתורי. ונאמר בשם הרה"ק מרופשיץ כשהיסב על שולחנו של החוזה מלובלין, שאמר החוזה בסוף הסדר, כי מפני שהקב"ה יורד עם הפמליא של מעלה ושמח בישראל שמחה גדולה, אז המלאכים מקנאים בנו קנאה גדולה, לכן מחשש לעין הרע אנו אומרים פיוט זה שהוא כמו לחש לעין הרע של מלאכים.

אולם מפי הגרי"ד שלעזינגר שליט"א שמעתי, דכיון דכל הלילה הי' כדי להשריש בנו האמונה שה' אלקינו ה' אחד, ממילא אנו מדגישים כאן, שכל כך כבר מושרש בנו שה' אחד, עד שאם נשאלנו אחד מי יודע נענה מיד שרק ה' הוא אחד. ומור"ר הג"ר אברהם גורביץ שליט"א הי' מפרש שהדבר הראשון שמונח בזכרון האדם יחשוב ע"ז, ומיד כששומעים מספר "אחד" נחשוב על ה' אחד.

ויש לצרף מה שראינו אצל מו"ז הגה"צ רבי יעקב סניידערס זצ"ל, שהי' הולך ברחוב, ורואה המספר על הרכב, ומיד הי' אומר גימ' שמרמז לשמותיו של הקב"ה, לפי שיהודי כזה הי' חי תמיד עם ה' אחד, ולכן מיד שקרא איזה מספר בכ"מ שהוא, ראה בזה שמותיו של הקב"ה וזהו תכלית הלילה, שההכרה שלנו יהי' כ"כ בחוש עד שכשרואים איזה מספר, מיד אנו מקשרים אותו להקב"ה ותורתו ומצוותיו.

אלא דלפ"ז לא יתיישב למה אנו צריכים למנות כל המספרים ולא סגי במספר אחד.

מי יודע השורש בקדושה למספר זה

ולכן יש לבאר בכוונת פיוט זה דהנה כלל גדול יש בתורתנו הקדושה שאם איזה רעיון תואם בכל הבחינות מלמעלה עד למטה, סימן היכר הוא על אמיתתו. וכן הוא בענין המספרים שבתורה לדוגמא מה שמצאנו בדברי רבי לוי בירושלמי מסכת מגילה פ"ג ה"ה שהשווה ד' כוסות לד' פרשיות דלכן אין מפסיקין בין פרה לחודש כמו שאין מפסיקים בין כוס ג' לכוס ד' וזה פשוט שהסימנים שבדברי חז"ל לא באו רק לתת סימן לזכרון בעלמא, אלא באו ללמד על מהות הדבר. וכן מצאנו בפיוטי מוסף שבת החודש, שבכל ברכה וברכה מזכיר ענין שיש בו מנין ארבע, ואחד מהם הוא 'ארבע כוסות כבמחזה', שבחלומו של שר המשקים מוזכר ד' פעמים 'כוס' כנגד ד' כוסות שבלייל פסח, וסמוך לזה: 'ארבעה ערכים אשננה' כלומר ד' פרשיות שקלים זכור פרה החודש, וכדברי רבי לוי הנ"ל.

ובספר מנחת עני פ' בא פי' היחס בין ארבע פרשיות לארבע כוסות ע"פ מה דאמרינן בפסחים [ע"י רש"י פסחים צט: ד"ה ארבע ובי"ר פ"ח ה' וירושלמי פסחים י' א'] שתקנו ארבע כוסות כנגד ארבע לשונות של גאולה שהם והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי, וביאר שם באריכות דמרמז לד' מדרגות של גאולה, וג' זה גאולה מטומאה, וד' זה כניסה לקדושה ובין שניהם אסור להיות הפסק, ומבאר איך כ"ז נרמז בד' פרשיות ע"י ש' וד' הכנות בד' שבתות לד' דרגות הגאולה והדברים האלה נזכרים ונעשים בכל שנה ושנה, הקב"ה בא בכל ליל פסח ולוקח

פרץ בבכי כמו תינוק, והתחיל לנגן באידיש "איין ציגאלע איין ציגאלע" ופתאום התחיל להזכר בחלקים של ההגדה, והתחיל לשיר בשפה ליטאית "כי לו נאה כי לו יאה" "עבדים היינו" "הא לחמא עניא" ויצא מהמעמד בהתרגשות נוראה וחזר בתשובה שלימה, ואחרי תקופה הוא נפטר מן העולם בשם טוב כשומר תורה ומצוות.

ואמר הג"ר אליהו שליט"א "רבש"ע בא וראה מה גדול כוחו של הלילה הגדול הזה, לילה של אמונה, את הכל הצליחו לעקור ממנו, אולם החוט האחרון שנשאר לו מאידישקייט הי' אותה פיוט שבסוף ההגדה וזה לא הצליחו לעקור ודוקא בליל הסדר זה מה שהחזירו בתשובה בסוף ימיו" עכ"ד הרב.

ולדברינו א"ש, דדוקא פיוט זה דחד גדיא מורה, דאחרי כל הגליות והשמדות, וכל מה שרצו לעקור מעצמינו כל זיק של יהדות, ונדמה שהצליחו בזה, והשונרא הצליח לאכול הגדיא, מ"מ בסוף רואים שהגדי נשאר חי וקים, וזה החיזוק שאנו יוצאים ממנו בליל הסדר. ובוודאי גם עצם זה שמונח בפיוט גדיא כ"כ הרבה ענינים מסתוריים, וכמו שאמרנו בשם הגרצ"מ שליט"א דעצם המילים משפיעות על כל נשמה, ממילא זה גופא פעל על נשמת אותה יהודי.

והג"ר חיים ברוורמן שליט"א, אמר לי שפעם הי' לו יהודי זקן מרוסיא שג"כ לא זכר כלום מכל היהדות ומכל הסדר, רק זה זכר, הא דהי' מנהגם דהיין ששפכו ב"דם ואש ותמרות עשן" לא שתו רק נתנוהו להשפחה הגוי', וי"ל דעצם זה השפיכה הרי הוא מורה על פרעניות הגוים, והגוים הרי רצו לעקור האמונה מישראל לגמרי ושפיכה זו על ראש אומות העולם, גרם לפחות ישאר עדיין איזה זיק של יהדות שמכוחו יחזרו לשורש.

והגרצ"מ זילברברג שליט"א פי', דזה להראות לנו שכמו שכ"א מבין דא"א להשיג ע"פ פשוטן של דברים מה ענין השונרא והכלבא לליל הסדר, כמו כל ההייליגע סדר נאכט וכל ההגדה אין לנו השגה מה מונח בכל תיבה, ומרמז לענינים הרבה. והגרי"ד שלעזינגער שליט"א ביאר דזה להראות לנו עוצם קדושת הלילה שאין לנו בו השגה כלל ולכן שרים דבר שנראה מסתורי מאד.

ובמש"כ ואתא חוטרא, וצ"ע וכי איך המקל מכה לבד, ושמעתי בזה מהר"ר זכרי' וואלרשטיין זצ"ל ששמע לפרש⁴⁰ דבעל ההגדה רצה שנתבונן דכמו דפשיטא דא"א שהמקל יכה לבד, ובהכרח דהקב"ה הוא האוחזו, [וכמשל הידוע שהכלב רודף אחר המקל שחושב שהוא זה שמכהו] כן כל הצרות והגליות האחרות שהחתול והכלב והאש ומים מרמזים לזה, שנדמה לנו שבאו ע"י בעלי בחירה ג"כ זה רק מהקב"ה.

החד גדיא נשאר בסוף

ודבר נפלא כ' החת"ס דרשות [ע' רע"ח] דנקודת השיר הזה הוא להורות, שגם אחרי שנדמה לנו שהגדי נאכל ע"י השונרא, מ"מ הוא תמיד נמצא, ואנו חוזרים שוב ושוב "חד גדיא", דהחד גדיא נשאר תמיד בסוף. ויש להוסיף דזה הגמר של הסדר, להורות שהנקודה של גאולת מצרים נשאר לדורות בכל מצב, וגם אם איש יהודי גלה למקום השפל ביותר, ולא נשאר שום זכר מכל היהדות שלו, מ"מ יוכל ע"י ליל הסדר לחזור ולהיות החד גדיא דזבין אבא.

סיפור נפלא על כוחו של חד גדיא

וכן רגיל הג"ר אליהו דיסקין שליט"א לספר מעשה נפלא שמורה על עצם קדושת הלילה בכלל, ועל פיוט חד גדיא בפרט, דלפני עשרים שנה הי' מקרב בעלי תשובה מעולי רוסיא, ופעם הגיע אליו יהודי מבוגר בן שמונים וחמשה שלא ידע ולא זכר שום דבר מיהדות, אבל הי' נראה עליו שהוא יהודי וגם הלשון שלו הי' אידיש. והתחיל לדבר אתו על יהדות, וראה שלא יודע כלום. הוא לא ידע על ס"ת תפילין ומזוזות, לא האבות הקדושים, לא על מעמד הר סיני וא"י ובהמ"ק, ימים טובים, ר"ה יו"כ, שום דבר לא זכר ולא ידע, הגיע לדבר עמו על פסח והתחיל לעבור איתו סדר הלילה, "קדש ורחץ" וכו' מה נשתנה, עבדים היינו, מצה ומרור שלחן עורך, ומ"מ לא זכר מאומה, עד שהגיע לסוף ההגדה לפיוט חד גדיא ופתאום

⁴⁰ מפי משולח אחד שאמר לו שישאל לו השאלה הכי פשוטה על ההגדה ואם ידע התשובה לא יקח ממנו כסף ואם לא ידע התשובה, יצטרך לכפול לו נתינתו ולבסוף התפעל כ"כ עד ששילש נתינתו.

שביעי של פסח

הנה אנו מתקרבים לימים האחרונים של יו"ט פסח שביעי ואחרון ש"פ, שעיקרו בנוי על קריעת ים סוף ושירת הים, ובכך עלינו להתבונן ולהעמיק מה נתחדש לנו בקריעת ים סוף יותר מיצ"מ, ובכך יש לנו לעיין בקריאה של היו"ט שהוא פרשת בשלח, ומשם נוכל להוציא עומק קדו' היום. ונביא קצת ממש"כ בפי' בשלח וזה נוגע לעכשיו כיון שכל ענין פי' בשלח בחורף הי' רק הכנה וחרישה לשביעי של פסח ועכשיו הוא זמן הקצירה ולכן נעיין בעז"ה שוב בענינו של הפרשה.

הנה פרשה זו נקראת פרשת בשלח ע"ש השילוח ממצרים ומשמע דזה ענינו של הפרשה, ובאמת יש עוד הרבה ענינים בפרשה כמו כל הענין של קרי"ס ופרשת המן ומלחמת עמלק שלכ' ל"ש לעצם שילוחו של פרעה. והנה בעיקר צ"ב הרי בפי' בא כבר יצאנו ממצרים ומה מיוחד בפי' בשלח לעומת פי' בא ושנקרא ע"ש השילוח של פרעה. ושיהי' מיוחד להיות פרשה נפרדת. והעיקר שפרשה זו מפסקת בין יצ"מ וקבה"ת מבואר דזה הכנה נצרכת לקבה"ת. עוד נקראת שבת זו בחורף שבת שירה ע"ש השירה שכ' כאן מצד שני זה נקרא פי' בשלח ואיך הם מצטרפים ומשלימים זא"ז. גם יל"ע איך התחלת פרשה זו המשך למצות תפילין שהסתיים בפי' בא.

ויהי בשלח פרעה את העם ולא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא כי אמר אלקים פן ינחם העם בראותם מלחמה וישבו מצרימה: [י"ז א']

א: ויהי למה כתוב ויהי לשון צער, הרי שמחה היא שיצאו. וכבר עמד בזה באור החיים הק'. [ובמדרש יש בזה שתי אופנים אי הי' צער לפרעה או למשה]

ב: "בשלח פרעה" וצ"ע וכי פרעה שלחם מרצונו, הרי הקב"ה הוא זה שהוציאם ממצרים, וכן העירו במדרש [כ' ג']. ראה להלן התי'.

ג: "את העם" למה אמר את העם ולא אמר את ישראל.

ד: ולא נחם אלקים ד"א פלשתים כי קרוב הוא: צ"ב איך כי קרוב הוא הסבר על לא נחם הלא להיפך הוא, ורש"י פי' כי קרוב הוא ונוח לשוב, ורמב"ן השיגו דא"כ הול"ל תחלה כי אמר אלקים כי קרוב הוא פן ינחם העם, ולכ"פ דאע"פ שקרוב הוא והי' טוב להנחותם בדרך ההוא, מ"מ לא נחם פן ינחם וגו' וא"כ חסר מלת אף.

ה: כי אמר אלקים פן ינחם העם בראותם מלחמה וישבו מצרימה. צ"ב למה דבר זה כ"כ חשוב להדגיש מיד בפסוק הראשון ומ' דיש בזה הקדמה יסודית לכל הפרשה. עוד צ"ע דלא נתפרש בקרא על איזה מלחמה

מדובר ולרש"י קאי על מלחמות העתידות להיות בכניסתם לארץ, ורמב"ן פי' שיהי' מלחמה עם הפלשתים וצ"ע דסתם הכ' בזה, ועוד צ"ע וכי לא הי' באמת מלחמות אח"כ כמו מלחמת עמלק כאן בסו"פ בשלח, ואח"כ כשנכנסו לא"י, וא"כ מה הרוויח הקב"ה בזה שלא עברו דרך פלשתים, ולרש"י הפי' שאם ילכו בדרך קצרה ידעו כיצד לחזור למצרים מאימת המלחמות וזה"פ כי קרוב הוא היינו שקרוב הדרך לחזור למצרים.

אבל עדיין צ"ע וכי יד' ה' תקצר לעשות שהאויבים יכנעו מפני בני"י או ימותו ובכך לא הי' צורך להוליך את ישראל במדבר, ובאמת במדרש וראשונים כ' סבות נוספות למה הולכים הקב"ה במדבר, במכילתא כ' דלכן סיבבם במדבר כדי לעשות להם נסים וגבורות במן ובאר ושליח, ובדרשות רבינו יונה כ' דכבר מתחלה רצה להקב"ה להולכים במדבר כדי לעשות נס קרי"ס וכדי לתת להם התורה בהר סיני, וגם הביא מש"כ בתנחומא דרצה להולכים דרך המדבר כדי לאכול המן ולשתות המן הבאר ויעסקו בתורה ותתיישב בגופן, וא"כ ק' איך יתכן דלולא פחד מלחמה הי' מולכים מיד לא"י הרי א"כ לא יראו כל הניסים ולא קרי"ס ולא מתן תורה ולא יהי' להם זמן לעסוק בתורה, וכבר עמד בזה ברבינו יונה שם, עי"ש תירוצו, ובחזו"א סי' קכ"ה סקי"א, הק' רק מצד מתן תורה שהי' צריך להיות בהר סיני, ותי' דאולי הי' נותן התורה בא"י [וזה לא יתרץ הניסים של מן ושליח ובאר], או שמא"י היו יוצאים למדבר.

ו: ולא נחם וגו' פן ינחם וגו' יל"ע שנקט שני פעמים לשון נחם ולא נחם פן ינחם הלא דבר הוא שבפסוק אחד ינקוט פעמיים לשון נדיר כזה הגם דאין משמעותן אחד דנחם לשון הנהגה וינחם לשון חרטה, והי' יכול לומר ולא נהגם אלקים, וגם בהמשך הפרשה נקט לשון זה והי' הולך לפניהם בעמוד אש לנחותם הדרך וגו' וכוודאי יש בזה עומק. ובדרשות רבינו יונה שם צירף לכאן הפסוקים תמת ישירים תנחם דהיא תמתם ואמונתם במשה לצאת מן היישוב אל המדבר, לכן הנחם הקב"ה בדרך זו על כנפי נשרים וע"י עמוד אש ענן וכאמור וינחם בענן יומם [תהילים ע"ח י"ד] וינחם לבטח ולא פחדו [שם נ"ג] וע"ז אמר נחית בחסדך וגו' וכי נחית כצאן עמ"ך ביד משה ואהרן. מבואר דכל הנהגת הקב"ה את כלל ישראל במדבר נקרא מל' "נחם".

והנראה בעז"ה ע"פ דברי שפת אמת תרל"ט על המדרש הנ"ל דהק' הרי הקב"ה הוציאם שנא' אל מוציאם ממצרים, אלא [דאיתא בתנחומא ומכילתא כאן] אין שילוח אלא לשון לוי' שהי' פרעה מלווה אותם וא"ל התפללו עלי וביקשו עלי רחמים, ופי' דבראות פרעה הרשע כי בע"כ צריך לשלחם, חיבר עצמו עליהם

סט"א צריכין אח"כ גאולה שנית שלא להשאיר שמץ והירהורים וזהו גאולה שלימה, ובמדרש כי קיי"ס בשביעי של פסח הוא בחי' השבת ע"ש סו"פ בא והוא כנ"ל דמקודם הי' הגאולה במעשה בחי' ו' ימי המעשה ואח"כ הגאולה בנפש בחי' השבת וכנ"ל.

והנה אם נצרף ד' השפ"א ביחד נוכל לומר דהא דלא יכלו להפטר מעיקרא מטומאות המחשבות של מצרים הי' בזה גופא שפרעה ליוסם בדרך ושילחם ברצון טוב, דעי"ז הי' להם התחברות לפרעה וממילא נשאר אתו עכ"פ במחשבה, ולכן הי' נצרך כל סדר הדברים הכתוב בפרשה כדי לטהרם ולהפקיע מהם כל המחשבות שהם במהלך של מצרים. ויש לבאר יותר ענין המחשבות הרעות, ע"פ מה שהי' מו"ר הגרא"י ברזל זצ"ל רגיל לצטט דברי רש"י עה"פ בשנאת ה' אותנו וגו' [דברים א' כ"ן] "הוצאתו לשנאה היתה משל למלך ב"ו שהי' לו שתי בנים ויש לו שתי שדות אחת של שקיא ואחת של בעל למי שהוא אוהב נותן של שקיא ולמי שהוא שונא נותן של בעל ארץ מצרים של שקיא היא שנילוס עולה ומשקה אותה וארץ כנען של בעל והוציאנו ממצרים לתת לנו את ארץ כנען" הרי דמצרים הוא מקום שמוסדרים בגשמיות והחיים מאד קלים ובלי טירדות ודאגות כלל, ואין הם נצרכים להקב"ה כלל, אבל ארץ כנען הוא מקום קשה שתמיד צריך לדאוג שמא לא יבא גשם, והאמת שהקב"ה רצה להשריש בכלל ישראל מהלך מחשבה חדשה לגמרי שהוא התלות המוחלט בהקב"ה, וזה דוקא ע"י שהחיים לא הולכים כ"כ בקלות ותמיד יש לו דאגות וטירדות וזה יכריח אותו לפנות להקב"ה תמיד ועי"ז יהי' תמיד מקושר להקב"ה, ולכן בפרשת בשלח הכניס הקב"ה את כלל ישראל כסדר למצבים שהכל נראה אבוד ושאיין להם שום תקוה ושום דרך להנצל ואז ישאו את עיניהם להקב"ה ויבטחו בו, ועי"ז יקבע בקרבם מהלך מחשבה חדשה, ובזה יבינו דזה צורת ההנהגה שהקב"ה מנהיג אותם תמיד וזה כדי שישארו קשורים וסמוכים אליו תמיד.

ריבוי הנסיונות בפרשת בשלח

ובאמת כשנתבונן נראה, דמצאנו כאן בפרשה כמה נסיונות שהכל הי' נראה הפוך, דמתחלה הי' נראה שחוזרים למצרים, והי' נראה שמצרים מצליחים להשיגם, והי' נראה שאין שום דרך להנצל עד שצעקו אל הקב"ה ועזרם בסוף, ואחר שעלו מן הים היו צמאים מאד למים, עד שהורה ה' למשה מה לעשות, ואח"כ היו רעבים מאד לאוכל והיה נראה שימותו ברעב, עד שאמר הקב"ה הנני ממטיר וגו' ובסוף הפרשה עוה"פ צמאו מאד למים, עד שצעק משה אל ה' והורה לו להכות בצור, ואח"כ הנסיון עם עמלק שרק ע"י שהיו ידיו של

ושילחם ברצון טוב, וטובתם של רשעים רעה הוא אצל צדיקים, ולכן כ' ויהי לשון צער. והי' העצה לזה מהקב"ה להגביהם למעלה מדרך הטבע, כמ"ש במדרש ולא נחם אלקים דרך ארץ, היינו שלא הנהיגם כדרך כל הארץ, וכ"ז כדי שלא יוכל להרע תערובות התחברות פרעה, ולכן הי' צריך פרעה להתחרט על השילוח לומר, מה זאת עשינו כי שילחנו וגו' כדי לבטל השילוח שלו.⁴¹

והכלל, דכל ענין קיי"ס הי' תיקון ליצ"מ, דכתוב אח"כ "התייצבו וראו את ישועת ה'" וכ"כ "וירא ישראל את היד הגדולה" וגו' פי' כי לא היו יכולין לראות ולהבין גאולת מצרים, עד אחר שנטבעו כל המצריים בים דכ"ז שהיו קיימים הי' להם התחברות כנ"ל.

קריעת ים סוף הוא הגאולה ממהלך

מחשבה שבמצרים

ובשנת תרמ"ה כ' מה שסמך הפרשה לאות על ידך לוייה בשלח וגו' כיון דענין קיי"ס אחר יצ"מ איתא במדרש דהזכרת יצ"מ מעכב והזכרת קיי"ס באמת ויציב לא מעכב כיון שיצ"מ יותר קשה, שנא' או הנסה וגו' הינו כי יצ"מ הי' הגאולה מהגלות במעשה ובשיעבוד הגוף, וקיי"ס הי' הגאולה בנפש, שאחר הגלות הי' נשאר מחשבות והירהורים מטומאות המצרים, כעין דאיתא שהנשמות עוברין בנהר דינור קודם שעולין לג"ע לעזוב כל הירהורים מעוה"ז, כן עברו בים קודם קבה"ת וכמו שנרמז בפ' פן ינחם העם וגו' [נהיינו שמא יחשבו מחשבות וכשרק תהי' להם מחשבה אז כבר ושבנו מצרימה – ליקוטי יהודה ע"י לקמן בשם בת עי"ן] וכן כל היראה והפחד הי' הכל במחשבה, וכן פרעה שרדף ארדוף אשיג אחלק וגו' ולא הי' בפועל,⁴² רק שהי' הגאולה לעקור שורש הגלות, [וכמו בכל ע"ז שצריך גם לשרש אחרי' ע"ז מה:] ועל ב' אלו הגאולות רמוז בתפילין של יד תיקון המעשה, ושל ראש תיקון המחשבות והמוחין, וכ' למען תהי' תורת ה' בפין לכן בעוד שלא נתקן הכל גם במחשבה, לא אמרו שירה כי שירה הוא אחר שלימות כל הגאולה כדאיתא במדרש שנטהרו לבם ואמרו שירה, וזו השירה הי' עדות שנטהרו לגמרי מגלות מצרים, וכן הוא בכל הגאולות, ובפרט, נפש ישראל ג"כ כשיוצא לחירות מאיזה שיעבוד של

⁴¹ לד' שפ"א יש ליישב מה שק' על המשך התנחומא שם דמה שכר נטלו על כך לא תתעב מצרי [דברים כ"ג ח'] כיון שלויה אותם, וק' דמפורש בקרא שם הטעם כי גר היית בארצו, ולשפ"א י"ל דמצד השילוח בעצם נקבע לו שכר דלא תתעב מצרי דהרי עשאו מרצונו הטוב וזה גופא משלים ומחזק ההכרת הטוב להיות גר בארצו כיון שגם ליום אחרי האכסניא, ומה שהתחרט הי' ע"פ גזירת הקב"ה כדי שלא יהי' לו התחברות לכלל ישראל, וא"כ עדיין מגיע לו שכר על כך, אבל כלל ישראל מצד עצמם לא יכולים להכיר לו טוב על כך דא"כ חוזר סכנת ההתחברות, ולכן בתורה נאמר לישראל הטעם שלא תתעב מצד שהיית גר בארצו דג"ז סבה ללא תתעב.

⁴² בזה מיושב הערת הרמב"ן לאיזה צורך הביא מחשבת פרעה בשירה, ולד' שפ"א א"ש דזה הי' עיקר הגאולה לעקור ענין המחשבות הרעות.

משה אמונה ועיניהם של ישראל היו נשואות כלפי הקב"ה היו ניצולים, ואצל המן הדגיש הקב"ה דכל ענינו הוא למען אנסנו וגו' וסוף הפרשה כ' ה' ניסי, דנסיון מטרתו לרומם את האדם, ולדברינו א"ש דמטרת ונקודת כל הפרשה כאן הי' לנתקם לגמרי מכל השקפת מצרים שתולים בטחונם בעצמם ובע"ז שלהם ובזה שהכל יהי' נראה הפוך ואעפ"כ יתלו בטחונם בהקב"ה יצאו לגמרי ממצרים ברוחניות. גם רצה להשריש בהם כח התפלה בעת צרה וכפי שהרחבנו בהמשך הפרשה דתכלית הצרה הוא לקרב האדם להקב"ה, וזהו צורת החיים של יהודי להיפך ממצרי.

וכשנשאל רשב"י ע"י תלמידיו [ביומא עו.]. למה לא ירד להם לישראל מן פעם א' בשנה הקב"ה לכל השנה, ענה להם במשל למלך ב"ו שהי' לו בן אחד פסק לו מזונותיו פעם א' בשנה ולא הי' מקביל פני אביו רק פעם אחת בשנה, עמד ופסק מזונותיו כל יום והי' מקביל פני אביו כל יום, אף ישראל מי שהי' לו ד' וה' בנים הי' דואג ואומר שמא לא ירד מן למחר ונמצאו כולנו מתים ברעב נמצאו כולם מכוונים את לבם לאביהן שבשמים.

וראה עוד בהקדמת רבינו בחיי על הפרשה דמאריך בענין מה שהקב"ה בוחן לב האדם בנסיונות לראות אם בוטח בו ומסיק וז"ל: "כן כשיצאו ישראל ממצרים רוב ניסים שהי' להם במדבר הי' כדי לבחון לבם ולהביאם לידי נסיון כענין קריעת ים סוף שלא נקרע להם הים ביחד לעשות להם שביל ארוך מתחלתו ועד סופו כי הים היה נס מפניהם ומדי עברם היו רואים הים לעיניהם וכן אמר דוד ע"ה: (תהלים קיד, ג) "הים ראה ויננס", וכענין ירידת המן שלא היה יורד להם ביחד לחדש אחד או לשני חדשים אלא דבר יום ביומו, ולמה הוצרך לעשות כן כדי להרגיל את טבעם במדרגת הבטחון, ושיהיו עיניהם תלויים בכל יום ויום לאביהם שבשמים, וכדי להבחין את לבם לראות אם יהרהרו אחר מדותיו של הקדוש ברוך הוא. וכן כששלח פרעה לישראל הוליכם הש"י דרך המדבר, והכל היה לנסותם ולבחון את לבם כשיצאו עם נשיהם וטפם (דברים ח, יד) "במדבר ההוא הגדול והנורא נחש שרף ועקרב", והיה אפשר להוליכם בדרך הקרוב הוא ארץ פלשתים ולא עשה". עכ"ל הרי דלדעת רבינו בחיי ענין זה הוא יסוד כל הפרשה. וע"ע באור החיים הק' בסוף הפרשה [לקמן י"ז ג'] דהק' למה הביאם ה' לנסיון הגדול הזה למות בצמא ותי' כי ה' ניסה אותם להדריכם לשאת עיניהם ולהתפלל לפני ה' כי זה עיקר גדול באמונה והשלמת הנפש ולכן נתחכם ה' לתת להם מן כל יום ולא מן לכל חודש ויכמבואר ביומא עד. מה שענה כן רשב"י לתלמידיו ולכן מנע מהם הנס כדי שיתחננו למול קונם וישמע צעקתם וכו'.

והנה במשנה בפ"ה דאבות מ"ד איתא "עשרה נסיונות ניסו אבותינו את המקום ב"ה במדבר שנא' [במדבר י"ד כ"ב] וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי" ורש"י עה"ת שם מראה מקום לגמ' ערכין טו. "אמר רבי יהודה י' נסיונות ניסו אותינו להקב"ה שנים בים שנים במים שנים במן שנים בשליו א' בעגל וא' במדבר פארן, שנים בים א' בירידה דכתיב המבלי אין קברים במצרים וגו' א' בעליי' שנא' וימרו על ים בים סוף שאמרו כשם שאנו עולים בצד זה כך הם עולים מצד אחר, שנים במים במרה וברפידים במרה דכ' ויבואו מרתה ולא יכלו וגו' וכ' וילן העם על משה, ברפידים כ' ויחנו ברפידים ולא מצאו שם מים לשתות וכ' וירב העם עם משה וגו' שנים במן דכ' אל תצאו ויצאו, אל תותירו ויותירו, שנים בשליו, בשליו ראשון, כשהתחיל המן לירד כ' ויאמרו עליהם בנ"י מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתינו על סיר הבשר וגו' ובשליו שני וכו' עי"ש בגמ'. וכ' בתוי"ט באבות שם דחטאים אלו נקראים נסיונות לפי שעיקר חטאו של המנסה את הקב"ה הוא החסרון שיש לו באמונה ובטחון בה' ולכן כל חטא הנעשה מחמת חוסר בטחון נקרא נסיון. הרי דשבעה מכל העשר נסיונות בעניני בטחון הי' בפ' בשלח ⁴³ [וכאן בפ' בשלח לקמן ט"ו כ"ה כתוב לענין מרה שם שם לו חוק ומשפט "ושם נסהו" ולענין מן כתוב לקמן ט"ז ד' למען אנסנו הילך בתורתי אם לא] ולהנ"ל א"ש דזהו כל ענינו של פ' בשלח להרגילם בצורת החיים של נסיונות ולהיות סמוך ובטוח על הקב"ה.

ויש להוסיף מה שנתבאר לקמן בענין שירת הים בשם השפת אמת, דיכולת השירה הי' עיקר נקודת הגאולה שנפתחו עיניהם ולבם ויכלו כבר לומר שירה עי"ש, וזה הי' רק אחרי שטבעו מצרים בים סוף דאז התנתקו לגמרי ממצרים ואז נגמר הגאולה, וכן כתבנו לעיל בשם שפ"א, ושלכן נקרא שבת פ' בשלח שבת שירה דזה עיקר הגאולה, גם לענין פרשת המן הבאנו מדברי הספורנו דבזה הוציאם ה' ממנהגי מצרים באכילתם וא"כ זה גם מצטרף לניתוק המוחלט ממצרים. וא"כ א"ש דבזה חלוק פרשת בשלח מפרשת בא דפ' בא הי' עצם ביציאה בפועל ממצרים אבל עדיין היו מחוברים למצרים. ובפרשת בשלח התנתקו כלול ממצרים ולכן רק עכשיו הודגש הענין של ענני כבוד שבזה נכנסו לגמרי ברשותו של הקב"ה וכפי שנרחיב לקמן בעז"ה.

ומיושב בעז"ה כל השאלות:

⁴³ אולם לרמב"ם ורע"ב ומאירי באבות שם רצו למנות רק מה שמפורש בתורה ולכן בעלו מן הים כ' דקאי על מרה והכניסו המתאוננים בתבערה והרשב"ץ על אבות פ"י דבעלו מן הים קאי עמש"כ ויסע משה שהסיעם בע"כ.

עד אז כמה נסיונות שהוצרכו לתלות עיניהם להקב"ה, והתרגלו לחיות עם מחשבה זו לכן גם אם נכשלו במחשה הפכית מ"מ בקל היו יכולין להתגבר.

ובזה מיושב קו' החזו"א שהק' דהרי קבע הקב"ה מקום נתינת התורה על ההר ואם יכנסו לא"י לא יהי' בהר, ולהנ"ל זה גופא הטעם למה קבע הקב"ה שיהי' מקום קב"ה במדבר, כיון דהדרך לזכות לתורה ולא"י הוא רק ע"י שמתקרבים לקב"ה ומנקים הלב מכל מהלכי המחשבה של מצרים, וא"ש דבמדרש כתוב הטעם להנהיגם דרך המדבר כדי שיעסקו בתורה וכדו' ולא יתעסקו בשדה וכרם, דהעומק בזה הוא שעדיין יחיו עם מחשבות והירהורים של מצרים לבטוח בכוחי ועוצם ידי, ולחיות דוקא בצורה של חיים קלים ומסודרים, ולזה הנהיגם במדבר שיהי' מצב של מדבר שאין על מי להשען, ויצטרכו לבטוח בהקב"ה ועי"ז יוכלו לקבלת תורה ושיתחברו אלי' בעומק ובאמת, וא"כ א"ש דהכל אחד.

ו: א"ש דנקט ל' נחם דכל ענין חרטה נובע ממחשבת האדם, ועיקר הנהגתו של הקב"ה עם כלל ישראל כאן הי' כדי לתקן מחשבתם ודעתם, ונחם הוא ג"כ מלשון הנהגה דעיקר הגאולה הוא שהקב"ה הוא זה שמנהיג את האדם במחשבתו ג"כ, דהוא סמוך ובטוח על הקב"ה בכל עת ובכל מצב, וגם כשאינו מבין דרכי הקב"ה והכל נראה הפוך והיפך מסברתו מ"מ יודע שהכל לטובה. ויתכן דזה גם מלשון מנוחה דהמנוחה האמיתית הוא שיודע ומרגיש שהקב"ה הוא זה שמנהיג אותו בכל צעד ושאל בחייו.

מה שנקרא פרשת בשלח

וא"ש דפרשה נקראת פרשת בשלח, דכל עיקר ענינו של הפרשה הי' להפקיע התחברותו של פרעה שנגרם ע"י ששלח אותם וליזוה אותם מרצונו, וגם נרמז במלת בשלח דנרמז בזה השילוח והניתוק לגמרי מכל דרכי מצרים וזה ע"י כל עניני הפרשה, ויש לרמז דשילוח הוא לשון הפשטה ג"כ דהפשטת העור מתורגם שילוח וכן הוא בגמ' עורות נקרא שלחין, וכאן התפשטנו לגמרי מכל שייכות וחיבור למצרים. וא"ש דפ' בשלח מפסקת בין פ' בא דהוא היציאה בפועל ממצרים ופ' דהוא קבלת התורה דזהו עיקר ההכנה לקב"ה, וגם א"ש דבשלח משלימה לשבת שירה דעיקר השירה בא רק בשלימות הגאולה גם במחשבה והירהורים וכדכ' שפ"א.

ומה שיוצא לנו מזה לדורות, ומה שנוגע לנו הלימוד בשביעי של פסח, דעל כל אחד להרגיש שהקב"ה הוא זה שמנהיג אותו בכל עת, והוא זה שמחליט בשבילו מה יהי' מצבו, וכמו שהי' לישראל במדבר עננים להנחותם

א: לכ"כ ויהי לשון צער דזה הי' צער, שהשילוח הי' ע"י פרעה דעי"ז הי' עדיין התחברות לפרעה ולכן הי' עדיין צריך לעבור כל הפחד שהי' כאן.

ב: בוודאי הקב"ה הוציאם, אבל ע"י ששילחם פרעה ברצונו הי' כאן התחברות מפרעה וזה מה שאנו רוצים להדגיש כאן כהקדמה לפרשה זו.

ג: לכן נקט את העם כיון שע"י התחברות לפרעה עדיין היו בדרגת "עם" ולא הגיעו לדרגת ישראל לגמרי עד שהתנתקו ממהלך המחשבה של מצרים.

ד: יל"פ כי קרוב הוא היינו דללכת דרך פלשתים הוא להמשיך בחיים הקלים בלי הנסיונות של המדבר וזה מהלך קרוב וקל, וגם פלשתים ל' גלוי ובלי מחיצות היינו שלא יהי' הסתרות כלל, רק הכל יהי' גלוי וברור ומסודר, וא"כ לא יתעלו לחיות עם הקב"ה.

ה: י"ל דענין המלחמה קאי על סוג מלחמה ברוחניות וגשמיות שתבוא לידם מעכשיו, דאם לא יתרגלו לחיות חיים קשים עם נסיונות אז כל פעם שיהי' להם קושי בחיים לא יפנו להקב"ה רק ירצו מיד לחזור למצרים למקום חיים הקלים, ולזה הקדים פסוק זה דזהו עיקר ענינו של פרשה זו שהקב"ה הנהיגם בצורה אחרת לגמרי למעלה מדרך הטבע וגם בצורה של נסיונות שבזה העולם ורוממם אליו לגמרי. וגם הטביע את המצריים בים כדי לנתקם מישראל לגמרי. וא"ש למה לא אימץ לבב ישראל ויוכלו לעבור דרך פלשתים בלי פחד מלחמה וכן להיפך שיטיל פחד על הפלשתים שלא יצאו במלחמה כיון שעיקר המטרה הוא לנקות את כלל ישראל מכל סוגי מחשבות פסולות, ואם יכנסו מיד לא"י עדיין ישארו במצב בפנימיות לבם שבראותם כל מלחמה וקושי ברוחניות וגשמיות לא ידעו איך לתלות עיניהם בהקב"ה, כיון שעדיים הם חיים במהלך המחשבה של מצרים שרוצים שהכל ילך בקלות ובלי נסיונות ושיוכלו להסתדר לבד, והקב"ה רצה שילכו דרך המדבר בצורה של נסיונות וקושיים וכל פעם לא יהי' להם ברירה רק לתלות עיניהם בהקב"ה, עד שלאט לאט יתחנכו לחיות עם הקב"ה כל הזמן ואז לא יחשבו כלל למחשבה לחזור למצרים, ובזה יהי' שלימות הגאולה.

ויש להוסיף מה שאמר החי' הרי"ם [ליקוטי יהודה] דאף דגם עכשיו התנחמו ורצו לשוב למצרים כמ"ש [במדבר י"ד ד'] נתנה ראש וגו' אבל אם היו הולכים דרך פלשתים אם היו מתנחמים היו באמת שבים למצרים בפועל, כי לא הי' להם הכח להתגבר על מחשבה זו, אבל ע"י שהולכים הקב"ה בדרך גבוהה זו, אשר שם אין רצונם מזיק כלל, כמ"ש ואשא אותם על כנפי נשרים ולכן לא שבו בפועל למצרים, ולדרכינו זה נעשה ע"י שכבר עברו

הדרך אשר ילכו כן יש לכל יהודי בכל ימי חייו כמו עמוד אש וענן שמאירים לו את הדרך, וזה ע"י שמוסר את חייו תחת הנהגתו של הקב"ה ושמח בחלקו, ואם רואה שהקב"ה הזמין שבמצב זה בחייו יהי במקום מסויים, או עם חבורה מסויימת, הוא בוטח בהקב"ה דכן הוא טובתו, וכן הגם דלפעמים נר' שהכל הולך ממש נגד רצונו, וגם פעמים שהתחזק ברוחניות והי' סבור שיזכה לישועות עבור זה ורואה שלא רק שלא נושע רק נהי' יותר גרוע, מ"מ ישאיר עצמו תחת הנהגתו של הקב"ה ויבטח בו. ועי"ז יזכה להתקרב להקב"ה ולזכות לתורה.

עיקר התפלה בעת צרה הוא היכי תמצוי להתקרב

להקב"ה

וכן בפרשה זו נתגלה יסוד ענין התפלה שאפשר בזה להתחזק בשביעי של פסח, ונביא בזה דברים יסודיים מהג"ר אליהו דיסקין שליט"א:

"אנחנו חושבים שהענין של תפלה הוא למצוא פתרונות לבעיות שלנו, וטעות לחשוב כן דמי שחושב כן לא מתחיל להבין ענין התפלה, הקב"ה יודע מה חסר לנו מה דרוש לנו ויודע לספק כל צרכינו גם בלי שנגיד לו, אולם תכלית התפלה הוא כדי שנתקרב אליו ונייחל לו ונשען עליו ונרגיש שאנחנו בידיים שלו. וזה אנו רואים בקריעת ים סוף דאיתא במדרש [שיר השירים ב' י"ד] שהקב"ה הכניס כלל ישראל בצרה איומה כאותה יונה שברחה מפני הנץ לניקק הסלע ומצאה שם נחש, וצווחה מרוב צרה, ועוד המשילו למלך שהיתה לו בת יחידה ורצה לשמוע קולה לכן הפיל עלי' ליסטים והתחילה מצווחת אבא אבא הצילנו! כך כשהיו ישראל במצרים צעקו להקב"ה מדי וישמע וגו' והגיעו לים ולא צעקו מה עשה הקב"ה חיזק לבו של פרעה לרדוף אחריהם כדי שיצעקו לפניו וזהו השמיעיני את קולך עי"ש.

כ' כאן יסוד גדול דכל הסבה שכלל ישראל הגיעו למצב זה הי' בשביל שהקב"ה רצה לשמוע צעקתם, ומזה נראה דכל הצרות והקושיים שבאים על האדם הוא כדי שיתחזק בתפלה. וכמבואר ביבמות סד: דלכן היו אבותינו עקורים שהקב"ה התאוה לתפלתם. לפעמים אדם מהרהר בלבו אילו הייתי מסודר עם הבריאות, והי' לי בחשבון מליון דולר שבכל חודש נותן לי פירות, אז הייתי לומד בשקט, וחי בשקט, אבל עכשיו אני לא יודע איך לגמור את החודש צריך לשלם משכנתא, לשלם לרופא שיניים, והחנוני במכולת כבר לא נותן בהקפה, והוא מרגיש מאין יבוא עזרי? אבל האמת הוא אילו הייתי מסודר לא הייתי מרגיש שאתה צריך את הקב"ה, והרי זו כל המטרה שבשבילה ירדנו לעולם. כל אחד יבדוק בעצמו וימצא שכל השיעור קומה שלו בקרבת ה' הגיע לו מתפלה בעת צרה כשהוא מתפלל מעומק הלב.

הקשיים של החיים הם אלו המחלישים את הגאווה וזה מה שנותן הרגשת תלות בהקב"ה, וחשוב מאד לדעת דרוב הצרות הבאים עלך האדם הם קריאה של אהבה מהקב"ה, קריאה שנתפלל יותר טוב, קריאה של הראיני את מראיך השמיעיני את קולך, והג"ר אבגדור מילר זצ"ל הי' אומר אדם שקיבל דבר טוב מן השמים בלי שהתפלל על כך הרי זה אסון רוחני! זה גורם שהי' מנותק מהקב"ה ומפסיד את הקשר. היום בדורינו רגילים לבקש הרבה מאחרים שיתפללו עלינו בעת צרה ונותנים כסף ולצדקה לכל מיני קופות כדי שיתפלל צדיק פלוני או אצל קבר פלוני, וודאי יש ענין גדול לילך אצל חכם לבקש עליו רחמים אבל צריך לדעת עיקר התפלה היא התפלה על עצמו.

והנה הגם דכבר התנה הקב"ה במעשה בראשית שיבקע הים לא נבקע רק ע"י תפלה, רואים מכאן שאף שהישועה כבר מוכנה ועומד מ"מ הברז והמפתח להבא את הישועה הוא רק ע"י תפלה, ובזה יל"פ ההשוואה בין זיווגו של אדם כקריעת ים סוף [סוטה ב:] מזונות של אדם כקרי"ס [פסחים ק"ח]. דב' דברים אלו גם אם נגזרו מראש דהרי מ' יום קודם יצירת הולד יוצאת ב"ק ב"פ לפלוני [סוטה שם] וכל מזונותיו קצובין מר"ה [ביצה טז.] מ"מ לא יגיע רק ע"י תפלה כמו בקרי"ס. ע"כ דברי הרב שליט"א.

פלישתים קליפת ליצנות

ולא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא וגו' [שם י"ז]

הנה פלשתים מרמז על קליפת ליצנות כמבואר בע"ז יז:, ופלישתים לשון פילוש שאין להם שום גבולות וא"א לצמצמם בשום דבר דכל דבר ילעגו ויתלוצצו, וכמו שכבר העיד עליהם אברהם "כי אמרתי רק אין יראת אלקים במקום הזה", [בראשית כ' י"א] וכמו שנת' בעז"ה בפרשת תולדות באריכות בענין פלשתים, וא"כ י"ל דנרמז כאן שהקב"ה רצה לרחקם מקליפת ליצנות, דאז יפוג מהם כל ההתפעלות מניסי יצי"מ, ובאמת אחרי נס קרי"ס כתוב בשירה "חיל אחז יושבי פלשת" [לקמן ט"ז י"ד] שגם הפלשתים אחז חיל, וי"ל שמש"כ חיל אחז יושבי פלשת נקט לשון יושבי לרמז עמש"כ [תהילים א' א'] ובמושב לצים לא ישב דקאי על אברהם שלא ישב במושב הפלשתים שהם לצים כמבואר במדרש שם.

וענין זה, מרמז לכח היצר שמקרר כל עניני התלהבות דקדושה ע"י כח הליצנות, ואומר לו שבלא"ה אתה שקוע בטומאה וא"א לך לצאת מזה, ולכן הדבר הראשון אחרי איזה התחזקות הוא לראות שלא יתקרר ע"י ליצנות, וזה יש ללמוד מדרכי הקב"ה לישראל כשיצאו ממצרים.

הקב"ה מחפש עצות טובות לכלל ישראל

להנהיגם בדרך ישרה

והנה כבר ביארנו לעיל דיסוד פסוק זה הוא להורות דרך ההנהגה של הקב"ה עם כלל ישראל, וגם לפשוטו שפחד שלא יכשלו, רואים מכאן החביבות של הקב"ה לישראל איך הנהיגם, דתמיד חיפש עצות טובות לכלל ישראל שלא יכשלו ולא יפלו, ולא יהי' סכנה לחזור למצרים, וכבר ידענו מחטא המרגלים גודל התביעה והעונש שהגיע עליהם כשרצו לחזור למצרים, [וכבר האריך בזה ר' ירוחם בדעת תורה, גם הדגיש שם שאצל פרעה הי' להיפך שהנהיגם בדרך שיטעו ויפלו, כמבואר ג"כ בפרשה זו שאמר להם שישבו ויחנו לפני פי החירות, ובשעת קרי"ס הולך ה' רוח קדים עזה כל הלילה שיחשבו שזה גרם הקרי"ס כמבואר ברמב"ן]

וכשנתבונן בפרשה נראה ענין זה כמה פעמים :

א: מתחלה בפרשת בא נתן עצות טובות שנהי' ראויים להגאל כיון דהי' קיטרוג עליהם דהללו עובדי ע"ז וכו' וזיכה להם מצות פסח ומילה להתעסק בהם.

ב: כאן לא נחם אלקים שלא יחזרו למצרים. וכן כל מה שנתב' לעיל באריכות. ונר' להוסיף כאן דבריו הנפלאים של ספה"ק בת עין דהק' כי היעלה על הדעת דאחרי כל הנסים וכל המכות שראו ישראל במצרים יפחדו מאימת שום מלחמה עד שיוכרחו לשוב מצרימה חלילה ולא יבטחו בה', אלא הענין כרחם אב על בנים וכמשל אב שיש לו בן חביב עד שיש לו געגועים עליו בוודאי האב משמרו מכל נזק ופגם שלא יבוא עליו אפי' חשש רחוק של נזק, וכ"ז מאהבתו אותו וקרבת לבו לבנו. כן ה' אלוקינו ית' מאהבתו ית' את בני' ורצונו לשמור אותנו מכל חטא ועון ומחשבה זרה ע"כ חשש פן ינחם העם אפי' רק במחשבה לבד ויהי' חטא גם אם לא ישובו, כי לא יתן לאל ידם אעפ"כ יפגמו במחשבה ע"כ ולא נחם אלקים כי קרוב הוא פי' כי קרוב ה' לנו ע"כ חשש אפי' חששה רחוקה כזו פן ינחם וגו' ויפגמו במחשבה.

ג: מש"כ וחמשים עלו בני' וגו' אף שלא היו צריכים לכך, כבר פי' אור החיים הק' דאם לא יהי' להם כלי זיין לא יועיל מה שהסיבם דרך אחר דעדיין יפחדו מכל אויב נמצא דג"ז הי' עצה טובה מהקב"ה שלא יחזרו.

ד: מש"כ וישבו ויחנו לפני פי החירות דלפשוטו הי' רק להטעות את פרעה, אולם באור החיים הק' העיר דזה לבד אינו סבה, דהרי הקב"ה יכול להכניס סתם מחשבה בלב פרעה לרדוף אחריהם, אלא שהקב"ה חשש שברגע שיראו שפרעה רודף אחריהם, אף אם ידעו שהקב"ה אמר שיהי' כן, מ"מ לא יעשו הדברים עליהם כ"כ רושם, ויפחדו וירצו לשוב מצרימה, וגם ח"ו יכשלו לומר דברי נאצה נגד הקב"ה, לכן צוה שהם בעצמם יעשו מעשה

לעורר את פרעה לרודפם, וזה יעשה עליהם רושם, שהם הם אלה שמעוררים את פרעה ומזה לא יפחד לבם, ומ"מ לא הועיל לגמרי דעדיין אמרו המבלי אין קברים וגו' אבל מזה תוכל ללמוד מה היו אומרים בלי זה.

ה: מש"כ לקמן פסוק י' ופרעה הקריב ואמרו חז"ל, דקאי על שרו של מצרים, ולכן פחדו מחדש, וביאר אור החיים הק' דהטעם שעשה כן הקב"ה שחשבה לטובה, כדי שיפחדו ויחזרו בתשובה שלמה ויקרבו לבם להקב"ה, כדי שבאמצעות זה יעשה להם ה' הנס העצום של קריעת ים סוף, שלא הובטחו ע"ז מקודם. ובאמת אמרו חז"ל דלשון הקריב כיון שקירב את לבם לאביהם שבשמים.

ו: עוד מבואר לקמן נ"ד ט"ן שהקב"ה אמר למשה מה תצעק אלי ופירש"י, דלמדנו שהי' משה מתפלל וא"ל הקב"ה לא עת עתה להאריך בתפלה. והקשה אור החיים הקדוש דלמול מי יצעק, אם לא להקב"ה העונה בעת צרה, ואם כבר הרבה להתפלל למה יפסיק להתפלל אם אינו רואה הישועה, ותי' דהרי ישראל היו נתונים בדין מה אלו וכו' מה אלו וכו' וא"א לחזק מדת הרחמים רק ע"י מעשים טובים, וזה אמר הקב"ה שאני חפץ להצדיק את ישראל, אבל מה אעשה ויש עליהם קטרוג, לכן דבר אל בני' פי' זאת העצה היעוצה להגביר מדת הרחמים שיתעצמו באמונה בכל לבם, ויסעו אל הים קודם שיחלק, ועל סמך זכות האמונה והבטחון אוכל לעשות להם נס, וטעם שנתגבר עליהם מדת הדין כיון שאמרו הלא טוב לנו עבוד את מצרים, לזה צוה ה' לעשות כנגד עון זה הצדקת האמונה בכל תוקף עכ"ד.

ז: גם מש"כ שם פסוק י"ז ואני הנני מחזק את לב מצרים וגו' פי' אוה"ח הק' "בחמלת ה' עליהם רצה להודיעם לבל יפחדו בראותם כי הים נשאר חלוק לפני המצרים, וישבו לחשוב מחשבות ולהמעט האמונה בלבם לזה הודיעם מה שיקרה אח"כ.

וכל אלו הם רק דוגמאות לעוצם אהבת הקב"ה לכלל ישראל, שחיפש תמיד עצות טובות לבל יפלו ולא יכשלו, וישארו בדרך הנכונה ושיוכלו לזכות בכל טוב. ומובן לפ"ז דזהו התחלת הפרשה דזהו דבר יסודי ועיקרי בהנהגת ה' עם ישראל.

ודבר זה נוגע מאד למעשה לכל בן ישראל, שכל דבר שקורה אתו הוא לסבב שיוכל להיות ראוי לקבל כל ההשפעות הטובות שרוצה הקב"ה להשפיע עליו, כגון שמביא על האדם איזה נסיון וקושי וע"י ההתגברות יהי' ראוי לטובה עצומה, ופעמים ה' מסבב שילך בדרך ארוכה ואינו מקבל מה שרוצה, כיון שיודע שיפול ויכשל ויפסיד הכל, ואדם לא מבין זה ויש לו טענות על

הקב"ה וזה הי' שורש חטא המרגלים באמרם בשנאת ה' אותנו הוציאנו וגו'.

משה לקח עצמיותו ומהותו של יוסף

וחמשים עלו בני ישראל מארץ מצרים ויקח משה את עצמות יוסף עמו וגו': [שם י"ח- י"ט]

יל"ע למה הוזכר ענין זה כאן ולא לעיל בפרשת בא [י"ב ל"ז- ל"ח] כשיצאו ממצרים, ומשמע דזה המשך למש"כ לעיל, ובאלשיך כתב כיון דהוזכר דע"י מלחמה היו חוזרים היינו שהוצרכו לתוס' חיזוק ואמונה, אך ע"י שראו עצמות יוסף זה חיזוק לבם דאכן הגיע זמן הגאולה האמיתית, דהרי יוסף דיבר מזה שפקד יפקוד אלקים אתכם וגו'. עוד יל"ע למה דוקא משה התעסק בזה, וכתב הספורנו כיון דהוא הי' נשיא הדור וחיוב הדור מוטל על הנשיא.

והנראה בעז"ה דכיון דענין בשלח הוא שילוח וניתוק מוחלט ממצרים וכנ"ל, ויוסף הי' זה שיסד כל ענין הקדושה במצרים, ורק על ידו יכלו להשאר קדושים במצרים, א"כ בשעת היציאה שהיו צריכים להתנתק ממצרים לחלוטין היה נחוץ להם כוחו של יוסף, ומשה שהוא הי' השליח להוציא את ישראל הי' צריך לקחת אתו עצמיותו של יוסף שעל ידו יוכלו להתנתק ממצרים לגמרי. ומוזכר ענין זה דוקא כאן כיון דזהו ענינו של הפרשה וכנ"ל.

כל הביאורים בתיבת וחמשים שייכים זל"ז

ועדיין צ"ע איך מתקשר הא דלקח משה את עצמות יוסף עם מש"כ לפני זה וחמשים עלו בני ישראל מארץ מצרים. וי"ל דהנה בביאור מלת וחמשים כ' רש"י ב' פי' א: בכלי זיין ב: שא' מחמשה מתו בג' ימי אפילה ג: בתרגום ירושלמי כ' דיצאו מזויינים במעשים טובים ד: בתרגום יונתן כ' דכל אחד יצא עם חמשה טפלי וכמ"ש בפ' בא [לעיל י"ב ל"ז] במש"כ לבד מטף, ולפ"ר נר' דכל הפי' האלו ל"ש זל"ז כלל, גם צ"ע מה ענין חמש טפלי, ואיך יתכן שיצא בדיוק חמש ילדים, וכבר הבאנו בפ' בא חידושו של הג"ר יוסף צבי סלנט זצ"ל בספרו באר יוסף דחמשה טפלי הכוונה חמש קבוצות של ילדים מחמש משפחות דכל משפחה לקח תחת חסותו ארבע משפחות של יתומים מאותם ד' חלקים שמתו בג' ימי אפילה,⁴⁴

⁴⁴ והבאנו זה לקמן בשירת הים בשם הרה"ק מבעלזא זי"ע ע"ש מש"כ בזה שו"ר מביאים מהרה"ק בעל דברי יואל מסטמר זצ"ל שפי' ד' התרגום יונתן כן, ועפ"י דרכו פי' בזה מש"כ לעיל י' ט' בנערינו ובבנותינו נלך בבנינו ובבנותינו וגו' וצ"ע למה נתחלק נערינו מבנינו ובבנותינו ותי' דנערינו קאי על יתומים אלו, שהגם שכ"א לקחם תחת חסותו מ"מ כיון שגדלו בבית של רשעים הוצרכו להיות נפרדים עם השגחה מיוחדת של הזקנים כדי שלא ישפיעו ח"ו לרעה על בני הכשרים.

והי' זה זכות עצום לכלל ישראל ובזכות זה יצאו מזויינים למדבר, וזה"פ זכרתי לך חסד נעוריך וגו' והבאנו מהגה"צ ר' מתתיהו סלומון זצ"ל דהוצרכו לזכות זה כדי שיתעורר עליהם מדת הרחמים של הקב"ה לדאוג להם במדבר הגדול והנורא, דכך הוא מדתו של הקב"ה דרק מי שמרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים עי"ש באריכות, וכעת יש להוסיף מש"כ במדרש כאן עה"פ ולא נחם אלקים משל למלך שהיו לו בנים ונשבו, והיו בשיעבוד ומתו מהם, ירד המלך והציל מה שנשתייר מהם, והיתה שמחה לפניו על שהציל את בניו, אבל לא הי' מתנחם על אותן שמתו, וזה"פ ולא נחם אלקים שלא הי' לו נחמה על אותם שמתו בימי אפילה, הרי דהי' להקב"ה צער גדול מזה, ואם דאגו ליתומים בוודאי הי' להקב"ה נח"ר גדול מזה, ועורר רחמים רבים על הנשארים, ולפ"ז כל הפירושים ב"וחמשים" אחד הן, דכדי לצאת למדבר הי' להם להיות מזויין במעשים טובים, והמעשים טובים הי' מה שדאגו ליתומים של אלו הד' חלקים שמתו בג' ימי אפילה.

ולפ"ז א"ש דכמו שהוצרכו לזכותו של יוסף בעת יציאתם ממצרים הי' הוצרכו לזכות דאגה ליתומים ולכן כ"ז נמצא בפסוק אחד.

עי"ל בהקדם מה שרגיל מו"ר הגרצ"מ זילברברג שליט"א להלהיב הלבבות לקראת היו"ט הקדוש שביעי של פסח:

"אחד מענינים הגדולים שלמדנו בפ' בשלח הוא ענין מלחמת היצר, דהנה עיקר סדר יציאת מצרים מחולק לשתיים, דמה שהי' בליל פסח בנוי על פרשיות שמות וארא בא, שהם בחי' הזיכוך והגאולה ממצרים, וימים האחרונים של פסח וימי הספירה ושבועות בנויים על פרשיות בשלח יתרו משפטים, ובימי העומר מתעורר הכח הגדול של תנופת העומר ותנופה מלשון מלחמת התנופה, ובימי הספירה הי' מלחמת עמלק ואז נתגלה דכאשר ירים משה ידו וגבר ישראל, ואיתא מהייטב לב ועוד צדיקים דמ"ש והי' כאשר ירים משה ידו הכוונה הוא להתחזקות והתעלות תמידית שכל הזמן שמרים ידו להתגבר, אז גובר, וכך הי' יוסף הצדיק שנלחם תמיד עם היצה"ר שלו והמשיך כח זה ליהושע בן נון שהוא הי' הממשיך של בחי' יוסף הצדיק, ובן נון הוא התיקון של הדור קודם משיח שבו יגיעו ישראל לשער הנו"ן והוא זה שלוחם עם כל הבחי' של אשר קרך ואתה עייף ויגע, וע"י היו"ט הקדוש שביעי של פסח מקבלים החיזוק שאע"פ שידי משה כבדים מ"מ ירים משה ידו עד בא השמש עד ביאת המשיח, וע"י לימוד הפרשה של ויקח משה את עצמות יוסף עמו מתעורר כוחו של יוסף, ארונו של יוסף שעייז נבקע הים, לעמוד במלחמות ולא

להתפעל מנפילות ויקח משה את עצמות יוסף עמו כי השבע השביעי וגו' שיהודי יכול לקחת אתו מדתו של יוסף הצדיק ע"י שזוכר את המשביעין אותו בעניני צדיק, והיצה"ר שמסיר את האדם מעניני מלחמה הוא בכח קליפת פלשתים יצר הליצנות שאומר הרי בלא"ה נכשלת, ובלא"ה לא תגיע לשום מעלה מדרגה, ולזה כ' וחמושים עלו בני מארץ מצרים נטלו בידם כח המלחמה.

ויש ענין אחד שזוכה האדם ע"י שירת הים, דזה פלא גדול שאחרי מכת בכורות וכבר כלו כל הקליפות של פרעה ומצרים והי' כבר יצ"מ עם כל המדרגות, פתאום הביא עליהם הקב"ה עוה"פ רדיפת מצרים והצעקה על הים, אלא ביאור הדבר הוא דתכלית יצ"מ הי' להוציא כל הניצוצות הק' שהיו במצרים כמבואר באריז"ל, וגמר הכוחות הי' הכח הנשגב שיוכל כל יהודי להיות איש מלחמה ולא להתפעל משום נפילה, ולכן סיבב הקב"ה שפרעה אכן נשבר והוכה בתכלית, ומ"מ מיד אח"כ אסף את כל השברים וקם בהתחזקות והתגברות עצומה וכמ"ש אמר אויב ארדוף אשיג אחלק שלל ועמד בראש העם להראות שאינו מפחד כלל ממלחמות וכאילו לא עבר עליו כלום, הכח הנורא הזה שנתגלה אצל פרעה הוציאו בני ממנו לצד הקדושה, וצדיקים היו בוערים שפסוק זה הוא עיקר הנקודה של שביעי של פסח שבשעת קרי"ס אכן גילו כלל ישראל כוחות אדירים של מסי"נ למען שמו ית' וקפצו בתוך הים ולא התפעלו מכל המימות שבעולם ואז קיבלו כח זה של אמר אויב וגו'.

וכן בכל יום כשמזכירים קרי"ס שחרית וערבית ובפרט כשאומרים שירת הים מתגלה כח היהודי ונותן לו כוחות מלחמה על לעתיד, וזה אמר הבעש"ט שבפסוק אמר אויב וגו' מרומז ה"א האלפין אלופו של עולם גנוז שם דזה היסוד של התקרבות להקב"ה לדעת שכל פעם שהיצר בא עם כל התוקף ואומר ארדוף אשיג וגו' כח זה בא מאלופו של עולם ותפקיד האדם לגלות בעצמו הכח הזה ולגלות שכל כח היצר הוא רק אחיזת עיניים, ואיתא מצדיקים דכל הלשונות שיש בשירת הים כי גאה גאה נשפת ברוחך נכלל בפנימיות גם הגבורה שיש אצל כל יהודי שהוא חלק אלוק ממעל ופי' ביסוד העבודה נשפת ברוחך גם כשיש ים של קליפות ע"י נשיפה אחת של רוח התחזקות כסמו ים מתבלים כל הקליפות וים הקדושה מכסה אותם. ע"כ חלק מדברי הרב שליט"א ועוד האריך בזה הרבה.

הכח של חמשים מלווה אותנו במשך כל הגלות

ובאמת כח זה של "חמשים" שהוא החוזק והמסירות נפש נגד כל הנסיונות הוא מה שהחזיק כלל ישראל במשך אלפי שנות גלות, וכל מי שנשאר היום נאמן

לתורה ומצוות אז בהכרח שאבותיו ואבות אבותיו החזיקו מעמד בכל מיני צרות וקושיים דהרי עד ימינו הי' בדרך כלל קשה מאד לחיות כמו יהודי, ואלו שהי' חלשים ולא הי' להם הכח להלחם נגד הזרם ולעמוד חזק בכל הנסיונות לא נשאר זכר מהם ונאבדו מתוך כלל ישראל, ⁴⁵ וא"ש דהודגש ענין זה מיד בעת היציאה ממצרים, דהרי כבר הסברנו דיסוד פרשה זו הוא השילוח והניתוק מכל מהלך המחשבה של מצרים והיינו שמעתה יהי' להם חיים של תלות בהקב"ה שזה בא עם קושיים ונסיונות, וד' חלקים שמתו בג' ימי אפלה היו החלשים שלא הי' להם בחי' חמושים וחוזק ורצו להשאר במצרים ששם יש חיים קלים בלי נסיונות, ובכן בא להורות דרך אלו שיש להם כח "חמושים" ומוכנים לחיות כך לאורך ימים ושנים הם אלו שיכולים לצאת ממצרים.

משה לקח הענין של ערב רב מיוסף הצדיק

עוד בחינה בלקיחת משה את עצמות יוסף הרחיב בזה מו"ר הגרמ"י רייזמן שליט"א ע"פ מש"כ בספרי קבלה דענין הערב רב לא התחיל במשה רבינו רק ביוסף הצדיק בזה שאמר להרבה מצריים להמול, ומבואר באריז"ל [שער הפסוקים שמות] דלא לכל המצרים צווה יוסף למול רק לחלק מהם, ואותם שקיימו מצות מילה היו ניכרים משאר המצריים ולא נתערבו עמהם והיו נוהגים מנהגי בני, וזה ענין אשר לא ידע את יוסף ות"א דלא קיים גזירת יוסף היינו שביטל באותם המצרים מצות מילה, אבל כיון שקיבלו עליהם גזירת יוסף בשעתו היו נטפלים לישראל והי' צורך לתקנם וכך התחיל ענין הערב רב והם עצמם נתגלגלו בערב רב שיצאו ממצרים, ולכן כשהגיע הזמן לצאת ממצרים החליט משה להוציאם ולכן הי' עסוק בחיפוש ארונו של יוסף כי הוא זה הממשיך עבודתו של יוסף לקרב הערב רב, ⁴⁶ ואף שבסוף סבלו מהם כלל ישראל טובא דעל ידם נעשה העגל והם היו המתאוננים והאספסוף כמבואר שם

⁴⁵ והרב ישראל גולדווסר שליט"א הציע לפרש עפי"ז מאיפה מגיע הכשרון העצום שנמצא רק אצל כלל ישראל שגם הגוים מתפעלים מזה שאחוז גדול מפרסי נובל בכל תחום ניתן ליהודים ואא"ל מצד שלומדים גמרא דהכשרון נמצא גם אצל מי שאינם שומרי תורה ומצוות, אבל להנ"ל א"ש דגם חילונים הרי לפני כמה דורות הי' אבותיהם ואבות אבותיהם שומרי תורה ומצוות ומי שהי' מחזיק מעמד כ"כ הרבה שנים בגלות בהכרח הי' להם אופי חזק ותקיף שיוכלו לעמוד נגד כל הנסיונות והוכרחו תמיד להמציא כל מיני חכמות כדי לשרוד ולקיים תורה ומצוות כדבעי ומשם בא הכח להיות גם מתוחכם והכח לייצר ולהמציא תחבולות.

⁴⁶ בזה יישב בספר גבול בנימין להגה"ק רבי בנימין הכהן ויטאלי זי"ע [מגדולי חכמי אטלי' לפני 350 שנה חתנו ותלמידו של הרמ"ז זי"ע ורבו של הזרע שמשון וחותנו של מהר"י באסאן רבו של הרמח"ל] בדרוש י"ד הסתירות במדרשים אם ביטלו ישראל מילה במצרים ולהנ"ל י"ל דכלל ישראל לא ביטלו ורק ערב רב ביטלו ובלייל פסח היו אלו שהריחו ריח קרבן פסח דמשה ורצו לאכול ואמר להם משה למול נמצא דמשה הוא זה שמל אותם כמו יוסף שמל אותם בשעתו.

חז"ל עה"פ עמק סוכות אמדד כתב "ולא ידעתי סוכות זו שבאו לו ישראל כשנסעו מרעמסס היכן הוא", אולם בפרשת אמר עה"פ כי בסוכות הושבתי פי' דקאי על ענני הכבוד.

והנה לעיל י"ב ל"ז כתוב "ויסעו בני מרעמסס סוכותה" וברש"י שם דק"כ מיל הי' ובאו שם לפי שעה. אח"כ כתוב "ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים וגו' כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה", ולא נתבאר היטב איפה בדיוק נאפה. ורמב"ן הסתפק, אם הי' בדרך או בשעה שחננו בסוכות. ואבן עזרא נקט בפשיטות שלא אפאוהו עד שהגיעו לסוכות, וכן נראה דנקט הספורנו דמחמת המהירות הגדולה שהו האפיי' עד שהגיעו לסוכות, ולא הספיקו בציקם להחמיץ.

והנה אי נימא דנאפו בסוכות, ונימא דסוכות הכוונה לענני הכבוד, נמצא דאפיית המצות הי' בתוך הענני הכבוד שרומזו לסוכה, וי"ל שהי' קפידא בזה, די"ל דעיקר היציאה לא הועיל עד שהגיעו לענני כבוד, שזהו המצאותו בחיקו של הקב"ה, ויתכן דאילו היו מגיעים לחיקו של הקב"ה יותר משיעור חימוץ הי' מסמל החימוץ של הנשמה שלהם, והי' עדיין חשש שקיעות בחמישים שערי טומאה, ורק החסיון בצלו של הקב"ה נפסק החימוץ. ולפמשנ"ת לעיל דענינו של פרשת בשלח הוא הניתוק המוחלט ממצרים, א"ש דרק כאן נתבאר ענין ענני הכבוד ולא בפרשת בא הגם דשם כבר כתוב שהגיעו לסוכות.

הנהגת הקב"ה הוא בהסתרה

וה' הולך לפניו יומם בעמוד ענן וגו' [שם]

התק' המפרשים איך יתכן לומר הולך ביחס להקב"ה וכבר הק' כן במכילתא דהרי כתוב "את השמים ואת הארץ אני מלא" [ירמי' כ"ג כ"ד] ואונקלוס תרגם, הולך מוליך דאין הכוונה שהקב"ה בעצמו הלך לפניו, אלא שהולך את העמודי אש וענן לפניו, וכן אמר אונקלוס בעצמו לחיילי הקיסר הרומי שהקב"ה אחז כביכול הנר לפני העם יומא יא. וכן פירש"י, ובב"מ פו: איתא דבזכות שליווה אברהם בעצמו את אורחיו המלאכים זכו ישראל שה' בכבודו יוליך את עמודי אש וענן לפניו.

אלא דא"כ ק' למה באמת כ' הולך ולא מוליך, וביושר דברי אמת ביאר שלאמיתו של דבר אכן ה' הוא ההולך, כי הוא עיקר המציאות, אלא שאם הי' נגלה בכבודו כפי שהוא, לא היו יודעים את הדרך, שהרי הוא בכל מקום, לפיכך כדי להנחותם הדרך הי' צריך להסתיר עצמו בעמוד ענן ולכן כשהפסוק מתאר את הנחיית העם הוא מציין את הולכת הענן ע"י ה' אך בתחלת הפסוק נכתב הדבר כפי עיקר המציאות.

ברש"י, כתב בשם משמואל [תרומה תרע"ז בתוספת ד' שפ"א חודש אלול] דכיון דקיבלו כלל ישראל על עצמם בקרי"ס לקרב גם האומות העולם אל הקדושה שאמרו ה' ימלוך לעולם ועד, ולזה הם צריכים להסתובב בין האומות אלפי שנה, והרי ישראל כשלעצמם הם במדרגה עצומה כמלאכים והגוים הם בשר חמורים ול"ש שום חיבור ביניהם, לכן הי' מוכרח שיהי' ממוצע ביניהם כדי שעל ידם יתפרסם שמו ית' בעולם לכן קירב משה את הערב רב שהם ממוצים בין ישראל לגוים. ובפ' בשלח תרע"ז הוסיף לפרש בזה מש"כ כאן לשון "העם" ויהי בשלח פרעה את העם וגו' פן ינחם העם וגו' דקאי על הערב רב דרק עליהם הי' סכנה שירצו לשוב, ונמצא דכל ענין קרי"ס הי' מחמת הערב רב, וזה ענין ראה ארונו של יוסף דענינו של יוסף גרם לצורך קרי"ס וזה ענין שנאת אחים ליוסף שראו שעסוק בענין זה ועל ידו יוגרם שיתארך הגלות. ע"ש עוד.

זמן הופעת ענני הכבוד וענין סוכות

ויסעו מסוכות ויחנו באיתם בקצה המדבר: וה' הולך לפניו יומם בעמוד אש לנחותם הדרך וגו' [שם כ"א]

הנה כאן מבואר ראשונה ענין ענני כבוד. ויל"ע מתי הופיעו, הנה באבות דר"ג [כ"ט ה] מבואר דהופיעו מיד בט"ו ניסן ע"פ הפסוק במדבר [ל"ג ג'] ממחרת הפסח יצאו בני ביד רמה לעיני כל מצרים ויד רמה הכוונה לענני הכבוד, וכ"כ רבינו בחיי [י"ט ד] במש"כ ואשא אתכם על כנפי נשרים לשון רבים דקאי על עמוד אש וענן, אולם עדיין לא ידענו מתי בדיוק הופיעו, האם מיד כשיצאו, או רק בהמשך היום כשהגיעו לסוכות דהרי בסוכות הגיעו ביום ראשון כמבואר לעיל [י"ב ל"ז].

והנה בתרגום יונתן לעיל שם וכן כאן על ויסעו מסוכות מבואר להדיא דסוכות הי' המקום שבו נתכסו בענני הכבוד, וכ"כ הספורנו לעיל [י"ב ל"ט] דענני הכבוד לא יכלו להופיע עד שיצאו לגמרי מתחום מצרים, [מאידיך בתרגום יונתן לקמן י"ט ד' מבואר דע"י ענני כבוד הסיעם מרעמסס לירושלים בערב פסח, וא"כ כבר הי' להם אז ענני כבוד] והנה זה תלוי גם בביאור ענין סוכות האם סוכות הוא שם מקום אצל מצרים, או דרומז על ענני הכבוד. ונחלקו בזה חכמים ורע"ק ורבי אליעזר במכילתא פרשת בא שם, דדעת חכמים דסוכות הי' שם מחוז סמוך למצרים, ודעת ר"א דהי' סוכות ממש, ודעת רע"ק דסוכות אינו שם מקום רק כיון שאז התחיל להקיפם בענני הכבוד נקרא כן, [וזה היפך סוגיא דסוכה י"א: דלר"א כי בסוכות הושבתי קאי על ענני הכבוד ולרע"ק סוכות ממש והנה בטור סי' תרכ"ה נקט כר"א וכן רש"י בפרשת אמור, והקשו עליהם הא קי"ל כרע"ק נגד ר"א וכתב הביכורי יעקב שם דמצא גירסא ברוקח להיפך ויתכן דגם המכילתא כאן מסייע לזה] ורש"י תהילים [ס'

ולדברינו בתחלת הפרשה, דעיקר כוונת פרשה זו הוא לקבוע צורת הנהגת הקב"ה עם כלל ישראל שיש הרבה דברים שאינם הולכים כפי הסברא ונר' כאילו הולכים בחושך והסתר וכפי שקרה בפרשה זו כמ"פ, ומ"מ מאמינים שהכל ע"י הקב"ה והכל לטובתינו, א"כ הרמז כאן הוא שהגם שרואים רק עמוד ענן, ולא רואים את הקב"ה מ"מ האמת הוא שהכל הוא הקב"ה בעצמו.

בעל צפון שמר האוצרות לכלל ישראל

דבר אל בני וגו' לפני בעל צפון וגו' [י"ד ב']

וברש"י הוא נשאר מכל אלהי מצרים כדי להטעותן שיאמרו קשה יראתן ועליו פי' איוב "משגיא לגוים ויאבדם". [איוב י"ב כ"ג]. ובפשטות לפ"ז משגיא הוא מלשון שגיון שגגו בזה, וא"כ הנקודה של השי"ן בצד ימין, אולם ברש"י איוב בפי' ראשון הביא פי' זה ושללו דא"כ הול"ל בשי"ן ימנית והרי כ' בשי"ן שמאלית, ולכ"פ הכוונה מגדיל לשון שגיאה, משגיאה את הגוים ומצליחם ולבם מתגאה בהצלחתם והוא הי' אבדן שלהם שמה שהצליחו. [ובכמה חומשים הנקודה ברש"י לא מדוקדק או באמצע]

והנה בש"ך עה"ת האריך כאן ע"פ דברי המכילתא בטעם שנקרא בעל צפון, לפי ששם צפן יוסף את הכסף ואת הזהב שנא' [בראשית מ"ז י"ד] וילקט יוסף את כל הכסף וגו' וכ' שם עוה"פ ויבא יוסף את הכסף וגו' היינו שאמר יוסף, הקב"ה לא הביא רעב למצרים רק כדי שיבואו בני' לגלות וכיון שהם סבה לכל הכסף יהי' גנוז בשבילם כשיצאו, וזה גופא הסבה למה אמר להם הקב"ה לחנות שם לפי שרצה שימצאו אוצרות אלו כדי שיתקיים ואחרי כן יצאו ברכוש גדול דמה שהוציאו ממצרים הי' רק בגדר הענקה, ושלא יהי' בגדר "ריקם", ולא מצד קיום הבטחה לאאע"ה דשם כ' ואחרי כן יצאו היינו אחרי שכבר יצאו ממצרים יקבלו רכוש גדול.

ובספר דברי ירמיהו כ' דוודאי יוסף עשה כן ברשות פרעה ובידיעתו שיהי' האוצר הזה שמור לעת הצורך, והיתה עצת יוסף לפרעה שפרעה יעמיד על המקום ההוא בית והיכל לע"ז ויהי' המקום קדוש בעיני העם, כדי שיפתחו לגעת שם ולחפש האוצרות, והי' הדבר בסוד, וכשמת פרעה נשתכח הסוד הזה, והמלך החדש אשר לא ידע את יוסף לא ידע גם הסוד הזה, וכשחזרו ישראל לשם ומצאו את האוצרות ידעו את השגחת ה' אשר מכל אלהי מצרים השאיר את בעל צפון כדי שיהי' השומר לאוצרות יוסף בשבילם, והשווה לגמ' ע"ז מ: דפעם אחת חש רבי במעיו, ואמרו לו שיש לו לשתות יין תפוחים של ע' שנה ושתה ונתרפא, אמר ברוך שמסר

עולמו לשומרים ⁴⁷ ועולמו מ' שלא רק שמירת היין בשבילו, רק שכן דרכו בכל הנהגת עולמו שהוא מוסר אותו לשומרים, וכמו כל פרי משתמרת בקליפה כן הקדושה משתמרת בקליפה, כמו שנתן ה' בלב האומות שיהי' להם איזה אמונה של נצרות ועי"ז הם סופרים ומונים התיבות של התורה והתורה אינה משתכחת, וכן סיבב הקב"ה שיעמידו הישמעאלים המסגד שלהם על מקום המקדש ולכן לא יעזי אף א' מאומות העולם להחריב מקום זה, או לחפור שם ולמצוא כלי המקדש וכמו שחופרים בכל המקומות אשר הי' שם מלכי קדם, וזה הי' ג"כ אצל בעל צפון ששמר האוצרות לכלל ישראל.

וד"ז יש להתבונן שרבינו הקדוש הי' עסוק מאד בעסק התורה ובסידור המשנה ולא הי' לו זמן להמציא ולחפש רפואות, ולכן כבר ע' שנה לפני זה נתן הקב"ה בלב אי אלה אנשים שיתחילו לשמור את היין וברגע שהי' נצרך לרבי הי' כבר מוכן, וכן הוא תמיד גם בזמנינו שנתן הקב"ה בלב הרופאים להמציא רפואות וחיסונים, וזה דבר הלוקח הרבה זמן וכסף וחכמה של שנים רבות, וכלל ישראל אין להם זמן לכל זה, ולכן נתן הקב"ה חכמה לשומרי עולמו, ועי"ז יכולים לשבת וללמוד ולעסוק בתורה ומצוות, וברגע שהם צריכים לחיסון או רפואה יוצאים מלימודם לכמה דקות ומתרפאים. ועי"ז יש להודות להקב"ה ברוך שמסר עולמו לשומרים.

ביטוי "בן עמרם" הוא שבח או גנאי

ויעשו כן [שם ד']

וברש"י "להגיד שבחן ששמעו לקול משה ולא אמרו וכו' אלא אמרו אין לנו אלא דברי בן עמרם".

כבר הפליא המשגיח הגה"צ יחזקאל לעונשטיין זצ"ל [אור יחזקאל אמונה עמ' רע"ה] דבמעשה זו נוכל להתבונן בגדלות כלל ישראל שהרי היו שם רבים מאד כמליוני בני אדם, ומ"מ כולם הסכינו לדעה אחת, ובזמנינו קשה להנהיג אפי' ציבור מועט של י' בני אדם, או להנהיג ישיבה של ציבור גדול דלכאו"א יש דעה משלו ואין מקבלים כ"כ בנקל דעת המנהיג, ואילו כאן הסכימו כולם פה אחד אין לנו אלא דברי בן עמרם וביותר שעיקר ציווי של משה נר' דבר מוזר כ"כ שהרי לא ידעו כוונת הקב"ה ומה הוא מתכוון לעשות עי"ש.

והנה יל"ע אי אמירת בן עמרם הוא שבח או גנאי, דכאן משמע שהוא שבח, ואילו אצל המרגלים בשעה שרצה

⁴⁷ בספר סדר יעקב להג"ר יעקב ירוחם וורשנר שליט"א הביא מפי' ר"י יקר על תפלה ח"ב עמ' ע' דהיו בני אדם ששמרו יינם לרפואה והיו מברכים ברוך שמסר עולמו לשומרים, כיון שפעמים נצרך זה לרפואת חכמים וחסידים, נר' דמנהגם הי' לברך כן ולא רק רבינו הקדוש.

אח"כ וכבר העיר בזה במזרחי שם וציין שיש מדרש כרש"י, וכך האמינו במשה שיש לו בזה חכמה נפלאה ולזה קראו לו אז בן עמרם.

האם ידעו ישראל למה הם חוזרים

והנה ממה שהודגש כאן שבחן של ישראל שאמרו אין לנו אלא דברי בן עמרם, משמע שבעצם היו יכולים לטעון שהם לא מבינים איך יתכן לחזור, ואף שמפורש בקרא הטעם לחזור כדי להכביד את לבב פרעה וירדוף אחריהם, מ"מ הם לא ידעו זה וכמ"ש באמרי נעם הנ"ל, וא"כ מש"כ "דבר אל בני" וישוּבו ויחננו וגו' הוא רק עצם הדבר שישוּבו, אבל המשך הדברים ואמר פרעה לבני" וגו' וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם וגו' לא התפרש לישראל, ולכן הי' זה שבח שאעפ"כ האמינו למשה. וכ"כ בפ"י ר"א בן הרמב"ם בפ"י אחד. [וכ"כ בשפ"א תרל"א ד"ה ואבן עזרא]

אבל בדרך אחרת כ' דאף לבני" נאמר הסבה למה להם לחזור, ויישב בזה למה הי' צריך לומר לחזור הלא בלא"ה היו הולכים ע"פ הענן, אלא דעיקר האמירה הי' רק לפרש להם סבת החזרה. אלא דא"כ אין כאן שבחן של ישראל, וגם לפי הראשון שלא ידעו סבת החזרה יקשה הרי ידעו והאמינו שהקב"ה צווה כן וא"כ למה אומרים אין לנו אלא דברי בן עמרם, הרי הי' ציווי מהקב"ה, אי לא דנדחוק ששבחן הוא שמאמינים למשה שכך צווה הקב"ה. ובענין מה שהק' הרי בלא"ה היו הולכין ע"פ הענן הק' כן בחומש מלאכת הקודש [להגיד משה טולידנון ומתחלה תי' כר"א בן הרמב"ם דעיקר האמירה כאן הי' להסביר למה הם חוזרים, עוד תי' חידוש גדול דכ' כאן וה' הולך לפניהם וגו' ע"י עמוד הענן מ"מ עיקר הא שהיו נוסעים ע"פ הענן הי' רק כשהוקם המשכן כדכתיב בהדיא בפ' בהעלתך [במדבר ט' טז] ובהארין הענן על המשכן וגו' אבל הכא לא הי' הסימן אלא ע"פ משה או ע"פ ראות העין.

הענן לא חזר אתם

אמנם השפ"א בשנת תרל"ח התקשה באמת דלמה הוצרך הקב"ה לצוות למשה, הרי בלא"ה הי' שם ענן, וחידש מטעם זה כי הש"י רצה שיאמינו בני" למשה לחזור לאחוריהם, ובאמת לא הראה להם ע"י הענן, רק האמינו למשה רבינו ולא ידעו שזה ציווי הקב"ה, וכמ"ש רש"י דזה שבחן של ישראל, ולכן טענו עליו אח"כ המבלי אין קברים וגו' כיון שסברו שמשה מעצמו אמר כן, ואעפ"כ כיון שמתחלה האמינו במשה לכן זכו אח"כ לישועה, וחזרו והאמינו למשה אח"כ.

כלב להשתיק את העם, אמר "וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם" [רש"י במדבר י"ג ל'] וסברו שלגנותו בא משמע דזה גנאי, וכן ברש"י ר"פ דברים כתב דמשה הקהיל את כולם, דאם לאו היו אלה שבשוק אומרים, אילו היינו שם היינו משיבין לבן עמרם משמע דזה גנאי.

וביאר בזה דו"ז הג"ר בצלאל זצ"ל⁴⁸ דכיון דעמרם הי' מנהיג הדור במצרים, אז בעצם היה זה שבח למשה להיות נקרא בן עמרם, אבל אחרי מ"ת שקיבל תורה מסיני, הי' גנאי לקרותו רק ע"ש אביו. ומה שמבואר בנדרים לט: לענין קרח דשמש וירח עלו לזבול, ואמרו לרבש"ע "אם אתה עושה דין לבן עמרם מוטב" הרי דקראוהו בן עמרם, י"ל דחמה ולבנה לא היו תלמידים של משה רבינו ולכן המשיכו לקרוא לו בן עמרם.

ומפי הג"ר ישראל דוד שלזינגר שליט"א שמעתי שנחלקו בזה המפרשים, דבמשכיל לדוד פי' דהי' כוונתם דאפי' לא הי' גדול בעצם רק מצד שהוא בנו של עמרם היינו שומעים לו, אח"כ כ' דנר' לו דנחלקו בזה במכילתא ולל"ב במכילתא הכוונה בזה לגנאי דהגם דעשו כן לא הי' בלב שלם, ותלמידו בעל באר בשדה פי' דהי' כוונתם דגם אם הי' אומר כן מעצמו שלא מפי הקב"ה דבזה אינו בדרגת משה רק בדרגת בן עמרם מ"מ נשמע לו. ובשלה"ק [פסחים מצה עשירה דרוש ד' אות ה'] פי' דכיון דכלל זה כבר מסור בידינו דבמקום שדיברו ישראל טוב אמרו רבינו משה, וכשהתרעמו אמרו בן עמרם, א"כ נוכל לפרש כאן ע"ד הפשט כיון שד' כתות הי' בים, א"כ נימא דהרשעים אמרו מה זה עשה לנו בן עמרם, וע"ז ענו הטובים על מה שאתם אומרים מה עשה לנו בן עמרם אנו אומרים אין לנו אלא דברי בן עמרם.

ובספר אמרי נעם להרה"ק ר' מאיר מדזיקוב זי"ע פי' כי באמת הי' ק' להם דברי משה ממנ"פ, דאם ידע משה שהי' טוב לחנות לפני פי החירות למה הולך אותנו למרחוק שנצטרך לחזור, הי' לו מתחלה תיכף לומר לנו לחנות שם, כי להם לא גילה משה הטעם כדי שיאמר פרעה נבוכים הם בארץ, ומזה הי' נראה להם שמתחלה סבר משה שטוב להתרחק, ורק אח"כ חזר בו וסבר שעדיף להתקרב וכדרך בני אדם שחוזרים בהם [change] their mind ובאמת לא נכון לחשוב כן על משה, אלא שוודאי חכמה גדולה טמון כאן וכמו שהי' באמת כן, וענין כזה ראו אצל עמרם אביו שגירש אשתו מחמת גזירה וחזר ולקחה והי' נר' כאילו חזר בו, אולם באמת הי' בזה חכמה נפלאה שיהי' יכול להצפינו ג' חדשים שהם חשבו לליקוחין שניים והיא היתה כבר מעוברת כמבואר בסוטה יב. [ולא כרש"י עה"ת לעיל ב' ג' שנתעברה

⁴⁸ בספר בצל הקודש עמ' ק"ע ממה ששמע אחי הרב יעקב שליט"א מדו"ז בהיותו בבית אמור"ר שליט"א בלונדון פ' בשלח תשנ"ט.

ובזה יישב הרב שליט"א מה נתחדש בשבחן של ישראל כאן יותר ממה שכבר כ' בפ' בא [לעיל י"ב כ"ח] וילכו ויעשו בניי וכו' וברשיי שלא הפילו דבר מכל אשר צוום, אלא דשם ציוום משה בעניני הלכה דיני קרבן פסח מצה ומרור וכדו' אבל כאן צוום בעניני דרכי החיים איפה ללכת, וזה כבר יותר נסיון, וכפי שכ' החזו"א בקובץ אגרות ח"ג מכתב צ"ב "השיטה לעשות את התורה לחלקים שנים, הוראה באיסור והיתר חלק אחד, והוראה בשוק החיים שחלק שני, להיות נכנעים להוראת חכמי הדור בחלק הראשון, ולהשאיר לחופש בחירתם בחלק השני, היא השיטה הישנה של המינים בירידת היהדות באשכנז, אשר הדיחו את עם ישראל עד שיתערב בגוים ולא נשאר לפליטה. - ההפלאה בין הוראת או"ה להוראת הגדרים והגזירות, הפלאה זו היא גילוי פנים בתורה, ומבזה ת"ח, ונמנין בין אלו שאין להם חלק לעוה"ב ונפסלין לעדות."

ולדברינו בתחלת הפרשה א"ש דזהו מעיקר היסודות שרצה הקב"ה ללמדם כשהתנתקו ממהלך המחשבה של מצרים, ששם הי' הכל צריך להיות מובן ע"פ שכל, ואם המנהיג עשה דברים לא מוכנים התווכחו אתו ואמרו לו הטרם תדע וגו' אבל מעתה ילמדו שלא רק מה שברור שבא מהקב"ה צריך לקבל גם כשלא מבינים, רק גם אם מנהיגי הדור החליטו ע"פ דעת תורתנו הקדושה שצריך להתנהג באיזה דרך יש להתנהג כן, גם כשע"פ שכלו נראה לו שעדיף להתנהג בצורה אחרת, ואדרבה נר' לו שדרך זה יביא לידי קילקולים, מ"מ צריך לומר "אין לנו אלא דברי בן עמרם". ולדברי האמרי נעם יש לנו ג"כ ללמוד מזה שגם אם נר' לנו שגדולי הדור חוזרים בהם ומתחלה אמרו לעשות דבר אחד ואח"כ אומרים לעשות אחרת מ"מ יש לשמוע להם ולא לשאול שאלות. ולתפארת שלמה זה עיקר צורת הגאולה גם לעתיד ומי שאינו מאמין בזה מעכב הגאולה.

ביאור ענין שלשת ימים במדבר

ויוגד למלך מצרים כי ברח העם וגו' [שם ה']

פירש"י איקטורין שלח עמהם, וכיון שהגיעו לשלשת ימים שקבעו לילך ולשוב, וראו שאינן חוזרין למצרים וכו'.

והנה עיקר הטעם שצווה הקב"ה לומר לפרעה דרך שלשת ימים, ולא אמרו שלא יחזרו כלל, מבואר במדרש [ג' ח'] כדי שיטעו מצרים וירדפו אחריהם בשעה שיצאו [כי יסברו שהקב"ה לא גאל אותם רק כדי שילכו ג' ימים והם מעצמם ברחו] ויטבעו בים, וכן האריך בדרשות הר"ן דרוש י"א, דאילו הי' משה מודיע לפרעה דכבר הגיע קצם לצאת בוודאי הי' מסכים לשלחם, ולכן אמר

ובליקוטי יהודה הוסיף ע"ז דאמרי אמת אמר בשעת הוואך נאכט של בנו בפ' בשלח תרפ"ה לפרש עפי"ז מש"כ ואמר פרעה לבנ"י נבוכים הם בארץ וגו' כיון שראה שהענן עומד במקומו, ובנ"י הולכים אמר בוודאי יש עירבוביא אצלם נבוכים הם בארץ [א- צוודעכץ צווישן זיין] ובתחלת הנהגתו אמר האמרי אמת דברים אלו ואמר דמכאן משמע שאם מלאך אומר כך והרבי אומר כך צריך לשמוע לדברי הרבי, כי יתכן שהרבי מבין טוב יותר.

והוסיף הג"ר ישראל דוד שלזינגר שליט"א דבזה מדוייק הלשון אין לנו אלא דברי בן עמרם היינו לאפוקי מהוראת הענן. ויישב בזה קו' בעלי התוס' למה יש כאן הפסק פרשה, כיון דמעשה יש לנו ריווח להתבונן בנקודה חדשה והוא ענין אמונת חכמים הנלמדת מפרשה זו שלא למדנו עד עכשיו, וכבר כ' הש"ך עה"ת דעיקר מה שהורה להם לשוב לפי החירות הגם שהיו בתוך הענן, שרצה הקב"ה לנקות החלודה מלבם כדי שיהיו נקיים בכניסתם לים ולא יהי' בהם שום טינוף ושום מחשבה רעה כדי שלא יקטרג עליהם שרו של ים לזה הודיעם משה שהם שבים לאחוריהם לראות אם יהרהרו אחר מדותיו, וכן איתא בילקוט דכשתקעה הקרן לחזור התחילו מחוסרי אמנה שבהם מתלשין בשערן ומקרעין כסותם עד שאמר להם משה מפי הקב"ה נאמר לי, אבל הכשרים אמרו מיד אין לנו אלא דברי בן עמרם, ובזה נודרך לבם.

וכן מבואר בתפארת שלמה דלכן נקט הלשון בן עמרם, ד"הרי ידוע דבזכות האמונה יצאו ממצרים, והנה אמונת חכמים הוא ממ"ח קניני תורה, ושורש אמונת חכמים הוא להאמין בצדיקי הדור כל אשר יאמרו גם בדבר הרשות ובעניני עוה"ז וגם שהוא נגד השכל והגם שאינו נביא כי בזה חכם עדיף מנביא, כי הנביא שיאמר בשם ה' שייך רק האמונה בה' ע"י הנביא, אבל אמונת חכמים הוא אמונה בדברי החכם עצמו גם שהוא נגד השכל אעפ"כ נהנין ממנו עצה ותושי' וגם שאינו מפ"י ה' כי כאשר יגזור כן יהי' גם בעצות עניני עוה"ז, וכן יהי' בזמן הגאולה ומי שאינו מאמין בזה מעכב הגאולה ולכן כאשר הוצרכו ישראל לזכות לגאולה ע"י אמונה נתן להם הקב"ה נסיון ע"י משה נגד השכל, והם התחזקו ואמר אין לנו אלא דברי בן עמרם היינו אע"פ שלא הי' משה רבן של הנביאים ואף אם יאמר דבר זה מלבו ולא ע"פ נבואה נשמע לו, וזהו ויאמינו בה' ובמשה עבדו, בשתי האמונות האלו עברו וזכו לקרי"ס לנס הגדול הזה השייך לקבלת התורה, וגם שם נאמר וגם כך יאמינו לעולם וזה דרך קניות התורה באמונת חכמים עכ"ל.

היו ג' מזבחות דרך מליצה אמרו, ולכן הי' מהני ביטול ע"ז ולא הי' מאיס לגבוה, וא"כ בזה עדיין לא קיימו לזבוח לה' קרבנות גבוה ממש, רק במדבר. ואבן עזרא [ה' ג'] פי' דהקיום הי' באמת בהר סיני, דזה הי' דרך ג"י ממצרים להולך בדרך ישר, גם המזבח שבנה משה בחלישת עמלק, ע"ש עוד אבל קו' ראשונה קשה דכבר אין להם סבה לצאת.

והנראה בעז"ה ע"פ דברי אור החיים הק' ריש פרשת בא [י' ט'] ועוד מקומות, דהסביר טפשותו של פרעה למה לא הסכים גם על שילוח ג"י, והי' מוכן לסבול כ"כ, וביאר דזה גופא שה' ביקש רק ג"י הטעהו, והי' לו ספק האם זה אמת שה' רוצה רק ג"י, או דבאמת הקב"ה רוצה לקחתם לגמרי, אבל הוא צריך לעשות ח"ו רק דרך ערמה כיון שאין בכוחו להוציאם ביד רמה, וכיון שלא הי' להם אמונה החליטו כצד השני, ולכן הקשו לבם דראו דאין בכוחו להכריחם הכרח גדול, אבל אחרי שראו כ"כ הרבה מכות, וראו יכולתו חשבו דכוודאי הקב"ה יכול לעשות הכל, וא"כ אמת הוא שרוצה רק ג"י, ולכן אמרו לפרעה "עד מתי יהי זה לנו למוקש שלח" וגו' דבלא"ה איננו רוצה רק ג"י ע"ש בהמשך איך שסתר פרעה דעת עבדיו, עכ"פ חזינן דלפרעה ועבדיו הי' ספיקות בזה כל הזמן.

ולפ"ז י"ל דע"ז גופא שעשו ק"פ במצרים והראה הקב"ה יכלתו בזה, ואעפ"כ רצה הקב"ה שיצאו, זה הכריע להם שכוונת הקב"ה באמת רק לג"י, דהרי יכול לעשות הכל דמעולם לא העלו בדעתם דאולי הקב"ה מצרים עליהם בזה גופא, וכיון שנתברר להם שהקב"ה כל יכול, בהכרח דתחלת דבריו אמת שרצה רק ג"י, ומה שאמר לו משה אז הן נזבח וגו' היינו כדי שיסכים גם לטובת עמו לא טוב שיזבחו במצרים, אבל באמת הקב"ה רוצה דוקא שיגיעו למדבר.

ובענין הג' ימים כדאי להביא כאן חידוש עצום מהג"ר יעקב קמינצקי זצ"ל בספרו אמת ליעקב, דבעצם היו כלל ישראל ראויים לשיעבוד ד' מאות שנה, אלא שהקב"ה הקדים את הקץ דאל"כ היו ישראל משתקעים בטומאת מצרים, ובאמת כוונת הקב"ה מעיקרא הי', שישלימו כל הד' מאות שנה, אלא שיצאו לקצת זמן לחוג במדבר ושם יהיו מעוררים בקרבם את עיקרי האמונה - כמו שבת התאחדות והתחזקות עם האדמו"ר או המשפיע במירון ושוב היו יכולים להמשיך השיעבוד, אמנם כיון שלא הסכים פרעה גם לך, חישב הקב"ה את הקץ ע"י קושי השיעבוד ולכן יצאו חפשי לגמרי. ולדבריו יוצא שפרעה הפסיד לעצמו בזה שלא הסכים לשלחם מיד, דאז הי' חוזר ומשעבדם, ויש כאן מוסר גדול לאדם דע"י שממאן לשמוע דבר ה' גם אם בסוף שומע אלא שמאחר, לא

הקב"ה לומר לו רק ג' ימים, ואז יחשוב שבאמת לא הגיע הזמן ואז יחשוב כי ברח העם, וכ"פ האבן עזרא [י' ו] והוסיף שלא שיקר משה בזה שאמר ג' ימים כיון שמעולם לא אמר שישבו, עוד פי' שם טעם אחר כדי שיסכימו המצריים להשאילם כלי כסף וזהב כיון שסברו שיחזרו.

וכ"ז מבואר ג"כ באור החיים הק' [לעיל ג' י"ח] דלכן אמר ג"י כדי שישאילום, אלא דלא סגי בזה דלמה לעשות דרך ערמה ע"י שאלה, ולכ"כ כיון שהקב"ה רצה להטעותם שירדפו אחריהם בשביל ממונם, ומה שלא עשה ה' שיעלה עליהם היאור במקומם כיון שרצה לפרסם נס קריעת ים סוף לכל העולם, ועקידת יצחק פי' שרצה בזה הקב"ה להראות חוזק לבו וקשי ערפו של פרעה, שאף שיבקשו רק ג' ימים מ"מ לא ישמע וכש"כ אם יאמר שישלחם לגמרי, וכ"כ אברבנאל, ועד"ז כתבו האלשיך והמלבי"ם, דאילו הי' מבקש לשלחם לגמרי ולא הי' מסכים, לא הי' כ"כ תביעה עליו, לפי שאינו רוצה להפסיד עם רב כזה, אבל כיון שנמנע גם בשביל ג"י ראוי לעונש.

אלא דעדיין יש כאן הערה גדולה שהעיר ידידי הרב יוסף פאלק שליט"א, הרי כתוב לעיל [ח' כ"א] דבאמת אמר פרעה למשה שיזבחו להקב"ה בארץ, אבל משה אמר "לא נכון לעשות כן כי תעבת מצרים נזבח לה' אלקיננו, הן נזבח את תעבת מצרים לעיניהם ולא יסקלוננו, דרך שלשת ימים נלך במדבר" וגו', והרי תי' זה נתבטל ע"י ששחטו קרבן פסח לעיניהם, ולא יכלו לעשות כלום וזה הי' הנס של שבת הגדול כמבואר בטור סי' ת"ל, וא"כ אין סבה כבר לצאת במדבר רק שיזבחו להקב"ה במצרים, ואם נימא דפרעה לא רצה בהם כבר ובסוף הי' דעתו לשלחם לגמרי, א"כ אין מקום לשלוח איקטורין ומוכח דגם כששלחם הי' בדעתו שהם יחזרו אחר ג' ימים ולמה להם לצאת.⁴⁹

עוד הק' ידידי הרב אהרן הכהן ארנטרוי שליט"א, דהרי בקרבן פסח גופא יכלו לקיים הא דיזבחו לה' וכבר אין צורך לצאת כלל, וגם איפה מצינו שקיימו הא דיזבחו לה' במדבר, אולם זה ל"ק כ"כ כמבואר בתשו' חת"ס יו"ד רל"ה והארכנו בזה לעיל פרשת בא, דפסח מצרים לא הי' קרבן גמור, דהרי לא הי' דמים ואימורים לגבי מזבח, ומה שאמרו בפסחים צ"ו. דמשקוף ושתי המזוזות

⁴⁹ ומור"ר הגרמ"י רייזמן שליט"א העמיד הקושיא דאם משה אומר "לא נכון לעשות כן" היינו שבאמת לא נכון ויש חשש סקילה וא"כ מה נשתנה בקרבן פסח, והביא בשם ספרים לתרץ דאה"נ ע"פ דרך הטבע לא הי' נכון דזה סכנה, אבל אחרי שמלו את עצמן בערב פסח נכנסו למהלך של למעלה מדרך הטבע ואז כבר נכון לשחוט אלהיהם, אבל זה לא מיישב הק' דא"כ מה עלה בדעת פרעה שעדיים הם רוצים לצאת למדבר רק לג"י כדי לזבוח ולמה לא אמר להם שיזבחו כאן דהרי כבר נפל הטענה דלא נכון.

גדולות. ונרמז ענין זה במש"כ בהפטרות שבת שובה
אשור לא יושענו וגו' אשר בך ירוחם יתום נוכי שם
בתרגום יונתן דכלל ישראל בעת יציאת מצרים היו כמו יתומים].
דרך אם נרגיש כמו יתום שאין לו שום משען ומבטח
כלל ירוחם עלינו הקב"ה.⁵⁰

והרחיב בענין זה הגרצ"מ זילברברג שליט"א, דהקב"ה
מתחנן מכל אחד מישראל, "השמיעני את קולך" תפלות
מעומק הלב, ולרמב"ן זה עיקר כח התפלה מה שבא
מתוך צרה, הרי פעמים אבינו שבשמים מביא צרה עוד
הפעם ועוד הפעם, ובתחלת הצרה מתפללים מעומק
הלב אבל אחרי שכבר נחלש הסכנה, ומרגישים שכבר
היתה הרווחה, כבר לא מתפללים ע"ז וגם אם מתפללים
זה לא מעומק הלב, והרי הקב"ה מתאוה לשמוע בקול
תפלה שבא מעומק הלב, ויש לנו לדעת דבאמת אין אנו
נשענים אלא על אבינו בשמים, ובפרט בשבועות אלו
של שובבי"ם יש כח של ונצעק, וע"י תפלות ותחנונים
חוסכים הרבה צרות בבחי' לעולם יבקש רחמים עד שלא
יחלה, ואילו היינו חכמים והיינו כסדר מתפללים מעומק
הלב מתוך הרגשה מוחלטת שאין לנו כלל על מי להשען
אלא על הקב"ה, וכל השאר שאנו עושין הוא רק בגדר
השתדלות בעלמא היינו חוסכין הרבה צרות, והכל אך
ורק ביד הקב"ה, וכמו בקרי"ס כיון שעוד לא שמע
הקב"ה הצעקות והאנחות ששמע במצרים וחיבה לי'
להקב"ה ביותר התפלה לעני לכן הביא עליהם את
פרעה, וכן אצלינו יש לדעת שלא בשביל הצרה יש
תפלה רק עיקר הצרה בא מחמת שהקב"ה רוצה התפלה.

והנה התביעה על משה בפרשת שמות במה שלא האמין
בכלל ישראל שיאמינו בגאולה, הי' כיון שהי' לו לידע
שכלל ישראל מאמינים דע"י כח התפלה אפשר לבטל
גם מה שמפורש בברית בין הבתרים שיהי' ארבע מאות
שנה וכן הצליחו באמת ע"י תפלה מעומק הלב
ובדמעות, והנה יש אומרים דהא דלא נכנס רע"ק לאשתו
כשחזר אחר י"ב שנים הוא כיון דאז תראה שכבר גדל
ת"ח גדול והתפלות לא יהי' כ"כ מעומק הלב, ולכן אמר
זרש להמין שיעשה עצמו כאילו נפל כבר לפני מרדכי
דאז יפסיק מלהתפלל. ולכן רואים פעמים דאברכים
שמתבגרים כבר מפסיקים להתעלות כיון שכבר ראו
הצלחה לא מתפללים כ"כ מעומק הלב, וכן רואים
במשפחות שיש הבדלים בין המבוגרים והצעירים,
והביאור דיש כאלו דבתחלה כשהתחנן התפלל מעומק
הלב, וכשכבר רואה הצלחות לא ממשיך כ"כ, ולכן
הצעירים יותר לא מצליחים, וכן להיפך יש כשהם

יודע כמה מפסיד לעצמו, ויתכן שאף פעם לא ידע מה
הי' קורה אילו הי' שומע מיד, דיתכן דדבר זה גופא
שחושב להפסיד ע"י שמיעה בקול ה', הי' מקבל בהיתר
אילו הי' שומע מיד.

חשיבות כח התפלה מתוך מצוקה וצרה

ופרעה הקריב וגו' וייראו מאד ויצעקו בניי אל
ה': [שם י']

וברש"י, דתפסו אומנות אבותם, באברהם הוא אומר
וכו' ובמדרש שיר השירים עה"פ יונתי בחגוי הסלע וגו'
הראיני את מראיך השמיעני את קולך וגו' משל למלך
שהיתה לו בת יחידה, והי' מתאוה לשמוע קולה מה
עשה, הוציא כרוז שכולם יצאו מהארמון, ואז צוה
לעבדיו שיפלו עלי' כליסטים, ואז התחילה צווחת "אבא
אבא הצילני" אמר לה, אילו לא עשיתי לך כך לא היית
צווחת "אבא אבא הצילני", כך כשישראל היו במצרים
צעקו אל ה' ושמע צעקתם וגאלם, והי' הקב"ה מתאוה
לשמוע שוב קולם, מה עשה הקב"ה חיזק לבו של פרעה
לרדוף אחריהם, ואז תלו עיניהם בהקב"ה, וצעקו לפניו
אמר הקב"ה אילו לא עשיתי כן לא הייתם צווחים. למה
ישראל דומין באותה שעה ליונה שהנץ רודף אחריה
לדרסה נכנסה לנזק סלע אך יצא משם נחש ששעט
לעברה, היא מכשכשת בכנפי' אולי ישמע בעל השוכך
ויציל אותה כך היו ישראל המצרים מאחוריהם והים
לפניהם - אין להם אפשרות אחרת - הקב"ה גירה בהם
את הליסטים והקיפם בצרה מכל רוח באין כל מנוס
ומפלט ויהודי מתוך דחקו הוא תולה את עיניו לאביו
שבשמים צועק ומתפלל להקב"ה, תופס אומנות אבותיו.

הרי מבואר, דיש להקב"ה נחת רוח מיוחדת, ממה
שמתפללים לפניו סוג תפלה כזה שבא ממעמקי הלב,
בהרגשה שאין שום דרך אחרת להנצל, וזהו ההרגשה
האמיתית בתפלה שהקב"ה רוצה, ואילו היו מתפללין כן
מיד, היו יכולין לחסוך כל הצרה.

ושאל ר' ירוחם בדעת תורה דלמה זה נקראת אומנות
אבותם הרי זה אומנות של עצמם, ותי' דכאן היתה סוג
תפלה מיוחדת שבה חפץ הקב"ה באומרו "השמעני את
קולך" דהיינו ההרגשה המוחלטת שאין שום דרך ומהלך
להנצל, ורק הקב"ה יכול ושאין להם להתלות בשום
סבה אחרת שיגיע, וסוג תפלה זה הי' מיוחד לאבות
הקדושים דתפלת האבות הי' תמיד באופן זה, שהרגישו
תלות מוחלטת בהקב"ה בכל מצב, גם אם לא הי' להם
צרה מיוחדת, וזהו שאחז"ל "תפסו אומנות אבותם" דזה
הי' אומנות אבותם תמיד. וזה לימוד גדול למעשה, דאם
ירגיש האדם בתפלתו תמיד כאילו הוא ממש בצרה
גדולה, ואין לו על מי להשען, יחסוך מעצמו צרות

⁵⁰ וכן כעת המצב בארצנו הקדושה שאחרי מה שקורה בדרום
והתגברות החששות בצפון ועם ההבנה שאם ח"ו תפתח מלחמה יותר
נרחבת אין לנו על מי להשען כלל הביא אותנו הקב"ה למצב שנהי'
חייבים לצעוק אליו.

וכת רביעית רוצה לעורר את המצפון של המצרים, ולהסתמך על מה שעבדו להם בנאמנות, ולהתחשב עם הבטחותיהם, ע"ז אמר משה "ואתם תחרישון" היינו הוא סתם משתיק אותם, שזה פשוט מצחיק להסתמך עליהם, הרי מאות שנים היו אכזריים, ועכשיו פתאום יהיו שונים? גם היום יש אלו שרוצים לעורר את הרחמנות של האו"ם.

יהודים! אם הרדיפות, מוקדים ואשוויזים של מאות בשנים, לא יכלו לשכנע את העמים לרחמנות עד היום הזה, אז אתם כבר יכולים ללמוד מזה אל תפנו אל העמים כלל, רק אל הקב"ה, אם תפנו אליו בלב ונפש שלמה, אז יבוא הגואל צדק בב"א. עכ"ד.

[זה מתאים עם מש"כ בריש הפרשה דעיקר נקודת הפרשה הוא ניתוק מוחלט מכל הסתמכות במצרים ותלות מוחלט בהקב"ה]

ומענין לענין אביא מה ששמעתי מדודי הגה"צ רבי בניציון סניידערס שליט"א אבד"ק באזל ששמע מאביו מו"ז זצ"ל בשעת הסדר⁵² במש"כ אני הוא ולא אחר ופי' ע"ד רמז כי אני מרמז על הנהגה הנגלית, והוא מרמז על הנהגה נסתרת ו"לא אחר" היינו "אין עוד מלבדו" דזה לא דבר אחר דהיינו הך, שהכל הוא מהקב"ה בעצמו.

בקיעת י"ס בזכות בקיעת עצי עולה

ויבקעו המים [שם כ"א]

ואחז"ל בזכות ויבקע עצי עולה נבקעו המים. ופי' מו"ז הגה"צ ר' יעקב סניידערס זצ"ל⁵³ דהרי ה' אברהם אבינו יכול לשאול שהמצוה של עקידה סותר להבטחה להרבות זרעו ומ"מ לא שאל שאלות והלך לבקוע עצי עולה בתמימות ובפשיטות, וכן כלל ישראל כשאמר הקב"ה דבר אל בניי ויסעו והרי הם הולכים ליטבע וכמו שצעקו כי באו מים עד נפש, ומה יהי' עם הבטחת הקב"ה להכניסם לא"י, והיו יכולים לפרש שלא יהי' כוונת הקב"ה שיכנסו ממש לים, ומ"מ לא שאלו שאלות ופי' דברי הקב"ה כפשוטו ליסע בתוך הים, הנה אמונה זו הי' להם בירושה מאאע"ה ובזכות זה גופא נקרע להם הים וכמאמר חז"ל כדאי הוא האמונה שהאמינו בי אקרע לפניכם את הים.

עומק ענין הסרת גלגלי מצרים

ויסר את אופן מרכבותיו וינהגו בכבדות [שם כה]

מתחתנים הם מרגישים שא"צ להתפלל כיון שכל מצב משפחתם הוא כבר טוב, אבל אח"כ רואים שהם לא מצליחים בילדיהם מתחילים להתפלל חזק ולכן רואים הצעירים יותר מצליחים, ויש ללמוד מזה דלעולם לא ימנע אדם מלהתפלל בעומק הלב". ע"כ מדברי הרב שליט"א.

ארבע כתות על הים מסמלים ד' כתות אחר

השואה

דבר אל בני ישראל ויסעו [שם]

איתא בילקוט כאן, דארבע כתות היו ישראל בים. אחת אומרת נפול לים, ואחת אומרת נחזור למצרים, וא' אומרת נעשה מלחמה נגדו, ואחת אומרת נצווח נגדו, זו שאומרת נפול לים נאמר להם התייצבו וראו וגו' זו שאומרת נחזור למצרים נאמר להם כי אשר ראיתם וגו' זו שאומרת נעשה מלחמה נאמר להם ה' ילחם לכם, וזו שאומרת נצווח נגדו נאמר להם ואתם תחרישון.

הנה לרגל היארצייט של מו"ז הג"ר יעקב סניידערס זצ"ל [כ"ד ניסן] נביא מכתב חיזוק שכתב בשנת תש"ח לאחר שעברו את השואה,⁵¹ הביא ילקוט הנ"ל, והדגיש זה דישראל באותה מצב היו מאד מיואשים, שהרבה מהם נשארו ומתו במצרים, וגם אלו שיצאו היו מעונים מעבודת פרך, ועכשיו השונא בעקבותיהם ומשני צדדים מדבר, ולכן היו שהתייאשו לגמרי ואמרו ד"נפול לים" ולכן אמר משה שיתחזקו בסבלנות עוד קצת זמן, גם היום יהודים רוצים לכבוש ארץ מולדתם אבל איך הם נראים? מספרם נקצץ ונפחת, נהרסים ממחנות עבודה, ואנגלים וערביים בעקבותיהם, ולכן י"א שלפי כל הסימנים נגזר עלינו כליון מוחלט, ונטבע בים של כליון, וע"ז י"ל להם "התייצבו וראו את ישועת ה'" דעוד קצת יש לעמוד בנסיון ואז נראה ישועת ה'.

וכת השני' אמרה אז, דאין עצה אחרת רק לחזור למצרים ולהתבולל ביניהם, ולחסל את עצמאות שלנו וכך נציל את עצמינו, וכן יש אומרים כן היום, לזה אמר משה "כי אשר ראיתם" היינו אתם ראיתם כבר מה שקורה כשמחניפים להם, וכי אתם לא נוכחים לדעת כי החניפה לא מועיל כלום? ואלו שהתבוללו במצרים נשארו במצרים והושמדו, וכן היום האם לא ראו פרי ההתבוללות של גרמני' וטשכ"י?

וכת שלישית אומרת להלחם, גם היום יש שאומרים כן שנלחם בכוחי ועוצם ידי, ולהם יש לדעת כי ה' ילחם לכם ה' הוא זה שמנהיג מלחמות והכל רק בידו.

⁵² הובא בזכר זאת ליעקב עמ' ס"ט.

⁵³ מתוך דרשה לשמחת החג, זכר זאת ליעקב עמ' קכ"ד.

⁵¹ בזכר זאת ליעקב לאאמור"ר שליט"א עמוד קכ"ד.

מו"ז הגה"צ רבי יעקב סניידערס זצ"ל הי' אומר כי מה שבהגדה ש"פ לא נזכר שמו של משה רק פעם אחת [זה נשאלתי גם מהרב אברהם יהודה זלודזינסקי זצ"ל בהיותי ילד בבאזל ואולי שמעו ממנו] בוויאמינו בה' ובמשה עבדו להוציא מלבן של פוקרים כאילו משה גאל אותנו בלי עזרתו ית'. מאידך יש לנו להדגיש שאותו פעם אחת שמובא שמו הוא להורות כוחן של חכמים וכמבואר בדברי החת"ס זצ"ל.

התאמצות מו"ז זצ"ל לכבד יום אחרון של פסח

והנה לרגל היארציית של מו"ז זצ"ל [נלב"ע בכ"ד ניסן תשמ"ד] ברצוני להדגיש עד כמה הי' חושש זילזול להדגיש גודל הזהירות שהי' בזילזול יו"ט שני שכוחו מדברי חכמים, ותמיד לחם ע"ז. ושמעתי מדודי הגה"צ ר' בניציון סניידערס שליט"א אבד"ק באזל⁵⁴ שבשביעי של פסח האחרון שלו זכה להיות אתו, והי' מאד חלש ומ"מ התאמץ בשארית כוחותיו ללכת לבית הכנסת, ונלפני הליכתו אמר לבנו שאף שהוא רגיל לעמוד במשך תפלת ערבית כל השנה כמנהגו להראות דהלכה כב"ה נגד ב"ש כ"ז בזמן שעולם כמנהגו נוהג וכן הוי שישב במעריב ליל שביעי של פסח.]

והנה בליל אחרון ש"פ אמר לו זקנתי ע"ה שאין לו להתאמץ ללכת לביהכ"נ הרי כולם יבינו שלא בא מחמת גודל החולשה אולם השיב לה בזה"ל: "אז די חכמים האבען מקפיד געוועזן נישט מזלזל זיין אין יו"ט שני און איך בין נעכטן געווען שאין שול וועט זיין דורך דעהם א זילזול אין יו"ט שני" [חכמינו הקפידו מאד על זילזול יו"ט שני ואם אתמול הייתי והיום לא אבא יהי' בזה חשש זילזול ביו"ט שני] ולכן התאמץ מאד ללכת כל הדרך לביהכ"נ, ולקח באמת שלשת רבעי שעה [במקום עשר דקות] ואף עבר את הרחוב בצעדים כבדים לשאול בשלום משפחתה של אלמנה יקרה מתושבי העיר.⁵⁵

והי' מפרש מה שהמנהג שמזכירין נשמות ביום אחרון ש"פ דאולי זה לקשר ענין יו"ט שני שהיא רק מנהג אבותינו בידנינו עם ענין קישור לדורות הראשונים שהם מסרו נפשם על תורת אבות.⁵⁶

מעלת שירת הים ושבט שירה

בליל ש"ק בשלח תש"פ דרש אצלינו הג"ר יעקב ירוחם ורשנר שליט"א [בעל סדר יעקב עמ"ס ע"ז] והעיר במה שאנו קורין שבט זו שבט שירה ולא שבט קריעת ים סוף הרי העיקר הוא הוא קרי"ס ולא השירה דזה רק פרט נוסף מה שהיה אחר קרי"ס?

יש לבאר, דיש כאן עומק נוסף מלבד הפשט הפשוט, דהנה הגלגלים הם אלו שמובילים ומקדמים גם דברים כבדים מאד, וכפי שהרחבנו בפרשת ויגש על ענין העגלות שבנוי מגלגלים ולכן נקראו עגלות, וצורת הנסיעה בהם הוא רק ע"י גלגלים שרק על ידיהם אפשר להתקדם, וחיידושו של עגלות המשכן כיון דכל ענינו של המשכן הוא שיהי' השראת השכינה שלא בקביעות רק ע"י נסיעה ממקום למקום, ועי"ז התקדמו לא"י, וא"כ י"ל דעד עכשיו הי' המצריים המובילים בכל העולם, והם הי' המתקדמים הכי גדולים בעולם, והסרת האופן מסמל הפסק ההתקדמות וההובלה, שמעתה כלל ישראל הם המובילים.

נכנסו לים ע"פ משה נגד דבר ה'

ויאמינו בה' ובמשה עבדו [שם ל"א]

כבר הרחבנו לעיל ע"פ התפארת שלמה והאמרי אמת בביאור הביטוי "אין לנו אלא דברי בן עמרם" דמעינקי הגאולה הוא ללכת אחר עצת החכמים גם כשלא מבינים וזה נראה נגד דבר ה', וזה נכלל במה שהאמינו בה' ובמשה עבדו. שו"מ בדברי החת"ס כאן שכתב במה דאיתא כאן במדרש הביאו ב"י סי' ח' שגבריאל הכריז על המים שיבקעו בזכות ציצית שלפניהם ואחריהם, והענין כי בציצית כתיב וזכרתם את כל מצוות ה' וזה כולל תורה שבכתב המונחת לפנינו בקרן זוית, והתורה שבע"פ כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש עד סוף כל ימות עולם כולם ניתנו מרועה אחד, ואפי' לעבור על דברי תורה לעשות סייג לתורה. והציצית שלפניהם רומז על תורה שבכתב שהם לפנינו, ושלאחריהם רומז אחורה על תורה שבע"פ שהתלמידים מחדשים הבאים אח"כ ובזכות כל אלה נבקעו המים.

והנה מש"כ וימרו על ים בים סוף יל"פ כי מעת שיצאו ממצרים האמינו בה' והלכו בכ"מ אשר יסע שם הענן, אפי' למדבר בארץ לא זרועה, וזה כענין שומע לתורה שבכתב כי ראו הענן נוסע לפניהם, אבל אצל הים לרמב"ן הלכו ב' העננים ונסעו מלפניהם והלכו מאחוריהם ואם ילכו ישראל אחרי הענן כמו כל יום, הי' להם לחזור לאחוריהם ולשוב למצרים, אמנם משרע"ה אמר היום אל תסעו למקום הענן אלא יקפצו אל הים ועי"ז וימרו על ים בים סוף, כי איך ישמעו אל משה נגד השי"ת שהוא בענן שנוסע אחריהם, ומ"מ נצח משה ונסעו ובאו אל הים ונעשה להם נס, ומזה למדו ושפטו לשמוע אל החכמים אפי' לעבור על דברי תורה כשהשעה צריכה לכך, ע"כ עתה ויאמינו בה' ובמשה עבדו אפי' לעבור על ד"ת ואז הכריז גבריאל שיעו ציצית אחריהם. ע"כ דברי מרן החת"ס.

⁵⁴ וכ"כ בזכר זאת ליעקב עמ' ס"ט.

⁵⁵ זכר זאת ליעקב שם.

⁵⁶ זכר זאת ליעקב עמ' קכ"ה.

דאמרו השירה ברוה"ק, דבאמת הדרך של מקרא זהו השפה של הקב"ה, דכשהקב"ה כביכול מחבר ספר, הרי הוא כותב ואומר בנוסח זה, וכלל ישראל כששרו הרי זה הקב"ה שהכין להם הנוסח, וזה מה ששרו, וממילא מובן שמונח בתוכו סודות נפלאות ורזין טמירין על כל העתיד של כלל ישראל, שאין לנו השגה בזה כלל, ואין פלא שכל מי ששר שירה זה זוכה לשיר זה בעוה"ב, שהמשמעות בשירה זו הוא הרבה מעבר להמפלה המסויים של סוס ורכב חיל פרעה, ורק הקב"ה מחברו הוא יודע מה מונח בה.

וממילא מובן מה שבכל יום אנו אומרים זה, וגם אנו אומרים סתם "ושרנו לך" שבזה אנו מודים להקב"ה שנתן לנו הכלים והאפשרות להגיד לפניו שירה כזה שהוא בעצמו חיבר, וא"כ מונח בזה הרבה יותר ממה שהיינו יכולים לשיר, והקב"ה הוא זה שהכתיב לנו הצורה איך הוא נהנה כששרים לפניו.

וראה עוד בשפת אמת תרס"ד דכ' עה"פ מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו ואחז"ל "למי נאה להלל למי שיכול להשמיע כל תהלתו" ואיך יתכן זה, רק ברוח הקודש כמו שירת הים שנאמרו ברוה"ק, ובזה נתקיים "אנכי ה' אלקיך המעלך מארץ מצרים הרחב פיך ואמלאהו", דכ"ב אותיות התורה אין להם סוף וחקר, שבהם נבראו עליונים ותחתונים, והם מתרחבים עד הסוף, ועיקר הסודות בפנימיות האותיות ומילואיהם עד אין סוף, ולכ"כ בתחלת השירה "ויאמרו לאמר" פי' שאלה הדברים יתפרשו לצירופים וצירופי צירופים עד אין תכלית, זהו לאמר שמפרשה זו יוצא פרשה אחרת ועוד אחרת עד אין סוף, ולכן ויאמרו לאמר ברוה"ק, ונעשה מזה פרשה בתורה, ולעומת פרשת ויחי שהוא פרשה סתומה שהתחיל השיעבוד, מול זה יש פרשת השירה שהוא פרשת הגאולה, שיש הפסק בין כל דיבור ודיבור, דנפתחו עיניהם ולבם של ישראל, ונפתחו להם הפרשיות שבתורה, וע"ז כתוב עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו שניתן להם כח להשמיע כל תהלתו עכ"ד.

ולפ"ז א"ש דאנו קוראים לפרשת בשלח שבת שירה ולא שבת קריעת ים סוף,⁵⁷ דזהו עיקר מכוון הגאולה, מה שנפתחו עיניהם ולבם שיוכלו לומר שירה ולהשמיע תהלתו דע"ז כתיב עם זו יצרתי לי, ושירת הים איננו סתם שירה על מה שהי' בקריעת ים סוף, רק שכולל בתוכו עיקר הגאולה ולכן יש ענין גדול לומר שירה זו כל יום.

ובספר רמתיים צופים [להרה"ק רבי שמואל משינאווא] מביא שהרה"ק מווארקא זי"ע שאל את החי' הרי"ם למה

והביא דברי הגמ' מגילה יד. דילפינן מק"ו משירת הים לדורות לענין מגילה, דמה מעבדות לחירות אמרי' שירה, ממיתה לחיים לא כש"כ, ופי' רש"י "ביציאת מצרים אמרו שירה על הים" והקשה בטורי אבן, הרי שירה זו לא הוקבע לדורות לחיוב, אלא לשעה בשעת הנס לחוד, עי"ש עוד קושיות, ולכ"פ דקאי על הלל דיום א' דפסח, ואמר הרב הנ"ל ע"פ ירושלמי על ויאמרו לאמר שיש חיוב לומר שירה לדורות כל יום וכ"כ חרדים פרק ע"ג דצנונו ה' לומר שירה כל יום שנא' ויאמרו לאמר [וכן הביא המשנ"ב סי' נ"א י"ז בשם זוה"ק] א"כ י"ל דזהו גם שי' רש"י ולכן ילפינן לדורות, ולכן עושים עסק מזה, ובפרט בשבת שירה שאז הוא קריאת התורה דשירה שיש בזה תוספת חיוב, וכוחו עוד יותר גדול, לכן אנו קורין אותו שבת שירה ועוד האריך בזה.

והוספתי לו עוד מקור לומר שירה כל יום דבגמ' ברכות יד: דפריך בלא אמר ויאמר וגם לא אמר אמת ויציב איך יצא יד"ח זכירת יצי"מ, ואמרי' דיש נוסח קצר ד'מודים אנחנו לך ה' אלקינו שהוצאתנו מארץ מצרים וכו' ועשית לנו נסים וגבורות על הים ושרנו לך" נתבאר כאן דחייבים להזכיר קריעת ים סוף וגם שירת הים, ובשלמא חלק הקרי"ס זה כבר הזכיר רעק"א בהגהותיו למג"א סי' ס"ז סוס"ק א' בשם מדרש שיר השירים פכ"ב שנו רבותינו הקורא את שמע צריך להזכיר קריעת ים סוף ומכות בכורות, ומבואר דיש חיוב לומר קרי"ס כל יום, אבל ל"ל להוסיף ושרנו לך, ומ' דיש חיוב להגיד זה דשרנו לך.

אלא דזה קאי על מה שאנו אומרים בסוף עזרת, ויל"ע אי יוצא בזה חיוב שירה דכל יום, דשם לא פירטנו כל השירה אבל הא מיהת דיש ענין להזכיר גם הא דשרנו לך. ובאמת צ"ע איזה ענין זה להגיד להקב"ה ושרנו לך בלי לומר מה שרנו, הרי זה כאילו אנו מתגאים לומר שהצלחנו לשיר לך, דבשלמא כשאנו חוזרים לפחות על חלק מן השירה, הרי אנו חוזרים לשיר להקב"ה, אבל סתם לספר ושרנו לך למה לי. [ואולי הכוונה לומר ושרנו לך מי כמוך וכו'] וכן בנוסח ד"עזרת" ו"אמת ואמונה" אנו מדגישים מאד החלק ש"משה ובניי לך ענו שירה" וששבחו גאולים וידידים וכו' ול"ל להזכיר זה, הרי העיקר לחזור על דברי השירה.

השירה הוא בשפה של הקב"ה

והנה המעיין בפירש"י על השירה יראה, דעיקר האריכות שיש ברש"י הוא דאינו לשון רגיל שהיינו כותבים, רק רש"י מוכיח לנו בכעשר מקומות דכן הוא לשון המקרא, וממילא לא תתמה על מה שהמקרא מדברת בשפה כזה, ויל"ע הרי אז עדיין לא היה מקרא כלל, והם שרו בנוסח זה בלי לדעת נוסח של מקרא כלל? אלא כתוב כאן הא

שמתחזקים באמונת תחיית המתים שפיר אפשר להתחזק ולשיר ושיהי' שבת שירה.

אמונת הנשים במצרים

ותען להם מרים וגו' [שם כ"א]

וצ"ב לשון עניי' דמשמע שהיא עונה על שאלה, וכן קשה לשון להם בלשון זכר דהול"ל להן בלשון נקיבה.

וביאר מו"ז הג"ר יעקב סניידערס וצ"ל⁵⁹ דבשעה שהיו במצרים, היו הנשים מאמינים באמונה שלמה שיגאלו, ולזה הכינו כבר אז תופים ומחולות, והיו האנשים תמהים ושואלים מה זה ועל מה זה, הרי אנחנו משוקעים בשיעבוד ולא נגאל שוב, ולכן עכשיו שהגיע זמן הגאולה והשתמשו בתופים ומחולות לשיר, היתה זאת עניי' לשאלת האנשים, דעכשיו אתם רואים למה עשינו הכלים האלה.

האם מהפכים היוצרות באחרון ש"פ שחל בשבת

[הי' נוגע בשנת תשפ"ב]

הנה בשנה שאחרון ש"פ חל בשבת אנו קוראים שיר השירים בחו"ל בש"ק אחרון ש"פ במקום חוה"מ. ומבואר במג"א סי' ת"צ סק"ו דבחזרת הש"ץ של אחרון ש"פ יאמרו הפיוטים של שביעי של פסח [אותותיך] ו"שבטי קה" שנתחבר ע"י רבי שמעון הגדול - רבי שמעון ב"ר יצחק - והפיוט של אחרון ש"פ אומרים בשביעי של פסח, [אימת" שנתחבר ע"י ר' משה ב"ר קלונימוס] והטעם דכיון דביוצר אמרו האופן והזולת מה ששייך לשבת חוה"מ מצד שיר השירים, וזה יסדו רבי שמעון הגדול, לכן אומרים גם בחזרת הש"ץ הפיוטים שהוא חיבר משביעי של פסח [הגם דלא נוגע לשיר השירים דוקא] אבל של אחרון ש"פ חיבר רבי משה בר קלונימוס. אבל הגר"א בתו' מעשה רב כ' דאין להחליף הפיוטים, דטעות נפל בספרים מצד ר"ה שחל בשבת ובסוכות משום לולב, דסברו דלעולם ביו"ט שחל בשבת מחליפים היוצרות, ובס' פסח שחל בשבת לר"צ כהן הציע דד' הגר"א הוא רק לענין חזרת הש"ץ דלא ס"ל להפך היוצרות מצד כבודו של ר"ש הגדול אבל הפיוטים ביוצר אור שבנויים על שיר השירים מסכים די' לשנותו.

והנה אם הטעם לשנות הוא מצד כבוד ר"ש הגדול דפיוטי יוצר אור, א"כ במקומותינו שאין אנו אומרים יוצרות בשחרית לא נוגע להפך היוצרות, וכ"כ הגה"ק ממונקאטש בס' חמשה מאמרות שכן נהג אביו הדרכי

נקראת שבת פרשת בשלח שבת שירה, ופרשת בא לא נקרא שבת יצ"מ, ושבת יתרו לא נקרא שבת קבה"ת,⁵⁸ והשיב שבתורה עצמו מצינו שינוי דנכתב אריח ע"ג לבנה, ויש לכל אחד אחיזה באותיות התורה, וכשיש שינוי בתורה זה מורה על שינוי בגוף היהודי שבידו להשתנות מן הקצה אל הקצה [ולנוסח השפ"א לעיל ג"כ א"ש, דכאן הוא עיקר נקודת הגאולה ביהודי גופא שנפתחו עינו ולבון והעיד ברמתיים צופים, ד"בעיני ראיתי שהי' החי' הרי"ם רוקד ממש בקבלת שבת זו בשמחה רבה מה שלא הי' דרכו כל השנה".

החיזוק מתחיית המתים בשעת השירה על הים

אז ישיר משה ובני ישראל וגו' [ט"ו א']

וברש"י דמכאן רמז לתחיית המתים מה"ת. בפשטות כיון שכתוב לשון עתיד. אולם יש פי' אחר שאמר אאמור שליט"א בהלוויית אחותי הצדקנית מרת רבקה קינדל ע"ה [בפרשת בשלח י"א שבט תשע"ג בבית החיים צפת מקום קבורת רבותינו הקד"ן] בשם הרה"ק מהר"א מבעלזא זי"ע, [אמרו אחרי השואה כשהגיע לא"י ושבת ראשונה היו שם אודים מוצלים מאש ורצה לחזק לבבם הנשברות] דהנה חז"ל דרשו מחמושים עלו בני מארץ מצרים, דאחד מחמשה יצאו וד' חלקים מתו בשלשת ימי אפילה, נמצא לפ"ז שהיו לכל אחד מישראל היתומים של אותם שמתו, וי"א דזה"פ בתרגום יונתן עה"פ הנ"ל דכל אחד לקח אתו חמשה טפלי היינו אחד שלו והשאר שהיו יתומים, וא"כ היו כ"כ הרבה יתומים בקריעת ים סוף, ואיך היה אפשר לומר שירה במצב כזה?

[והבאנו בתחלת דברינו ד' המדרש [כ' י"ג] עה"פ ולא נחם אלקים משל למלך שהיו לו בנים ונשבו, והיו בשיעבוד ומתו מהם, ירד המלך והציל מה שנשתייר מהם, והיתה שמחה לפניו על שהציל את בניו, אבל לא הי' מתנחם על אותן שמתו, וזה"פ ולא נחם אלקים שלא הי' לו נחמה על אותם שמתו בימי אפילה]

אלא בהכרח שהי' להם האמונה החזקה בתחיית המתים ורק על ידי זה יכלו להתחזק ולומר שירה, כיון שגייע יום והורי אלו היתומים יחזרו עליהם, כן במצב שלהם אחרי השואה שאיבדו כ"כ הרבה מיקיריהם איך שייך בכלל להתחזק ולבנות הכל מחדש, רק ע"י שאנו מאמינים באמונה שלימה בביאת המשיח ובתחיית המתים בעת שיעלה רצונו יתב"ש אפשר להתחזק. וכן הוא בכל מצב של יתומים קטנים, א"א אפשר להמשיך הלאה רק ע"י האמונה החזקה בתחיית המתים.

וכן הוא בזמנים כאלו שיש כ"כ הרבה צרות, איך יתכן להתלהב בשבת שירה ולקרנותו שבת שירה, אבל ע"י

⁵⁹ מפי הרב ישראל נאגער שליט"א מה ששמע ממנו בימיו האחרונים שנפטר מיד אחרי שביעי ש"פ בכ"ד ניסן תשד"מ מזכר זאת ליעקב עמוד קכ"ה.

⁵⁸ בזע קודש להרה"ק מרופשיץ זי"ע פרשת בשלח ד"ה אז ישיר עמד בשאלה זו ע"ש משי"כ בזה.

בעולמות העליונים, ושיר השירים היא העולם אשר כל השירים כלולים בה.

ד: כל השירים קודש ושה"ש קדש קדשים לרמו הדמיון לכרובים שבתוך קדשי הקדשים לבל יעלה ח"ו מחשבת זר בתוכינו על כי דברים אלה מרמזים לדברים העומדים ברומו ש"ע. [מדרשה]

ה: ענין שיר השירים ע"פ פשט דע"י שקוראים ענינים כאלו דייקא בקדושה זה מציל מהירהורים אפי' במקום חול, וזהו ענין דברי חז"ל דכרובים בקה"ק נראים כדדי אשה שהי' בזה סגולה להנצל מהירהורים.

תשובה שלא לשנות, אולם כ' שם עוד טעם להפך היוצרות כיון דלכבוד שבת אנו רוצים לומר פיוטי ר"ש הגדול שהמה חשובים יותר משארי פיוטים הגדולים לגודל קדושתו וא"כ נוגע גם לנו, ובליקוטי מהרי"ח כתב מטעם אחר דיש להפכו, דהרי גם בכל ז' ש"פ ס"ל למנהגים והלבוש די"ל "אימת" ומה שאנו אומרים "אותותיך" ו"שבטי קה" משום שפיוט שבטי קה יסדו ר"ש הגדול וגם היוצר של ז' ש"פ, א"כ לפ"ז לאותן שאין אומרים היוצר הי' צ"ל לעולם "אימת" בז' ש"פ אלא משום לא פלוג נתפשט לומר לעולם הפיוט ד"אותותיך", וא"כ כשחל אחרון ש"פ בשבת דאפי' במקומות שאומרים פיוטי יוצר אומרים אימת בז', מכש"כ במקומות שאין אומרים כלל פיוטי יוצר. והובאו דברי ליקוטי מהרי"ח בקיצור, במחזור המפורש.

הענין לכבד את רבי שמעון הגדול בימים

אחרונים של פסח

והנה באמת צ"ע מה הענין לכבד את ר"ש הגדול בזה, ולמה יצא ענין זה דוקא בימים האחרונים של פסח, ובדרך דרוש י"ל, ע"פ מה שהארכנו לעיל מתפארת שלמה ואמרי אמת וחת"ס ומדברי מו"ז זצ"ל שבקרי"ס התחדש הכח של אמונה בכח החכמים, וכמ"ש ויאמינו בה' ובמשה עבדו, ולכן דוקא עכשיו הזמן להעלות על נס כבודם של חכמינו גם בדורות שלאחריהם, ובפרט באחרון ש"פ שמצורף לזה כוחם של יו"ט שני שאמר מו"ז שמתבטא בו כוחם של מנהג אבותינו בצירוף כוחם של חכמינו, ולכן מסר נפשו ללכת לבית הכנסת וכמו שהבאנו לעיל, לכן גם בפיוטיים יש לנו להדגיש ד"ז.

עניני שיר השירים ממו"ז הגה"צ ר' יעקב

סניידערס זצ"ל

[מס' זכר זאת ליעקב לאאמו"ר שליט"א ע' קכ"ב]

א: בשיר זה נכלל שיר על כל הזמנים והמצבים של כלל ישראל, אשר בכל מצב ומצב יש לה כעין שיר מיוחד להקב"ה וגם כשנראה שהמצב אינו טוב, וכמאחז"ל חייב אדם לברך על הרעה וכו' וזהו שיר השירים היינו שיר שכל השירים נכללים בתוכה. [מתוך דרשה]

ב: אני ישנה ולבי ע"ר היפך אותיות ר"ע כי אם אין מתעוררים אז חלילה אינו טוב, ולכן הפסוק מסביר באריכות באיזה אופן הקב"ה מעורר את האדם שנא' קול דודי דופק וגו' [מתוך דרשה]

ג: אחי הקדוש הג"ר דוד אב"ד קאפואהר כתב לי עה"פ "שיר השירים אשר לשלמה" כי שירי שלמה היו מציאות